

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник зі статті 11
Європейської конвенції
з прав людини

Свобода зібрань та об'єднання

Оновлено 31 серпня 2024 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організацій, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит на відтворення або повторну публікацію перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення: 31 серпня 2024 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники з судової практики можна завантажити за посиланням <https://ks.echr.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Твітері за посиланням: https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та Верховним Судом (Україна) і виконано бюро перекладів «Профпереклад».

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025

Зміст

Зміст	3
Передмова	5
I. Свобода зібрань	6
A. Важливість права на свободу мирних зібрань та його зв'язок з правом на свободу вираження поглядів	6
B. Класифікація скарг за статтями 9, 10 і/або 11	7
1. Релігійні зібрання: Статті 9 і 11.....	7
2. Зібрання як форма вираження поглядів та вираження поглядів на зібранні: Статті 10 і 11	7
C. Обсяг права на свободу зібрань	9
1. Форма та вид зібрання	10
2. Свобода зібрання	10
3. Мирні зібрання	11
D. Позитивні зобов'язання	13
1. Зобов'язання забезпечити мирне проведення зібрання	13
2. Контрдемонстрації.....	13
E. Обмеження права на свободу зібрань	15
1. Втручання у здійснення права на свободу зібрань	15
2. Обґрунтування обмежень	16
a. Встановлено законом	16
b. Законна мета	17
c. Необхідне у демократичному суспільстві	18
i. Вузькі межі свободи розсуду для втручання на підставі змісту поглядів, висловлених під час зібрання	19
ii. Вузькі межі свободи розсуду для загальної заборони зібрань	20
iii. Ширші межі свободи розсуду для покарання за умисне порушення звичних умов життя та дорожнього руху	20
iv. Стримувальний ефект	21
v. Покарання — характер та суворість	21
vi. Розгін та застосування сили	22
F. Процедури попереднього повідомлення та отримання дозволу	23
1. Мета процедур повідомлення та отримання дозволу	23
2. Незаконні зібрання	24
3. Спонтанні зібрання	25
G. Протиправна поведінка	26
II. Свобода об'єднання	27
A. Важливість права на свободу об'єднання у демократичному суспільстві	27
B. Зв'язок зі статтями 9 і 10 Конвенції	27
C. Обсяг та зміст права на свободу об'єднання	28

1. Поняття об'єднання.....	28
2. Публічно-правові установи, професійні об'єднання та обов'язкове членство	29
3. Створення об'єднання та його юридичне визнання	29
4. Автономія об'єднань, внутрішнє управління та членство	30
5. Негативна свобода об'єднання	31
D. Обмеження свободи об'єднання	32
1. Встановлено законом	32
2. Законна мета	33
3. Необхідне у демократичному суспільстві	33
а. Обсяг судового перегляду	34
б. Серйозність втручання та вимога пропорційності	34
E. Особливі види об'єднань	37
1. Політичні партії	37
а. Відмова у реєстрації та розпуск	37
б. Фінансування та перевірки	40
2. Об'єднання меншин	41
3. Релігійні об'єднання	43
F. Позитивні зобов'язання	45
III. Свобода утворювати профспілки та вступати до них	46
A. Обсяг прав профспілок	46
B. Важливі елементи та підхід Суду	48
C. Відмова у реєстрації	49
D. Покарання та стримувальні фактори	49
E. Право не вступати до профспілки	50
F. Право профспілок регулювати внутрішні справи та обирати своїх членів	50
G. Право вести колективні перемовини	51
H. Право на страйк	52
I. Позитивні зобов'язання та межі свободи розсуду	53
IV. Обмеження для осіб, що входять до складу збройних сил, поліції та державної адміністрації	55
A. Адміністративні органи держави	56
B. Поліція	57
C. Збройні сили	57
Перелік цитованих справ	59

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо статті 11 Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»). Читачі зможуть ознайомитися з основними принципами у цій сфері та відповідними прецедентами.

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих та/або недавніх рішень та ухвал.^{1*}

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, а й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*), 18 січня 1978 року, § 154, серія А № 25, і нещодавно — *«Єронович проти Лаввії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, 05 липня 2016 року).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити в інтересах суспільства питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)*) [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012 рік). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструменту європейського громадського порядку» у сфері прав людини (*«Туристично-торговельне акціонерне товариство «Босфорські авіалінії» проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI, а нещодавно — у справі *«Н.Д. та Н.Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Ґженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

У цьому Посібнику містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових протоколів до неї. Юридичні питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовано в *Переліку ключових слів*, вибраних із тезауруса термінів, взятих (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

База даних HUDOC практики Суду дозволяє здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова для окремих справ можна знайти, натиснувши на Case Details (Детальна інформація про справу) в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключові слова див. *Посібник користувача HUDOC*.

^{1*}. Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

I. Свобода зібрань

Стаття 11 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції або адміністративних органів держави».

Ключові слова HUDOC

Свобода мирних зібрань (11-1) — Свобода об'єднання (11-1) — Створювати профспілки та вступати до них (11-1) — Не вступати до профспілок (11-1) — Інтереси членів (11-1)

Втручання (11-2) — Встановлені законом (11-2); доступність (11-2); передбачуваність (11-2); гарантії проти зловживань (11-2) — Необхідний в демократичному суспільстві (11-2); національна безпека (11-2); громадська безпека (11-2); запобігання заворушенням (11-2); запобігання злочинам (11-2); захист здоров'я (11-2); захист моралі (11-2); захист прав і свобод інших осіб (11-2) — Особи, що входять до складу збройних сил (11-2) — Особи, що входять до складу поліції (11-2) — особи, що входять до адміністративних органів (11-2)

A. Важливість права на свободу мирних зібрань та його зв'язок з правом на свободу вираження поглядів

1. Право на свободу мирних зібрань — це основоположне право у демократичному суспільстві і, подібно до права на свободу вираження поглядів, є основою такого суспільства. Відповідно, його не слід тлумачити обмежувально («*Джавит Ан проти Туреччини*» (*Djavit An v. Turkey*), 2003, § 56; «*Кудревичус та інші проти Литви*» (*Kudrevičius and Others v. Lithuania*) [ВП], 2015 р., § 91).

2. З огляду на основоположний характер цього права Суд відмовлявся приймати заперечення, що заявники не зазнали «суттєвої шкоди», і відхиляти скарги за статтею 11 з посиланням на статтю 35 § 3 (b) Конвенції («*Берладір та інші проти Росії*» (*Berladir and Others v. Russia*), 2012 р., § 34; «*Огру проти Туреччини*» (*Öğrü v. Turkey*), 2017 р., § 18). Однак Суд визнав, що заявник не зазнав суттєвої шкоди, оскільки йому вдалося провести заборонений мітинг протягом запланованого часу — близько чотирьох годин, та він був лише оштрафований на досить помірну суму (39 євро). Заявник не стверджував, що це була суттєва для нього сума, і не можна було стверджувати, що в обставинах це мало який-небудь «стримувальний ефект» на здійснення заявником його права на свободу зібрань («*Бороненков проти України*» (*Boronenkov v. Ukraine*) (ухв), §§ 17-23).

3. Захист поглядів та свобода їх вираження є однією з цілей свободи зібрань та об'єднання, як встановлено у Статті 11 («*Партія свободи і демократії (ÖZDEP) проти Туреччини*» (*Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey*), [ВП], 1999 р., § 37).

4. Незважаючи на автономну роль та особливу сферу застосування, статтю 11 потрібно також розглядати крізь призму статті 10, у якій мета здійснення свободи зібрання полягає у вираженні особистих поглядів («*Езелін проти Франції*» (*Ezelin v. France*), 1991 р., § 37), а також потрібі забезпечити форум для публічного обговорення та відкритого вираження протесту («*Ева Мольнар проти Угорщини*» (*Éva Molnár v. Hungary*), 2008, § 42).

5. Зв'язок між статтею 10 та статтею 11 особливо актуальний, коли органи влади втрутилися у право на свободу мирних зібрань у відповідь на погляди або заяви учасників демонстрації чи членів об'єднання («*Примов та інші проти Росії*» (*Primov and Others v. Russia*), 2014 р., § 92; «*Станков та Об'єднана македонська організація «Ілнден» проти Болгарії*» (*Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*), 2001 р., § 85).

В. Класифікація скарг за статтями 9, 10 і/або 11

1. Релігійні зібрання: Статті 9 і 11

6. Якщо характер зібрання є переважно релігійним, можна застосувати обидві статті — 9 і 11. Відмова у проведенні богослужіння у міському парку розглядалася за статтею 11, що тлумачилася крізь призму статті 9, на тій основі, що зазначене зібрання повинно було проводитися у публічному місці і підпадало під норми, встановлені для зібрань («*Баранкевич проти Росії*» (*Barankevich v. Russia*), 2007 р., § 15; «*Центр товариств свідомості Кришни в Росії*» (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia*), 2021 р., § 46). З іншого боку, скарга про зрив релігійного зібрання, яке проводиться у приватному або орендованому приміщенні, розглядалася лише з точки зору статті 9 («*Кузнецов та інші проти Росії*» (*Kuznetsov and Others v. Russia*), 2007 р., § 53; «*Крупко та інші проти Росії*» (*Krupko and Others v. Russia*), 2014, § 42; «*Члени збору Свідків Єгови в Глдані та інші проти Грузії*» (*Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*), 2007 р., §§ 143-144). Крім того, у справі, де заявнику-релігійній організації було відмовлено мером або за рішенням суду у будівництві власного місця для богослужіння, Суд вирішив розглянути відповідні скарги за статтею 9, яка тлумачилася крізь призму статті 11 («*Релігійна громада Свідків Єгови у Болгарії проти Болгарії*» (*The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria v. Bulgaria*), 2020, § 80)².

7. У справі про засудження заявників на підставі законодавства про запобігання тероризму за участь у релігійній церемонії, яка складалася лише з публічної демонстрації релігійних обрядів заявників, Суд постановив, що ситуацію, про яку йдеться, можна було б розглядати за різними положеннями Конвенції, включаючи статті 7, 9 і 11, на які посилалися заявники. Проте він вважав, що головне питання, порушене у справі, підлягало розгляду виключно за статтею 9 («*Гюлер і Угур проти Туреччини*» (*Güler and Uğur v. Turkey*), 2014 р., §§ 12 і 26).

2. Зібрання як форма вираження поглядів та вираження поглядів на зібранні: Статті 10 і 11

8. Те, чи підлягає конкретна скарга розгляду за статтею 10 чи 11 або обома, залежить від конкретних обставин справи та суті претензій заявника («*Жінки на хвилях та інші проти Португалії*» (*Women On Waves and Others v. Portugal*), 2009 р., § 28; «*Бумбеш проти Румунії*» (*Bumbeş v. Romania*), 2022 р., § 69; «*Ете проти Туреччини*» (*Ete v. Türkiye*), 2022 р., § 17). Скарги стосовно події, до якої не застосовується стаття 11, оскільки така подія не становила «зібрання» або зібрання не було «мирним», розглядалися за статтею 10 крізь призму статті 11 («*Стіл та інші проти Сполученого Королівства*» (*Steel and Others v. the United Kingdom*), 1998 р., §§ 92 і 113, де Суд залишив обидва питання відкритими). Акція протесту у формі примусового незаконного доступу до службового приміщення може становити форму вираження поглядів, що захищається статтею 10, яка тлумачиться крізь призму статті 11 («*Тараненко проти Росії*» (*Taranenko v. Russia*), 2014 р., § 69).

9. Суд надав значення тому факту, що особи, які брали участь у зібранні, не просто намагаються виразити свої погляди, а й зробити це разом з іншими («*Примов та інші проти Росії*», 2014 р.,

² Див. *Посібник зі статті 9 — Свобода релігії*, розділ I.E

§ 91). Відповідно, одноособові демонстрації розглядаються за статтею 10 з урахуванням, якщо потрібно, загальних принципів, встановлених в контексті статті 11 («*Новікова та інші проти Росії*» (*Novikova and Others v. Russia*), 2016 р., § 91). П'ятиденне голодування у публічному місці, що спочатку планувалося як одноособове, але до якого згодом приєдналися ще двоє осіб, підпадає під поняття «мирного зібрання» за статтею 11 («*Діанова та інші проти Росії*» (*Dianova and Others v. Russia*)*, § 63).

10. Акція протесту, де група з близько тридцяти осіб замкнулася у службовому приміщенні, скандувала гасла та розкидувала листівки з вікон, розглядалася за статтею 10 («*Єжов та інші проти Росії*» (*Yezhov and Others v. Russia*), 2021 р., § 27). Заклики людей у соціальних мережах взяти участь у зібранні підпадають під обсяг статті 10, яка тлумачиться, у разі потреби, крізь призму статті 11 («*Ельвіра Дмитрієва проти Росії*» (*Elvira Dmitriyeva v. Russia*), 2019 р., § 66).

11. Ненасильницькі дії, вчинені під час зібрання, захищаються статтею 11. Вважалося, що блокування та інші фізичні дії, які навмисно перешкоджали дорожньому руху та звичним умовам життя, підпадають під обсяг статті 11 («*Баррако проти Франції*» (*Barraco v. France*), 2009 р., § 39; «*Лукас проти Сполученого Королівства*» (*Lucas v. the United Kingdom*) (ухв.), 2003 р.), хоча Суд зауважив, що такі дії не лежать в основі свободи мирних зібрань, що захищається статтею 11 Конвенції («*Кудревічус та інші проти Литви*» (*Kudrevičius and Others v. Lithuania*) [ВП], 2015 р., § 97). Встановлення плаката на стіні під час демонстрації розглядалося лише за статтею 11 («*Акарсубаші та Алчічек проти Туреччини*» (*Akarsubaşı and Alçiçek v. Turkey*), 2018 р., §§ 31-33; порівняти зі справою «*Ольга Кудріна проти Росії*» (*Olga Kudrina v. Russia*), 2021 р., § 49, де подібні дії розглядалися за статтею 10, коли вони поєднувалися з розкиданням політичних листівок з вікна), як і публічні заяви для преси поблизу судових будівель всупереч законодавчій забороні робити це («*Огру проти Туреччини*» (*Öğrü v. Turkey*), 2017 р., § 13). Також за статтею 11 розглядалася серія акцій протесту, що включала пресконференцію, процесію та сидячий страйк — усе пов'язане з єдиною кампанією («*Хакім Айдін проти Туреччини*» (*Hakim Aydin v. Turkey*), 2020 р., § 50). У справі «*Екрем Кан та інші проти Туреччини*» (*Ekrem Can and Others v. Turkey*), 2022, протест в будівлі суду, де заявники розкрили плакат, скандували гасла та розкидували листівки, тим самим перериваючи важливу державну службу, а саме — належне здійснення правосуддя (§ 91) — розглядався за статтею 11 крізь призму статті 10. Суд зауважив, що скарга заявників стосувалася не лише того факту, що їм завадили висловити думку, а й здебільшого втручання поліції, що призвело до їхнього примусового виведення з приміщення (§ 68).

Покарання за викрикування гасел та тримання плакатів під час демонстрації у зв'язку з їхнім змістом вважається втручанням у право на свободу мирних зібрань за статтею 11 («*Кемал Четін проти Туреччини*» (*Kemal Çetin v. Turkey*), 2020 р., § 26).

12. З іншого боку, дії, що перешкоджають діяльності певного характеру, підлягають розгляду за статтею 10 або за обома статтями — 10 та 11. Відповідно, протест, спрямований на фізичне перешкодження полюванню або будівництву автомагістралі, вважався вираженням поглядів у розумінні статті 10 («*Стіл та інші проти Сполученого Королівства*» (*Steel and Others v. the United Kingdom*), 1998 р., § 92). У справі, розпочатій активістами Грінпіс (Greenpeace), які маневрували човнами у такий спосіб, щоб перешкодити полюванню на китів, Суд припустив, що заявники можуть посилатися на статті 10 і/або 11, проте не вважав за необхідне за таких обставин пов'язувати скаргу з одним або обома положеннями («*Дрімман та інші проти Норвегії*» (*Drieman and Others v. Norway*) (ухв.), 2000 р.)³. З іншого боку, демонстрація, мета якої полягала у порушенні роботи парламенту у формі протесту, розглядалася лише за статтею 11 з урахуванням характеру та наміру заходу («*Макарашвілі та інші проти Грузії*» (*Makarashvili and Others v. Georgia*), 2022 р., § 92). Так само за статтею 11 Конвенції розглядався протест проти оголошеного виселення осіб з незаконно займаного приміщення, що передбачало обструктивну

³ Див. також *Посібник про масові протести*, розділ II.A.

ненасильницьку поведінку, (*«Лаурайсен та інші проти Нідерландів» (Laurijsen and Others v. the Netherlands)*, 2024 р., §§ 54-59).

С. Обсяг права на свободу зібрань

13. З огляду на свою важливість право на свободу зібрань не слід вузько тлумачити (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 91; *«Тараненко проти Росії» (Tararenko v. Russia)*, 2014 р., § 65). З метою уникнення ризику вузького тлумачення Суд утримався від формулювання поняття зібрання або надання вичерпного переліку критеріїв, які б його визначали (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018 р., § 98).

13. Поняття «зібрання» є автономним; воно стосується, зокрема, зборів, які не підлягають національному законодавчому регулюванню, незважаючи на те, чи потребують вони повідомлення або дозволу, чи вони звільнені від таких процедур. Отже, Суд визнав статтю 11 застосовною до мирної «прогулянки», яка збрала групи осіб, що діяли скоординовано та цілеспрямовано, для вираження політичного повідомлення; заявник не вважав їх «маршами» чи «зустрічами», які підлягають повідомленню згідно із застосовним національним правом (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018 р., § 108). Також Суд встановив, що зустріч, яку заявник описав як «флешмоб», можна вважати зібранням незалежно від того, чи це підпадає під поняття «публічний захід» або «статична демонстрація», що викладені в національному законодавстві (*«Оботе проти Росії» (Obote v. Russia)*, 2019 р., § 35), з посиланням на автономне поняття «зібрання» згідно з Конвенцією.

15. Зібрання визначається, зокрема, загальною метою його учасників і відрізняється від випадкової агломерації осіб, де кожен переслідує власну ціль, наприклад як черга до громадської будівлі. Відповідно, група активістів, яка знаходилася поза межами будівлі суду з метою відвідати судові слухання у кримінальній справі політичного характеру, підпадала під значення поняття «зібрання» на тій основі, що своєю присутністю вони хотіли виразити особисту участь в суспільно важливому питанні. Суд розрізнив таке непередбачуване зібрання від ситуації, коли перехожого мимоволі втягують у демонстрацію і помилково сприймають її учасником (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018 р., § 110).

16. Тривале зайняття приміщень, що є мирним, навіть попри те, що воно безсумнівно порушує національне законодавство, може вважатися «мирним зібранням» (*«Сіс проти Франції» (Cisse v. France)*, 2002 р., §§ 39-40; *«Тускія та інші проти Грузії» (Tuskia and Others v. Georgia)*, 2018 р., § 73; *«Анненков та інші проти Росії» (Annenkov and Others v. Russia)*, 2017 р., § 123).

17. Навіть якщо існування зібрання не підлягає сумніву, прийнятність скарги за статтею 11 може порушувати питання стосовно конкретного заявника, якщо він або вона заперечує перед Судом участь у такому зібранні. Відповідно, між здійсненням заявниками свободи мирних зібрань та вжитими проти них заходами повинен існувати очевидний та підтверджений зв'язок (*«Навальний і Яшин проти Росії» (Navalnyy and Yashin v. Russia)*, 2014 р., § 52). При встановленні такого зв'язку Суд враховує початковий намір заявника, ступінь фактичної участі у зібранні та зміст заяв в національних інстанціях та Суді (*«Агіт Демір проти Туреччини» (Agit Demir v. Turkey)*, 2018 р., § 68; *«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018 р., §§ 109-111; *«Зулкуф Мурат Кахраман проти Туреччини» (Zulkuf Murat Kahraman v. Turkey)*, 2019 р., § 45; *«Оботе проти Росії» (Obote v. Russia)*, 2019 р., § 35; *«Казан проти Туреччини» (Kazan v. Türkiye)*, 2023 р., § 56). Самого лише факту, що заявника покарали за участь у зібранні, недостатньо, щоб скарга підпадала під обсяг застосування статті 11, якщо заявник постійно стверджував, що його помилково прийняли за учасника (*«Каспаров та інші проти Росії» (Kasparov and Others v. Russia)*, 2013 р., § 72). Стаття 11 Конвенції може застосовуватися до осіб, які просто спостерігають за демонстрацією (див., наприклад, *«Галстян проти Вірменії» (Galstyan v. Armenia)*, 2007 р., § 100), хоча вони повинні навести переконливий аргумент, що сама лише

присутність на мітингу з метою поспостерігати за подіями може вважатися здійсненням права на мирні зібрання (*«Шморгунов та інші проти України» (Shmorgunov and Others v. Ukraine)*, 2021 р., § 487).

18. Хоча досі не було справи стосовно негативного права на свободу зібрань, із судової практики можна зробити висновок про право не бути змушеним брати участь у зібранні (*«Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark)* [ВП], 2006 р., § 54; *«Новікова та інші проти Росії» (Novikova and Others v. Russia)*, 2016 р., § 91).

1. Форма та вид зібрання

19. Це право стосується як приватних зустрічей, так і зустрічей в громадських місцях — у статичній формі або у формі процесії; крім того, його можуть здійснювати окремі учасники та особи, які організують зібрання (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 91; *«Джавіт Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey)*, 2003 р., § 56).

20. Хоча основною метою статті 11 є захист права на мирну політичну демонстрацію та участь у демократичному процесі, неприйнятно вузьким тлумаченням цієї статті було б обмеження цього права лише цим видом зібрання, як і надто вузьким тлумаченням статті 10 було б його обмеження вираженням поглядів політичного характеру (*«Френд, Сільський союз та інші проти Сполученого Королівства» (Friend, the Countryside Alliance and others v. the United Kingdom)* (ухв.), 2009 р., § 50). Відповідно, було визнано, що стаття 11 застосовується до зібрань фактично соціального характеру (*«Емін Гусейнов проти Азербайджану» (Emin Huseynov v. Azerbaijan)*, 2015 р., § 91, стосовно втручання поліції у зібрання у приватному кафе; *«Джавіт Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey)*, 2003 р., § 60, стосовно відмови органів влади у дозволі заявнику перетнути «зелену лінію» на півдні Кіпру для участі у зустрічах двох громад), до культурних заходів (*«Циганська рада та інші проти Сполученого Королівства» (The Gypsy Council and Others v. the United Kingdom)* (ухв.), 2002 р.); релігійних та духовних зустрічей (*«Баранкевич проти Росії» (Barankevich v. Russia)*, 2007 р., § 15). Офіційні зустрічі, а саме парламентські засідання, також підпадають під обсяг статті 11 (*«Форкаделл і Луїс проти Іспанії» (Forcadell i Luis v. Spain)* (ухв.), 2019 р., § 24).

2. Свобода зібрання

21. Право на свободу зібрань включає право обирати час, місце та спосіб проведення зібрань в межах, передбачених частиною 2 статті 11 (*«Шашка проти Угорщини» (Sáska v. Hungary)*, 2012 р., § 21). Відповідно, якщо місце проведення зібрань має важливе значення для учасників, наказ про його зміну може становити втручання у їхню свободу зібрань за статтею 11 Конвенції (*«Об'єднана македонська організація «Ілінден» та Іванов проти Болгарії» (United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov v. Bulgaria)*, 2005 р., § 103; *«Лашманкін та інші проти Росії» (Lashmankin and Others v. Russia)*, 2017 р., § 405; *«Мустафа Хаджілі та інші проти Азербайджану» (Mustafa Hajili and Others v. Azerbaijan)*, 2022 р., § 65).

22. Проте стаття 10 — і опосередковано стаття 11 — не забезпечує необмеженої свободи зібрання для здійснення такого права. Зокрема, таке положення не вимагає автоматичного надання права на доступ до приватної власності або навіть (обов'язково) до усього державного майна, наприклад, державних установ або приміщень університетів чи будівель суду (*«Еплбі та інші проти Сполученого Королівства» (Appleby and Others v. the United Kingdom)*, 2003 р., § 47; *«Тараненко проти Росії» (Taranenko v. Russia)*, 2014 р., § 78; *«Тускія та інші проти Грузії» (Tuskia and Others v. Georgia)*, 2018 р., § 72; *«Екрем Кан та інші проти Туреччини» (Ekrem Can and Others v. Turkey)*, 2022 р., § 91). Стаття 11 також не гарантує право встановлювати наметове містечко для протесту у вибраному на власний розсуд місці, наприклад у громадському парку, хоча такі тимчасові інсталяції за певних обставин можуть становити форму вираження політичних

поглядів, обмеження якої повинні відповідати вимогам частини 2 статті 10 Конвенції (*«Фрумкін проти Росії» (Frumkin v. Russia)*, 2016 р., § 107).

23. Заборона проведення публічних заходів у конкретних місцях не суперечить статті 11, якщо її накладають з міркувань безпеки (*«Рай та Еванс проти Сполученого Королівства» (Rai and Evans v. the United Kingdom)* (ухв.), 2009 р.) або (у відповідних випадках) у зв'язку з місцями, що знаходяться безпосередньо поблизу будівель суду, з метою захисту судового процесу у конкретній справі від впливу ззовні, тим самим захищаючи права інших осіб, а саме сторін судового провадження. Проте останню заборону слід застосовувати вузько для досягнення такої цілі (*«Лашманкін та інші проти Росії» (Lashmankin and Others v. Russia)*, 2017 р., § 440; *«Озру проти Туреччини» (Özgrü v. Turkey)*, 2017 р., § 26).

3. Мирні зібрання

24. Стаття 11 Конвенції захищає лише право на «мирні зібрання» — поняття, яке не охоплює демонстрацію, де організатори та учасники мають насильницькі наміри. Відповідно, гарантії статті 11 застосовуються до усіх зібрань, окрім тих, де організатори та учасники мають такі наміри, підбурюють до насильства або іншим чином заперечують засади демократичного суспільства (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 92).

25. Залежно від основних фактів та характеру скарг питання про те, чи було зібрання «мирним», може розглядатися як питання застосування статті 11 (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., §§ 97-99) або існування втручання (*«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014 р., §§ 93-103), або обидва питання можуть оцінюватися на глобальному рівні (*«Гюльджу проти Туреччини» (Gülcü v. Turkey)*, 2016 р., §§ 92-93 і 97; *«Ярослав Белоусов проти Росії» (Yaroslav Belousov v. Russia)*, 2016 р., §§ 168-172). У всіх вищевказаних справах застосування оцінювалося на етапі розгляду справи по суті, окрім справи *«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, де застосування розглядалося на етапі визначення прийнятності (2014 р., §§ 99 і 156). Питання про те, чи було зібрання мирним, відрізняється від оцінювання поведінки заявника. Це оцінюється в рамках аналізу пропорційності, який здійснюється з метою визначення, чи оскаржувані заходи були «необхідними в демократичному суспільстві».

26. Тягар доказування насильницьких намірів організаторів зібрання покладений на органи влади (*«Християнсько-демократична народна партія проти Молдови (№2)» (Christian Democratic People's Party v. Moldova (№2))*, 2010 р., § 23).

27. Навіть якщо існує реальний ризик, що зібрання може призвести до заворушень внаслідок подій, що знаходяться поза контролем організаторів, це не означає, що воно виходить за межі застосування частини 1 статті 11, і будь-яке накладене на нього обмеження повинне відповідати умовам частини 2 цього положення (*«Швабе та М.Г. проти Німеччини» (Schwabe and M.G. v. Germany)*, 2011 р., § 103).

28. Перекриття автомагістралей в рамках демонстрації є поведінкою, яка сама по собі вважається мирною. Хоча це не є незвичайним у контексті здійснення свободи зібрань у сучасних суспільствах, водночас фізична поведінка, яка умисно перешкоджає дорожньому руху та звичайному перебігу життя з метою серйозного порушення діяльності інших осіб, не лежить в основі свободи, що захищається статтею 11 Конвенції. Такий стан справ має наслідки для оцінювання «необхідності» за другою частиною статті 11 (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 97 з посиланнями та прикладами; див. також *«Лаурайсен та інші проти Нідерландів» (Laurijsen and Others v. the Netherlands)*, 2024 р., §§ 54-59). Аналогічно зайняття громадських будівель загалом вважається мирною поведінкою попри її незаконність та порушення, які вона може спричинити (*«Сіс проти Франції» (Cisse v. France)*,

2002 р., §§ 39-40; *«Тускія та інші проти Грузії» (Tuskia and Others v. Georgia)*, 2018 р., § 73; *«Анненков та інші проти Росії» (Annenkov and Others v. Russia)*, 2017 р., § 126).

29. Початок блокади будівлі парламенту з наміром порушення законодавчого процесу не обов'язково вважається неприйняттям засад демократичного суспільства і може підпадати під дію статті 11, як це було з протестом проти нездійснення законодавчою владою реформи виборчої системи (*«Макарашвілі та інші проти Грузії» (Makarashvili and Others v. Georgia)*, 2022 р., §§ 89-94).

30. Зібрання, що супроводжувалося окремими актами насильства, не вважається автоматично немирним з метою позбавлення захисту за статтею 11. Особа не припиняє користуватися правом на свободу мирних зібрань внаслідок поодиноких актів насильства або інших караних діянь, вчинених іншими особами, під час демонстрації, якщо наміри або поведінка зазначеної особи залишається мирною (*«Езелін проти Франції» (Ezelin v. France)*, 1991 р., § 53; *«Фрумкін проти Росії» (Frumkin v. Russia)*, 2016 р., § 99; *«Лагуна Гузман проти Іспанії» (Laguna Guzman v. Spain)*, 2020 р., § 35). Можливість долучення до демонстрації осіб з насильницькими намірами, які не є членами об'єднання-організатора, не може сама по собі позбавляти цього права (*«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014 р., § 155).

31. У багатьох справах, де демонстранти брали участь в актах насильства, Суд постановив, що вказані демонстрації підпадали під обсяг застосування статті 11, проте втручання у право, гарантоване статтею 11, були обґрунтованими для запобігання заворушенням чи злочинам та для захисту прав і свобод інших осіб (*«Османи та інші проти «Колишньої Югославської Республіки Македонії» (Osmani and Others v. “the former Yugoslav Republic of Macedonia”)* (ухв.), 2001 р.; *«Протопапа проти Туреччини» (Protopapa v. Turkey)*, 2019 р., §§ 104-112, та інші справи, підсумовані у справі *«Гюльджу проти Туреччини» (Gülcü v. Turkey)*, 2016 р., §§ 93-97).

32. Щоб встановити, чи може заявник вимагати захист за статтею 11, Суд враховує те, (i) чи зібрання мало бути мирним і чи мали організатори насильницькі наміри; (ii) чи демонстрував заявник насильницькі наміри при приєднанні до зібрання; і (iii) чи заподіяв заявник комусь тілесні ушкодження (*«Гюльджу проти Туреччини» (Gülcü v. Turkey)*, 2016 р., § 97; і *«Шморгунов та інші проти України» (Shmorgunov and Others v. Ukraine)*, 2021 р., § 491). Якщо спочатку мирні зібрання переросли у насильницькі, і обидві сторони — демонстранти та поліція — стали причетними до актів насильства, інколи необхідно дослідити, хто розпочав насильство (*«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014 р., § 157; *«Чічек та інші проти Туреччини» (Çiçek and Others v. Türkiye)*, 2022 р., §§ 137-141). На підставі цих критеріїв Суд відхилив скаргу заявника як таку, що не відповідає вимогам *ratione materiae*, оскільки заявник був визнаний винним в умисних діях, що сприяли виникненню сутичок на попередньо мирних зібраннях (він очолював групу осіб, які намагалися прорватися через поліцейський кордон), наголосивши на значимості цієї події серед інших факторів, які були причиною ескалації насильства на місці зібрання (*«Развозжаєв проти Росії та України та Удальцов проти Росії» (Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia)*, 2019 р., §§ 282-285).

33. Якщо на підставі вищевказаних критеріїв Суд визнає, що заявник скористався захистом за статтею 11, він зосереджує аналіз втручання на пропорційності ухваленого вироку. Суд визнає, що коли особи причетні до актів насильства, державні органи влади користуються ширшими межами свободи розсуду при розгляді необхідності втручання у свободу зібрань, і накладення покарання за такі протиправні дії, може вважатися сумісним з гарантіями статті 11 Конвенції (*«Гюльджу проти Туреччини» (Gülcü v. Turkey)*, 2016 р., § 116). Однак накладення тривалих термінів ув'язнення за беззбройну сутичку з поліцією або кидання каменів чи інших снарядів у них без заподіяння серйозних травм вважалось непропорційним у багатьох справах (*«Гюльджу проти Туреччини» (Gülcü v. Turkey)*, 2016 р., § 115; *«Ярослав Белоусов проти Росії» (Yaroslav Belousov v. Russia)*, 2016 р., § 180; і *«Барабанов проти Росії» (Barabanov v. Russia)*, 2018 р., §§ 74-75).

D. Позитивні зобов'язання

34. Право на свободу мирних зібрань включає негативні та позитивні зобов'язання Договірної Держави (*«Еллінгер проти Австрії» (Öllinger v. Austria)*, 2006 р., § 35).

35. Держави повинні не лише утримуватися від застосування необґрунтованих непрямих обмежень права на мирні зібрання, а й захищати таке право. Хоча основною метою статті 11 є захист особи від свавільного втручання державних органів влади у здійснення прав, які захищаються, можуть також існувати позитивні зобов'язання забезпечувати ефективне користування цими правами (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 158; *«Джавіт Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey)*, 2003 р., § 57).

36. Позитивне зобов'язання забезпечувати ефективне користування свободою зібрань має особливе значення для осіб з непопулярними поглядами або з числа меншин, оскільки вони є вразливішими до віктимізації (*«Банчковський та інші проти Польщі» (Bączkowski and Others v. Poland)*, 2007 р., § 64). У справах про громадські заходи, організовані на підтримку прав сексуальних меншин, Суд встановив, що позитивне зобов'язання вимагало від органів влади «використати будь-які доступні засоби, наприклад зробити публічні заяви до проведення демонстрації із закликом, без будь-якої двозначності, до толерантної, примирливої позиції, а також для попередження потенційних порушників про характер можливих покарань» (*«Ідентоба та інші проти Грузії» (Identoba and Others v. Georgia)*, 2015 р., § 99), та «належним чином сприяти проведенню запланованого заходу шляхом стимування гомофобних словесних образ та фізичного тиску контрдемонстрантів» (*«Беркман проти Росії» (Berkman v. Russia)*, 2020 р., § 55-57).

1. Зобов'язання забезпечити мирне проведення зібрання

37. Обов'язком органів влади є вжиття належних заходів стосовно законних демонстрацій для забезпечення їхнього мирного проведення та безпеки громадян. Проте вони не можуть повністю гарантувати це і володіють широкою дискрецією при виборі засобів, які можуть використати. У цій сфері зобов'язання за статтею 11 Конвенції є зобов'язанням щодо вжиття заходів, а не досягнення результатів (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 159; *«Джіуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011 р., § 251).

38. Зокрема, Суд наголосив на важливості вжиття превентивних заходів безпеки, наприклад забезпечення присутності служб першої допомоги на місці проведення демонстрацій, щоб гарантувати спокійне проведення будь-якої події, зустрічі або інших зборів політичного, культурного або іншого характеру (*«Оя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey)*, 2006 р., § 39).

39. Обов'язок спілкуватися з лідерами акції протесту є важливою частиною позитивних зобов'язань органів влади для забезпечення мирного проведення зібрання, запобігання заворушенням та забезпечення безпеки для всіх залучених (*«Фрумкін проти Росії» (Frumkin v. Russia)*, 2016 р., §§ 128-129). Суд посилався на Керівні принципи Венеціанської комісії щодо свободи мирних зібрань, які рекомендують проводити перемовини або діалог-медіацію, якщо виникає протистояння або інший спір в ході зібрання, як спосіб уникнути ескалації конфлікту (*«Фрумкін проти Росії» (Frumkin v. Russia)*, 2016 р., § 129, з посиланням на керівний принцип 5.4, процитований у § 80 того ж рішення).

2. Контрдемонстрації

40. Демонстрація може дратувати або ображати осіб, які протистоять ідеям чи вимогам, що вона намагається просувати. Однак учасники повинні мати змогу проводити демонстрацію без страху, що вони зазнають фізичного насильства від опонентів; такий страх може стримувати

об'єднання або інші групи, які підтримують загальні ідеї чи інтереси, від відкритого вираження своїх поглядів щодо дуже спірних питань, які впливають на громаду. У демократії право на контрдемонстрацію не може призводити до перешкодження здійсненню права на демонстрацію (*«Платформа “Лікарі за життя” проти Австрії» (Plattform “Arzte fur das Leben” v. Austria)*, 1988 р., § 32).

41. Відповідно, Договірна Держава має обов'язок вжити обґрунтованих і необхідних заходів для забезпечення мирного проведення законних демонстрацій (*«Об'єднана македонська організація «Ілїнден» та Іванов проти Болгарії»*, 2005 р., § 115).

42. Держава має позитивне зобов'язання захищати право на свободу зібрань обох груп, які проводять демонстрацію, і повинна знайти найменш обмежувальні засоби, які по суті забезпечать проведення обох демонстрацій (*«Фабер проти Угорщини» (Fáber v. Hungary)*, 2012 р., § 43).

43. Якщо є серйозна загроза насильницької контрдемонстрації, Суд надає національним органам державної влади широку дискрецію при виборі засобів для забезпечення проведення зібрань без порушень (*«Алексєєв проти Росії» (Aleksseyev v. Russia)*, 2010 р., § 75). Органи влади повинні «належним чином протидіяти» мові ворожнечі, наприклад заявам з гомофобними конотаціями, виголошеними контрдемонстрантами (*«Беркман проти Росії» (Berkman v. Russia)*, 2020 р., § 56).

44. Широка дискреція надається національним органам державної влади не лише через те, що два конкуруючі права по суті заслуговують рівного захисту, який відповідає зобов'язанню щодо нейтралітету Держави, коли зіштовхуються протилежні погляди, а й через те, що такі органи влади найкраще здатні оцінити безпекові ризики та ризики виникнення порушень, а також відповідні заходи, продиктовані передбачуваним ризиком (*«Фабер проти Угорщини» (Fáber v. Hungary)*, 2012 р., § 42).

45. При використанні Державою свободи розсуду органи влади повинні враховувати застосування насильства під час подібних заходів в минулому та вплив контрдемонстрації на цільову демонстрацію, оскільки йдеться про загрозу насильницької конфронтації між цими двома групами (*«Фабер проти Угорщини» (Fáber v. Hungary)*, 2012 р., § 44).

46. Проте лише існування ризику є недостатнім для заборони заходу: при здійсненні оцінювання органи влади повинні провести конкретні підрахунки потенційного масштабу порушень, щоб оцінити ресурси, необхідні для нейтралізації загрози жорстоких сутичок (*«Фабер проти Угорщини» (Fáber v. Hungary)*, 2012 р., § 40; *«Баранкевич проти Росії» (Barankevich v. Russia)*, 2007 р., § 33).

47. Якби кожна ймовірність напруги та бурхливих суперечок між протиборчими групами під час демонстрації вимагала заборони, суспільство було б позбавлене можливості розгляду різних поглядів на будь-яке питання, що зачіпає почуття більшості (*«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілїнден» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001 р., § 107).

48. Беззастережна заборона контрдемонстрації є вкрай далекосяжним заходом, який вимагатиме спеціального обґрунтування, особливо якщо така демонстрація стосується питання, що становить суспільний інтерес (*«Еллінгер проти Австрії» (Öllinger v. Austria)*, 2006 р., § 44).

Е. Обмеження права на свободу зібрань

1. Втручання у здійснення права на свободу зібрань

49. Право на свободу зібрань не є абсолютним: до нього можуть застосовуватися обмеження відповідно до частини 2 статті 11. Втручання у здійснення такого права не обов'язково повинне прирівнюватися до прямої заборони — законодавчої або *de facto* — проте може складатися з різних інших заходів, вжитих органами влади (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 100). Дії, що становлять собою втручання, повинні охоплювати будь-які обмежувальні заходи, вжиті стосовно заявника у зв'язку з його або її експресивною поведінкою (*«Півкіна та інші проти Росії» (Pivkina and Others v. Russia)* (ухв.), 2023 р., § 76).

50. Питання про те, чи було втручання, або чи було накладене обмеження на здійснення цього права з точки зору частини 2 статті 11, тісно пов'язане з питанням застосування статті 11 (див. розділ «Обсяг права на свободу зібрань»).

51. Термін «обмеження» у частині 2 статті 11 потрібно тлумачити як такий, що включає заходи, вжиті до або під час зібрання, і заходи, вжиті після нього, наприклад такі як каральні (*«Езелін проти Франції» (Ezelin v. France)* 1991 р., § 39). Наприклад, попередня заборона може мати стримувальний ефект на осіб, які мають намір взяти участь у мітингу, і, відповідно, прирівнюється до втручання, навіть якщо мітинг зрештою відбувається без перешкод з боку органів державної влади (*«Банчковський та інші проти Польщі» (Bączkowski and Others v. Poland)*, 2007 р., § 66-68). У випадках, де час і місце проведення зібрання мають важливе значення для учасників, наказ про зміну часу чи місця може становити втручання у їхню свободу зібрань, як і заборона промов, гасел чи плакатів (*«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілінден» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001 р., §§ 79-80 і 108-109).

52. Відмова надати дозвіл особі подорожувати з метою відвідування зборів також прирівнюється до втручання (*«Джавіт Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey)*, 2003 р., §§ 61-62; див. також *«Каспаров проти Росії» (Kasparov v. Russia)*, 2016 р., § 67, та *«Алічі та інші проти Туреччини» (Alici and Others v. Türkiye)*, 2022 р., § 48, обидві справи стосовно необґрунтованого позбавлення волі заявників дорогою до місця проведення демонстрацій, що перешкоджало їм взяти участь у заходах; див. також *«Оре та інші проти Франції» (Auray and Others v. France)*, 2024 р., §§ 65-74 і 84-95, стосовно перешкоджання поліцією заявникам відвідати зібрання шляхом застосування тактики «кеттлінг» (kettling). Те саме стосується заходів, вжитих органами влади під час мітингу, наприклад розгін або затримання учасників, а також покарання, накладені за участь в ньому (*«Каспаров та інші проти Росії» (Kasparov and Others v. Russia)*, 2013 р., § 84; *«Гафгаз Мамедов проти Азербайджану» (Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan)*, 2015 р., § 50). Застосування поліцією сили до мирних учасників під час розгону зібрання або для підтримки громадського порядку становить втручання у свободу мирних зібрань (*«Лагуна Гузман проти Іспанії» (Laguna Guzman v. Spain)*, 2020 р., § 42; *«Захаров і Варжабетян проти Росії» (Zakharov and Varzhabetyan v. Russia)*, 2020 р., § 88).

53. Є два види обмежень, і кожен з них порушує широке коло юридичних питань. Перший вид включає умови здійснення права на свободу зібрань, зокрема правила планування та проведення зібрання, що встановлюються через обов'язкові процедури повідомлення та отримання дозволу. Обмеження такого виду здебільшого стосуються організаторів зібрань (див. розділ «Процедури попереднього повідомлення та отримання дозволу»).

Другий вид обмежень включає примусові заходи, наприклад стримування натовпу, розгін зібрання, затримання учасників і/або подальші покарання. Такі обмеження спрямовані здебільшого на учасників зібрань — фактичних, майбутніх або колишніх. Примусові заходи та

покарання можуть бути пов'язані з порушенням правил проведення зібрань або конкретними правопорушеннями, вчиненими під час зібрань (див. розділ «Протиправна поведінка»).

54. Обидва види обмежень здійснення права на свободу мирних зібрань можуть виникнути у зв'язку з однією і тією ж подією (*«Лашманкін та інші проти Росії» (Lashmankin and Others v. Russia)*, 2017 р., § 407).

2. Обґрунтування обмежень

55. Втручання у право на свободу мирних зібрань становитиме порушення статті 11, окрім випадків, коли це «встановлено законом», переслідує одну або кілька легітимних цілей, зазначених у частині 2, та є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення зазначеної цілі або цілей (*«Веренцов проти України» (Vyerentsov v. Ukraine)*, 2013 р., § 51).

а. Встановлено законом

56. Вираз «встановлено законом» не лише вимагає, щоб оскаржуваний захід мав законні підстави у національному законодавстві, а й стосувався якості відповідного закону, який повинен бути доступним для відповідної особи та передбачуваним щодо його наслідків (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrečiūsis and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 108-110). Зокрема, норма не може розглядатися як «закон», якщо вона не сформульована достатньо точно, щоб дати змогу громадянину (після отримання відповідної консультації, за потреби) передбачити, до розумного за відповідних обставин ступеня, наслідки, до яких може призвести така дія (*«Джавіт Ан проти Туреччини» (Djavit An v. Turkey)*, 2003 р., § 65). Однак досвід показав, що неможливо досягнути абсолютної точності у розробці законів, особливо у сферах, де ситуація змінюється залежно від панівних поглядів суспільства (*«Езелін проти Франції» (Ezelin v. France)*, 1991 р., § 45). Зокрема, наслідки конкретної дії не повинні бути передбачуваними з абсолютною точністю: досвід показав, що це неможливо. Знову ж таки, хоча визначеність і є бажаною, вона може призвести до надмірної жорсткості закону, а закон повинен мати можливість іти в ногу з мінливими обставинами. Відповідно, багато законів неминуче сформульовано в термінах, які більшою чи меншою мірою є нечіткими, і тлумачення та застосування яких є питаннями практики (*«Галстян проти Вірменії» (Galstyan v. Armenia)*, 2007 р., § 106; *«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014 р., § 125).

57. Покладена на національні суди роль судового розгляду полягає саме в розвіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які можуть залишитися; відповідно, повноваження Суду щодо перевірки дотримання національного законодавства обмежені, оскільки в першу чергу національні органи державної влади, а саме суди, повинні тлумачити та застосовувати національне законодавство. Крім того, рівень точності, який вимагається від національного законодавства (яке в жодному разі не може передбачати усі випадки), значною мірою залежить від змісту відповідного інструменту, сфери, на яку він спрямований, а також від кількості та статусу тих, на кого він поширюється (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrečiūsis and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 110).

58. Щоб національне законодавство відповідало якісним вимогам, воно повинне забезпечувати заходи правового захисту від свавільного втручання державних органів у права, гарантовані Конвенцією. У питаннях, що стосуються основоположних прав, це суперечило б принципу верховенства права — одного з основних принципів демократичного суспільства, закріплених в Конвенції, — якщо б надана виконавчій владі дискреція була б виражена як безмежна влада. Отже, закон повинен достатньо чітко визначати обсяг такої дискреції та спосіб її здійснення (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018 р., § 115).

59. Відповідно, положення національного законодавства, які дозволяють виконавчій владі пропонувати змінити місце, час або спосіб проведення публічних заходів і не містять належних та ефективних правових гарантій проти свавільного та дискримінаційного здійснення таких

повноважень були визнані у справі *«Лашманкін та інші проти Росії» (Lashmankin and Others v. Russia)* (2017 р., § 430) такими, що не відповідають вимогам Конвенції щодо «якості закону». Так само широка дискреція виконавчих органів влади у вирішенні, яка поведінка становила «публічний захід», про який потрібно офіційно повідомляти, за відсутності критеріїв, які відрізняють її від неформальної зустрічі, змусили Суд сумніватися, що адміністративні правоохоронні заходи за недотримання процедури повідомлення були «встановлені законом» (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018 р., §§ 117-118; також див. *«Діанова та інші проти Росії» (Dianova and Others v. Russia)** §§ 66-68).

60. Правоохоронні заходи, застосовані з посиланням на правові положення, які не пов'язані з цільовим призначенням таких заходів, можна охарактеризувати як свавільні та незаконні. Відповідно, покарання за невиконання законного наказу співробітника поліції або за хуліганство, накладені з метою запобігання або покарання за участь у зібранні, не відповідали вимозі Конвенції щодо законності (*«Хакобян та інші проти Вірменії» (Hakobyan and Others v. Armenia)*, 2012 р., § 107; *«Гусейнлі та інші проти Азербайджану» (Huseynli and Others v. Azerbaijan)*, 2016 р., § 98). Так само рішення про відшкодування заявником разом з іншими 45 особами медичних витрат, понесених співробітниками поліції, які постраждали під час демонстрації, попри виправдання у кримінальному провадженні, було визнане свавільним через відсутність передбачуваних законних підстав у національному законодавстві (*«Казан проти Туреччини» (Kazan v. Türkiye)*, 2023 р., §§ 67-73).

в. Законна мета

61. Вимога до вузького тлумачення винятків із права на свободу зібрань також застосовується до законних цілей, перерахованих в частині 2 статті 11. Зокрема, «запобігання заворушенням» — одна з найбільш цитованих допустимих підстав для накладення обмежень на здійснення права на свободу зібрань — потрібно тлумачити вузько відповідно до виразу *«la défense de l'ordre»* («захист порядку»), що вживається у французьких текстах (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018 р., § 122).

62. Окрім запобігання заворушенням, захист прав інших осіб також часто згадується як законна мета. Фактично ці дві цілі тісно пов'язані, оскільки «обмеження свободи мирних зібрань у громадських місцях можуть застосовуватися для захисту прав інших осіб з метою запобігання заворушенням та підтримки впорядкованого потоку транспорту» (*«Єва Мольнар проти Угорщини» (Éva Molnár v. Hungary)*, 2008 р., § 34). Оскільки надмірне скупчення людей під час публічного заходу є небезпечним, нерідко державні органи у різних країнах накладають обмеження на місце, дату, час, форму або спосіб проведення запланованого масового зібрання (*«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014 р., § 130).

63. Суд зазвичай допускає, що відповідні заходи переслідували мету, що полягала у «запобіганні заворушенням» або «захисті прав інших осіб», або обидві, хоча якщо згадана мета є очевидно недоречною за особливих обставин, її можуть відхилити. Зокрема, Суд не прийняв мету, що полягала у запобіганні заворушенням, у зв'язку з подіями, де зібрання були незапланованими і не завдавали незручностей (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018 р., §§ 124-126). У контексті обмеження демонстрацій представників ЛГБТ Суд відхилив посилання на мету, що полягала у «захисті моралі», як дискримінаційне (*«Баєв та інші проти Росії» (Bayev and Others v. Russia)*, 2017 р., §§ 66-69, що розглядалася за статтею 10).

64. У справі про заборону на підставі «несумісності з релігійними переконаннями інших осіб» релігійної події, яка просувала вайшнавизм, Суд постановив, що хоча право на свободу зібрань може бути обмежене для запобігання заворушенням та захисту прав інших осіб, що є законними цілями згідно з Конвенцією та допустимими підставами для обмежень у національному законодавстві, несумісність з релігійними переконаннями інших осіб, як стверджував Уряд у цій справі, не пройшла перевірку за критерієм «необхідності у демократичному суспільстві»

(«*Центр товариств свідомості Крішну в Росії*» (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia*), 2021 р., § 55).

65. Незалежно від того, чи Суд визнає, що органи влади переслідували законну мету, або відхиляє цілі, висунуті Урядом, Суд може розглянути скаргу за статтею 18 про те, що відповідні заходи переслідували приховану мету, наприклад політичне переслідування (як основну мету або у доповнення до законної мети). У більшості справ Суд встановив, що твердження за статтею 18 не порушували окремого питання стосовно скарг, розглянутих за статтями 5 і 11 («*Немцов проти Росії*» (*Nemtsov v. Russia*), 2014 р., § 130; «*Фрумкін проти Росії*» (*Frumkin v. Russia*), 2016 р., § 173). Проте якщо такі твердження виступають основоположним аспектом справи, Суд може розглянути їх окремо («*Навальний проти Росії*» (*Navalnyy v. Russia*) [ВП], 2018 р., § 164).⁴

66. У справі «*Дарешкізб Лтд*» проти Вірменії» (*Dareskizb Ltd v. Armenia*) Суд відхилив посилання Уряду на статтю 15 для відступу від забезпечення деяких прав за Конвенцією — зокрема статті 10 і 11 (§§ 45-46) — у зв'язку із протестами опозиції, що прирівнювалися до «серйозної ситуації з громадським порядком», але не досягали порогу суспільної небезпеки, «яка загрожує життю нації», та обґрунтовує такий відступ (§ 62). По суті за статтею 10 Суд визнав, що заборона для газети заявника під час надзвичайного стану публікувати матеріали, що критикують органи влади, переслідувала «законну мету», яка полягала у запобіганні заворушенням та злочинам, проте встановив, що такі обмеження, які призвели до придушення політичних дискусій та думок незгоди, суперечили самій меті статті 10 і не були необхідними у демократичному суспільстві (§ 78).

с. Необхідне у демократичному суспільстві

67. Розглядаючи, чи обмеження прав і свобод, гарантованих Конвенцією, можна вважати «необхідними у демократичному суспільстві», Договірні Держави користуються певною проте не безмежною свободою розсуду («*Баррако проти Франції*» (*Barraco v. France*), 2009 р., § 42). У будь-якому випадку саме Суд ухвалює остаточне рішення щодо сумісності обмежень з Конвенцією, і це здійснюється шляхом оцінювання обставин конкретної справи («*Галстян проти Вірменії*» (*Galstyan v. Armenia*), 2007 р., § 114).

68. Зазначений захід повинен відповідати «нагальній потребі суспільства» і бути пропорційним «законній меті», а наведені національними органами причини для його обґрунтування повинні бути «релевантними та достатніми». Національні органи влади повинні застосовувати стандарти, які відповідають принципам, закріпленим у статті 11, і, крім того, ґрунтувати свої рішення на прийнятній оцінці відповідних фактів. Принцип пропорційності вимагає встановлення балансу між вимогами цілей, зазначених у частині 2, з одного боку, а з іншого — вимогами вільного вираження поглядів словами, жестами або навіть мовчанням осіб, які зібралися на вулицях або в інших громадських місцях («*Кудревічус та інші проти Литви*» (*Kudrevičius and Others v. Lithuania*) [ВП], 2015 р., § 142-144).

69. Порушення інших положень Конвенції — наприклад статей 3, 5 і 6 — у зв'язку з участю заявника у мирному зібранні були визначальним фактором для встановлення Судом «необхідності у демократичному суспільстві» втручання у права, що закріплені у статті 11 («*Навальний та Гунько проти Росії*» (*Navalnyy and Gunko v. Russia*), 2020 р., §§ 84-93; «*Захаров і Варжабетян проти Росії*» (*Zakharov and Varzhabetyan v. Russia*), 2020 р., §§ 87-91).

⁴ Див. *Посібник зі статті 18 — Межі застосування обмежень прав*.

i. Вузькі межі свободи розсуду для втручання на підставі змісту поглядів, висловлених під час зібрання

70. Свобода зібрань, закріплена у статті 11 Конвенції, захищає демонстрацію, що може дратувати або ображати осіб, які протистоять ідеям чи вимогам, котрі вона намагається просувати. Будь-які заходи, що втручаються у свободу зібрань та вираження поглядів, окрім випадків підбурювання до насильства або заперечення демократичних принципів — якими б шокуючими та неприйнятними можуть здаватися органам влади певні погляди чи вжиті слова — завдають шкоди демократії і часто навіть загрожують їй (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 145; *«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілнден» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001 р., § 97). Здійснення передбачених Конвенцією прав групою меншин залежно від того, чи буде воно прийнято більшістю, було б несумісним з основоположними цінностями Конвенції. Якщо це буде так, права групи меншин на свободу релігії, вираження поглядів та зібрань стануть теоретичними, а не практичними та ефективними, як того вимагає Конвенція (*«Алексєєв проти Росії» (Aleksyev v. Russia)*, 2010 р., § 81; *«Баранкевич проти Росії» (Barankevich v. Russia)*, 2007, § 31).

71. Відповідно, потрібно розрізняти обмеження свободи зібрань на підставі змісту та обмеження технічного характеру.

72. Громадські заходи, що стосуються політичного життя в країні або на місцевому рівні, повинні знаходитися під надійним захистом статті 11. Нечасто зібрання можуть заборонити на законних підставах у зв'язку зі змістом послання, яке бажають донести його учасники. Уряд не повинен мати повноваження заборонити демонстрацію через те, що вважає «послання» демонстрантів неправильним. Особливо це стосується випадків, коли основним об'єктом критики є той самий орган, який має повноваження дозволяти або заборонити проведення масового зібрання. Обмеження свободи зібрань на підставі змісту повинні підлягати найретельнішому аналізу Судом (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)*, [ВП], 2018 р., § 136; *«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014 р., §§ 134-135; *«Центр товариств свідомості Крішну в Росії» (Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia)*, 2021 р., § 52).

73. У демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, повинна існувати належна можливість висловлювати ідеї, які ставлять під сумнів існуючий порядок і пропаганда яких проводиться мирними засобами, шляхом здійснення права на зібрання, а також іншими законними шляхами (*«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілнден» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001 р., § 97; *«Сергей Кузнецов проти Росії» (Sergey Kuznetsov v. Russia)*, 2008 р., § 45).

74. Той факт, що група осіб закликає до автономії або навіть обстоює необхідність відділення частини території країни, вимагаючи, таким чином фундаментальних конституційних і територіальних змін, не може автоматично обґрунтовувати заборону на її зібрання. Вимога територіальних змін у промовах та демонстраціях не прирівнюється автоматично до загрози територіальній цілісності країни та національній безпеці (*«Станков та Об'єднана македонська організація «Ілнден» проти Болгарії» (Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria)*, 2001 р., § 97).

75. Умова для отримання дозволу на проведення зібрання, згідно з якою демонстранти не повинні носити символіку партій, політичних організацій або об'єднань, які не пройшли державну реєстрацію, не відповідала «нагальній потребі суспільства» у справі стосовно заявника, який носив незареєстровану комуністичну символіку (*«Шоларі проти Республіки Молдова» (Șolari v. the Republic of Moldova)*, 2017 р., § 39). Також кримінальне покарання за розмахування плакатом з фотографією А. Оджалана під час маршу по недозволеному маршруту не було визнане обґрунтованим, оскільки це не можна вважати формою вираження поглядів,

що закликають до застосування насильства, збройного спротиву чи повстання або пропаганди терористичної організації (*«Сілгір проти Туреччини» (Silgir v. Turkey)*, 2022 р., § 30). У справі про затримання та засудження заявників за тримання банерів з непристойним гаслом щодо спірного проекту будівництва Суд встановив порушення статті 11 з урахуванням положень статті 10, оскільки вульгарний характер оскаржуваного твердження був неналежним чином відокремлений від його політичного контексту (*«Перадзе та інші проти Грузії» (Peradze and Others v. Georgia)*, 2022 р., § 45).

ii. Вузькі межі свободи розсуду для загальної заборони зібрань

76. Держава може з дотриманням Конвенції вжити загальних заходів, які застосовуються до заздалегідь визначених ситуацій, незалежно від окремих фактів кожної справи, навіть якщо це може призвести до окремих складних випадків (*«Енімал Дефендерс Інтернешнел проти Сполученого Королівства» (Animal Defenders International v. the United Kingdom)* [ВП], 2013 р., § 106). Проте загальна заборона демонстрацій може бути обґрунтованою лише за умови існування реальної загрози виникнення заворушень, чому не можна запобігти менш суворими заходами. У зв'язку з цим орган влади повинен врахувати наслідки заборони демонстрацій, які самі по собі не становлять загрозу для громадського порядку. Лише якщо недоліки таких демонстрацій підпадають під заборону, а міркування безпеки, які обґрунтовують введення такої заборони, очевидно переважають їх, і якщо немає можливості уникнути таких небажаних побічних ефектів заборони шляхом її обмеження за територією та тривалістю, заборона може вважатися необхідною в розумінні частини 2 статті 11 Конвенції (*«Християни проти расизму та фашизму» проти Сполученого Королівства» (Christians against Racism and Fascism v. the United Kingdom)*, 1980 р.).

iii. Ширші межі свободи розсуду для покарання за умисне порушення звичних умов життя та дорожнього руху

77. Умисне недотримання організаторами цих правил та структурування демонстрації або її частини у такий спосіб, що порушує звичні умови життя та іншу діяльність у тому обсязі, який перевищує неминучий за таких обставин, становить поведінку, яка не може підлягати такому привілейованому захисту за Конвенцією, який застосовується до політичних висловлювань або дискусій з питань, що становлять суспільний інтерес, або мирного вираження думок щодо цих питань. Договірна Держава користується широкими межами свободи розсуду при оцінюванні необхідності вжиття заходів для обмеження такої поведінки (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 156). Ці міркування були визнані однаково вагомими у зв'язку з діями, які хоч і не були насильницькими, але могли серйозно завадити належному здійсненню правосуддя (*«Екрем Кан та інші проти Туреччини» (Ekrem Can and Others v. Turkey)*, 2022 р., § 91).

78. Проте діючи в межах такої свободи розсуду, національні органи влади повинні застосовувати стандарти, які відповідають принципам, закріпленим у статті 11, і ґрунтувати свої рішення на прийнятній оцінці відповідних фактів, нездійснення чого може вважатися порушенням статті 11 (*«Кьортвельєши проти Угорщини» (Körtvélyessy v. Hungary)*, 2016 р., §§ 26-29; див. також розділ «Незаконні зібрання»). Що стосується покарань, накладених національними органами влади, Договірні Держави не мають необмеженої дискреції щодо вживання заходів, які вони вважають доцільними, і саме Суд оцінює характер та суворість покарань за поведінку, що передбачає певний ступінь порушення громадського порядку, з метою розгляду пропорційності втручання у зв'язку з переслідуваною метою (*«Екрем Кан та інші проти Туреччини» (Ekrem Can and Others v. Turkey)*, 2022 р., § 91, з додатковими посиланнями).

iv. Стримувальний ефект

79. При розгляді пропорційності заходу потрібно приділити увагу його стримувальному ефекту. Зокрема, попередня заборона зібрання може позбавити учасників бажання взяти участь у ньому (*«Християнсько-демократична народна партія проти Молдови» (Christian Democratic People's Party v. Moldova)*, 2006 р., § 77). Попередня заборона може мати стримувальний ефект на осіб, які мають намір взяти участь у мітингу, навіть якщо мітинг зрештою відбувається без перешкод з боку органів влади, наприклад, на тих підставах, що вони не мали офіційного дозволу, і що органи влади, відповідно, не змогли б забезпечити офіційний захист від ймовірних вороже налаштованих контрдемонстрантів (*«Банчковський та інші проти Польщі» (Bączkowski and Others v. Poland)*, 2007 р., §§ 66-68). Стримувальний ефект може залишатися після виправдання або зняття обвинувачення з протестувальників, оскільки сторона обвинувачення могла позбавити їх бажання брати участь у подібних зустрічах (*«Нуреттін Альдемір та інші проти Туреччини» (Nurettin Aldemir and Others v. Turkey)*, 2007 р., § 34).

80. Подальші примусові заходи, наприклад застосування сили для розгону зібрання, затримання учасників, тримання під вартою та/або подальша адміністративна відповідальність, можуть позбавити їх та інших осіб бажання брати участь у подібних зібраннях в майбутньому (*«Балчик та інші проти Туреччини» (Balçık and Others v. Turkey)*, 2007 р., § 41). Стримувальний ефект не зникає автоматично, навіть якщо примусовий захід скасовується, наприклад, якщо суди скасовують штрафи (*«Об'єднана македонська організація «Ілінден» та Іванов проти Болгарії» (The United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov v. Bulgaria)*, 2005 р., § 135). Стримувальний ефект часто притаманний заходам, що стосуються політичних зібрань, оскільки їхнє придушення загалом позбавило б організаторів та учасників бажання планувати та відвідувати мітинги або взагалі брати активну участь в опозиційній діяльності. Такі заходи можуть мати серйозний потенціал для стримування інших прихильників опозиції та громадськості в цілому від відвідування демонстрацій і, загалом, від участі у відкритій політичній дискусії. Стримувальний ефект може посилюватися, якщо примусові заходи спрямовані на відомого громадського діяча і широко висвітлюються у засобах масової інформації (*«Немцов проти Росії» (Nemtsov v. Russia)*, 2014 р., §§ 77-78).

81. Застосування сили поліцією для затримання учасників зібрання, не причетних до жодних актів насильства, може мати стримувальний ефект на заявників та інших осіб, позбавляючи їх бажання брати участь у подібних масових зібраннях (*«Захаров і Варжабетян проти Росії» (Zakharov and Varzhabetyan v. Russia)*, 2020 р., § 90; *«Навальний та Гунько проти Росії» (Navalnyy and Gunko v. Russia)*, 2020 р., § 88).

v. Покарання — характер та суворість

82. Характер і суворість призначених покарань є факторами, які слід враховувати під час оцінки пропорційності втручання у зв'язку з переслідуваною метою (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 146). Якщо застосовані до демонстрантів покарання носять кримінальний характер, вони вимагають особливого обґрунтування (*«Рай та Еванс проти Сполученого Королівства» (Rai and Evans v. the United Kingdom)* (ухв.), 2009 р.). На мирну демонстрацію в принципі не повинна поширюватися загроза кримінального покарання (*«Акгюль і Гюль проти Туреччини» (Akgöl and Göl v. Turkey)*, 2011 р., § 43), а особливо позбавлення волі (*«Гюн та інші проти Туреччини» (Gün and Others v. Turkey)*, 2013 р., § 83). Отже, Суд повинен з особливою ретельністю розглядати справи, де накладені національними органами влади покарання за ненасильницьку поведінку передбачають тюремне ув'язнення (*«Тараненко проти Росії» (Taranenko v. Russia)*, 2014 р., § 87; *«Екрем Кан та інші проти Туреччини» (Ekrem Can and Others v. Turkey)*, 2022 р., § 92).

83. Відповідно, штраф у розмірі 3 євро за участь у демонстрації без отримання дозволу був визнаний пропорційним покаранням (*«Зіліберберг проти Молдови» (Ziliberberg v. Moldova)*

(ухв.), 2004 р.). Також штраф у розмірі близько 500 євро за організацію незаконного зібрання у важливому з точки зору безпеки районі був визнаний пропорційним за таких обставин (*«Рай та Еванс проти Сполученого Королівства» (Rai and Evans v. the United Kingdom)*, (ухв.), 2009 р.). Натомість покарання у вигляді восьмиденного адміністративного арешту за невиконання наказів поліції з'їхати з дороги та кидання бобів у працівників поліції під час мирної демонстрації було визнане непропорційним через нездатність судів навести достатні підстави для обґрунтування позбавлення волі особи (*«Чхартішвілі проти Грузії» (Chkhartishvili v. Georgia)*, 2023 р., § 60).

84. З іншого боку, якщо зібрання було перерване з тих причин, що воно не мало дозволу, оцінка пропорційності зосереджуватиметься на поведінці органів влади на місці зібрання, а не лише на накладеному на його учасників покаранні у подальшому провадженні. Суд повинен переконатися, що при використанні дискреції, наданої органам влади національним законодавством, вони діяли у такий спосіб, що відповідає суті права на свободу зібрань, і, за необхідності, з належним визнанням привілейованого захисту за Конвенцією політичних висловлювань, дискусій з питань, що становлять громадський інтерес, та мирного вираження думок щодо цих питань. У справі *«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018, Суд, дійшовши висновку про те, що спосіб розгону протестувальників поліцією порушував статтю 11, постановив, що за таких обставин несуттєвим було питання про те, чи був доцільним розмір штрафу (25 євро) за порушення правил проведення громадських заходів (§ 133).

vi. Розгін та застосування сили

85. Рішення про розгін зібрання повинне обґрунтовуватися відповідними та достатніми підставами (*«Ібрагімов та інші проти Азербайджану» (Ibrahimov and Others v. Azerbaijan)*, 2016 р., § 80; *«Лагуна Гузман проти Іспанії» (Laguna Guzman v. Spain)*, 2020 р., § 51). Недотримання формальних вимог до проведення зібрання не є достатньою підставою для його розгону (див. розділ F (2): Незаконні зібрання).

86. Втручання у свободу зібрання, що передбачає його порушення, розгін або затримання учасників, може обґрунтовуватися лише конкретними та суттєвими підставами, наприклад серйозними ризиками, передбаченими законом (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018 р., § 137), і лише після надання учасникам достатньої можливості для вираження поглядів (*«Єва Мольнар проти Угорщини» (Éva Molnár v. Hungary)*, 2008 р., §§ 42 і 43).

87. Незалежно від того, чи втручається поліція у відповідь на порушення звичних умов життя, спричинене зібранням (наприклад перешкоджання дорожньому руху) або обмежує акти насильства учасників, застосування сили повинне залишатися пропорційним законним цілям, що полягають у запобіганні заворушенням та захисті прав інших осіб (*«Оя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey)*, 2006 р., §§ 41-43; *«Лагуна Гузман проти Іспанії» (Laguna Guzman v. Spain)*, 2020 р., § 54).

88. Висновок про те, що застосована до заявників сила не була необхідною, а була надмірною і, відповідно, суперечила статті 3 Конвенції, може призвести до висновку, що це не було «необхідним у демократичному суспільстві» у розумінні частини 2 статті 11 Конвенції (*«Захаров і Варжабетян проти Росії» (Zakharov and Varzhabetyan v. Russia)*, 2020 р., § 90).

89. Застосування до демонстрантів таких засобів розгону, як вода під високим тиском та сльозогінний газ, або наїзд на них броньованою технікою вимагає особливого обґрунтування (*«Ерімім Ве Білім Емексілері Сендікасі та інші проти Туреччини» (Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası and Others v. Turkey)*, 2016 р., § 108). Особливо складно обґрунтувати невибіркоче використання таких засобів розгону, як сльозогінні гранати, за обставин, коли демонстрантів та непричетних перехожих неможливо розділити (*«Сулейман Челебі та інші проти Туреччини (№2)» (Süleyman Çelebi and Others v. Turkey (no. 2))*, 2017 р., § 111). Крім того, застосування сили при розгоні зібрання може за деяких обставин прирівнюватися до нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження, що суперечить статті 3 Конвенції (*там само*, § 79). Використання

сльозогінного газу, зокрема, повинне підпорядковуватися чіткому набору правил, і повинна існувати система, що гарантує проходження належної підготовки співробітниками правоохоронних органів і контроль та нагляд за такими співробітниками під час демонстрацій, а також ефективний перегляд *ex post facto* необхідності, пропорційності та доцільності застосування сили, особливо до осіб, які не чинять силового спротиву (*«Ізчі проти Туреччини» (İzci v. Turkey)*, 2013 р., § 99). У справі *«Гейлани та інші проти Туреччини» (Geylani and Others v. Türkiye)*, 2023 р., §§ 122-127, висновок за статтею 11 про те, що насильницький розгін зібрання із використанням водомету був непропорційним, посилався, *inter alia*, на встановлення порушення матеріального аспекту статті 3 щодо заявника, який отримав серйозні пошкодження.

90. У разі масштабної сутички між протестувальниками та співробітниками правоохоронних органів, що передбачає насильство з обох сторін, органи влади повинні почати розслідування з власної ініціативи, ретельно вивчити дії не лише тих протестувальників, які діяли жорстоко, а й співробітників правоохоронних органів (*«Захаров і Варжабетян проти Росії» (Zakharov and Varzhabetyan v. Russia)*, 2020 р., §§ 53-55)⁵.

Г. Процедури попереднього повідомлення та отримання дозволу

91. В принципі, це не суперечить суті статті 11, якщо з метою підтримання громадського порядку та національної безпеки Висока Договірна Сторона вимагає отримання дозволу для проведення зустрічей (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 147, з додатковими посиланнями; *«Оя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey)*, 2006 р., § 37).

1. Мета процедур повідомлення та отримання дозволу

92. Повідомлення і навіть процедури отримання дозволу для проведення громадського заходу зазвичай не порушують суть права за статтею 11 Конвенції, оскільки мета цих процедур полягає у тому, щоб дозволити органам влади вживати обґрунтованих та належних заходів задля гарантування спокійного проведення зібрання, зустрічі чи інших зборів (*«Сергей Кузнецов проти Росії» (Sergey Kuznetsov v. Russia)*, 2008 р., § 42). Організатори публічних зібрань повинні дотримуватися правил, які регулюють такий процес, шляхом виконання чинних положень (*«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia, 2)*, 2014 р., § 117).

93. Процедура отримання дозволу відповідає вимогам частини 1 статті 11 лише в тому випадку, якщо вона необхідна для того, щоб органи влади могли забезпечити мирний характер зустрічі, і відповідно сама по собі не становить втручання у здійснення права (*«Зіліберберг проти Молдови» (Ziliberberg v. Moldova)* (ухв.), 2004 р.).

94. Попереднє повідомлення призначене не лише для узгодження права на зібрання з правами та законними інтересами (включаючи свободу пересування) інших осіб, а й для запобігання заворушенням або злочинам. Для врівноваження цих суперечливих інтересів запровадження попередніх адміністративних процедур здається поширеною практикою у Державах-членах, коли планується організація публічної демонстрації (*«Єва Мольнар проти Угорщини» (Éva Molnár v. Hungary)*, 2008 р., § 37; *«Берладір та інші проти Росії» (Berladir and Others v. Russia)*, 2012 р., § 42). Важливо, щоб об'єднання та інші організатори демонстрацій як учасники демократичного процесу, дотримувалися правил, які регулюють такий процес, шляхом виконання чинних положень. Проте положення такого характеру не повинні бути прихованою перешкодою для свободи мирних зібрань, що захищається Конвенцією (*«Оя Атаман проти*

⁵ Див. *Посібник про масові протести*, розділи IV.B та IV.C про матеріальний аспект та відповідне процесуальне зобов'язання за статтею 3

Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey), 2006 р., § 38; *«Берладір та інші проти Росії» (Berladir and Others v. Russia)*, 2012 р., § 39).

95. Договірні Держави можуть накладати обмеження на проведення демонстрацій у відповідному місці з міркувань громадської безпеки (*«Малофєєва проти Росії» (Malofeyeva v. Russia)*, 2013 р., § 136; *«Діск і Кеск проти Туреччини» (Disk and Kesk v. Turkey)*, 2012 р., § 29; див. також розділ «Свобода зібрання»).

2. Незаконні зібрання

96. Оскільки Держави мають право вимагати дозвіл, вони повинні мати змогу застосувати покарання до учасників демонстрацій, які не виконують таку вимогу. Система отримання дозволу була б ілюзорною, якби стаття 11 забороняла покарання за неотримання таких дозволів. Накладення покарання за участь у недозволеній демонстрації, відповідно, вважається сумісним з гарантіями статті 11 (*«Зіліберберг проти Молдови» (Ziliberberg v. Moldova)* (ухв.), 2004 р.) за умови, що покарання передбачене законом і пропорційне.

97. Невиконання вимоги про повідомлення або отримання дозволу, перевищення виділеного часу або вихід за межі визначеної зони є підставами, щоб вважати зібрання «незаконним». Визначення «незаконного» зібрання засноване на невиконанні формальних вимог на відміну від зібрання, яке було «заборонене» органами влади. Було вжито термін «демонстрація, яка не була заборонена», хоча і без прирівнювання її до «законної» або «дозволеної» демонстрації (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], § 149).

98. Незаконна ситуація, наприклад організація демонстрації без заздалегідь отриманого дозволу, не обов'язково обґрунтовує порушення свободи зібрань. Хоча правила, які регулюють публічні зібрання, такі як система попереднього повідомлення, є необхідними для належного проведення громадських заходів, оскільки вони дозволяють органам влади мінімізувати порушення дорожнього руху та вживати інших заходів безпеки, їхнє застосування не може стати самоціллю (*«Сіс проти Франції» (Cisse v. France)*, 2002 р., § 50; *«Оя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey)*, 2006 р., §§ 37-39; *«Гафгаз Мамедов проти Азербайджану» (Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan)*, 2015 р., § 59).

99. Зокрема, якщо незаконні демонстранти не вдаються до актів насильства, Суд вимагає, щоб державні органи демонстрували певний ступінь толерантності до мирних зібрань, щоб свобода зібрань, гарантована статтею 11 Конвенції, не була позбавлена своєї суті (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrevičius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 150; *«Оя Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey)*, 2006 р., §§ 41-42; *«Букта та інші проти Угорщини» (Bukta and Others v. Hungary)*, 2007 р., § 34; *«Навальний і Яшин проти Росії» (Navalnyy and Yashin v. Russia)*, 2014 р., § 63).

100. Відповідно, відсутність заздалегідь отриманого дозволу та подальша «незаконність» дій не дає *carte blanche* органам влади; вони все ще обмежені вимогою пропорційності за статтею 11 (*«Примов та інші проти Росії» (Primov and Others v. Russia)*, 2014 р., § 119). Отже, потрібно спочатку визначити, чому демонстрація не отримала дозволу, який громадський інтерес був під загрозою, і які ризики створювала демонстрація. Використаний поліцією метод для відлякування протестувальників, їхнього утримування в конкретному місці або розгону демонстрації, є також важливим фактором при оцінці пропорційності втручання (*там само*). Рішення про розгін політичного мітингу повинне ґрунтуватися на належному визнанні привілейованого захисту Конвенцією політичних висловлювань, дискусій з питань, що становлять суспільний інтерес, та мирного вираження думок щодо цих питань, і залишатися у вузьких межах свободи розсуду органів влади для обмеження політичних висловлювань (*«Навальний проти Росії» (Navalnyy v. Russia)* [ВП], 2018 р., § 133).

101. Вимога, щоб органи влади демонстрували певний ступінь толерантності до «незаконних» мирних зібрань, повинна поширюватися на випадки, коли демонстрація проводилася у публічному місці без жодного ризику небезпеки чи порушення («*Фабер проти Угорщини*» (*Fáber v. Hungary*), 2012 р., § 47), якщо заподіяні протестувальниками незручності не перевищували рівня незначних, що впливає зі звичайного здійснення права на мирні зібрання у публічному місці («*Навальний проти Росії*» [ВП], 2018 р., § 131-132). Крім того, така вимога повинна поширюватися на ті зібрання, які призвели до певного ступеня порушення звичних умов життя, включаючи перешкодження дорожньому руху («*Кудревічус та інші проти Литви*» (*Kudrevičius and Others v. Lithuania*) [ВП], 2015 р., § 155; справа *Малофєєвої* (*Malofeyeva*), 2013 р., §§ 136-37). Межі очікуваної толерантності до незаконного зібрання залежать від особливих обставин, включаючи тривалість та ступінь порушення громадського порядку внаслідок цього, а також від того, чи учасники мали достатню можливість виразити свої погляди та покинути місце, коли було наказано («*Фрумкін проти Росії*» (*Frumkin v. Russia*), 2016 р., § 97).

102. Оцінювання порушень, які зазвичай спричиняють зібрання, є ще важливішим в неоднозначній ситуації, як-от зібрання, які не точно підпадають під національне регулювання. У разі сумнівів щодо того, чи є конкретна подія формою зібрання, що вимагає повідомлення або отримання дозволу за національним законодавством, органи влади повинні вжити заходів відповідно до ступеня порушення, заподіяного оскаржуваною поведінкою, а не відповідно до формальних підстав, наприклад недотримання процедури повідомлення. Втручання у свободу зібрання, що передбачає його порушення, розгін або затримання учасників, може обґрунтовуватися лише конкретними та суттєвими матеріальними підставами, наприклад серйозними ризиками, передбаченими законом («*Навальний проти Росії*» (*Navalnyy v. Russia*) [ВП], 2018 р., § 136).

3. Спонтанні зібрання

103. За особливих обставин, коли спонтанна демонстрація може бути обґрунтованою, наприклад у відповідь на політичну подію, розгін такої демонстрації виключно через відсутність необхідного попереднього повідомлення без будь-якої незаконної поведінки учасників може прирівнюватися до непропорційного обмеження їхньої свободи мирних зібрань («*Букта та інші проти Угорщини*» (*Bukta and Others v. Hungary*), 2007 р., § 36; «*Лагуна Гузман проти Іспанії*» (*Laguna Guzman v. Spain*), 2020 р., § 51).

104. Це не означає, що відсутність попереднього повідомлення про спонтанну демонстрацію не може бути законною підставою для розгону натовпу. Право на проведення спонтанних демонстрацій лише за особливих обставин може переважати над зобов'язанням заздалегідь повідомляти про публічні зібрання, а саме якщо негайне реагування на поточну подію у формі демонстрації є обґрунтованим. Зокрема, такий відступ від загального правила може бути обґрунтованим, якщо затримка зробила б таку реакцію несвоєчасною («*Єва Мольнар проти Угорщини*» (*Éva Molnár v. Hungary*), 2008 р., §§ 37-38; «*Будахазі проти Угорщини*» (*Budaházy v. Hungary*), 2015 р., § 34).

105. Положення національного законодавства та судовий перегляд повинні враховувати особливі обставини, за яких негайне реагування на поточну подію у формі спонтанного зібрання є обґрунтованим і обґрунтовує відступ від суворого застосування строків для повідомлення або отримання дозволу. Той факт, що національне законодавство не допускало жодних винятків та не залишило можливостей для вжиття заходів урівноваження відповідно до критеріїв, викладених у практиці Суду за статтею 11, був визнаний надмірно жорстким і таким, що порушує цю статтю («*Лашманкін та інші проти Росії*» (*Lashmankin and Others v. Russia*), 2017 р., §§ 451-54).

Г. Протиправна поведінка

106. Сама суть права на свободу мирних зібрань була б порушена, якби Держава не заборонила демонстрацію, а наклала покарання на її учасників лише за участь у ній без демонстрування протиправної поведінки (*«Галстян проти Вірменії» (Galstyan v. Armenia)*, 2007 р., § 117; *«Ашугян проти Вірменії» (Ashughyan v. Armenia)*, 2008 р., § 93).

107. Органи влади можуть вжити примусових заходів та застосувати покарання за конкретні правопорушення, вчинені під час зібрання. Втручання у право на свободу зібрань є, в принципі, обґрунтованим з метою запобігання заворушенням або злочинам та для захисту прав і свобод інших осіб, якщо демонстранти вчиняють акти насильства (*«Джуліані та Гаджіо проти Італії» (Giuliani and Gaggio v. Italy)* [ВП], 2011 р., § 251).

108. Засудження за дії, що підбурюють до насильства під час демонстрації, може вважатися прийнятним заходом за певних обставин (*«Османи та інші проти Колишньої Югославської Республіки Македонії» (Osmani and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)* (ухв.), 2001 р.).

109. У разі підбурювання до насильства щодо окремої особи, державної посадової особи або групи населення, державні органи влади користуються ширшими межами свободи розсуду, розглядаючи необхідність втручання (*«Швабе та М.Г. проти Німеччини» (Schwabe and M.G. v. Germany)*, 2011 р., § 113).

110. Умисне серйозне порушення демонстрантами звичних умов життя та законної діяльності інших осіб — у більшому обсязі, ніж внаслідок звичайного здійснення права на мирні зібрання у громадському місці — може вважатися «протиправною дією». Відповідно, така поведінка може виправдовувати накладення покарань, навіть кримінального характеру. Зокрема, майже повне блокування трьох основних магістралей всупереч наказам поліції та потребам і правам користувачів доріг становило поведінку, яка, хоч і не була настільки серйозною, як фізичне насильство, та все ж була визнана «протиправною» (*«Кудревічус та інші проти Литви» (Kudrečius and Others v. Lithuania)* [ВП], 2015 р., § 173-174; див. також *«Баррако проти Франції» (Barraco v. France)*, 2009 р., §§ 46-47; див. також розділ «Ширші межі свободи розсуду щодо покарання за умисне порушення звичних умов життя та дорожнього руху»).

111. Мирні учасники не несуть відповідальності за протиправні дії, вчинені іншими особами. Свобода брати участь у мирному зібранні має таке важливе значення, що на особу не може накладатися покарання (навіть за найнижчим рівнем шкали дисциплінарних покарань) за участь у демонстрації, яка не була забороненою, за умови, що така особа не вчиняє протиправних дій (*«Езелін проти Франції» (Ezelin v. France)*, 1991 р., § 53; *«Галстян проти Вірменії» (Galstyan v. Armenia)*, 2007 р., § 115). Це стосується навіть випадків, коли демонстрація призводить до шкоди або інших заворушень (*«Тараненко проти Росії» (Taranenko v. Russia)*, 2014 р., § 88). Організатори заходу не несуть відповідальності за поведінку учасників (*«Месут Ілдіз та інші проти Туреччини» (Mesut Yildiz and Others v. Turkey)*, 2017 р., § 34; *«Кемал Четін проти Туреччини» (Kemal Çetin v. Turkey)*, 2020 р., §§ 50-51).

112. Учасник зібрання, який брав участь в поодиноких актах насильства, все ще може користуватися захистом статті 11, і це означає, що накладене покарання за дії такої особи повинне залишатися пропорційним з урахуванням його чи її намірів на момент приєднання до зібрання, характеру дій, тяжкості наслідків (зокрема, чи завдав він або вона травм іншим особам) та його або її впливу на погіршення мирного характеру зібрання. Відповідно, тривале тюремне ув'язнення за кидання каменя або іншого невеликого предмета у поліцію в розпал сутичок було визнане непропорційним покаранням, що суперечить статті 11 (*«Гюльджу проти Туреччини» (Gülcü v. Turkey)*, 2016 р., §§ 110-117; *«Ярослав Белоусов проти Росії» (Yaroslav Belousov v. Russia)*, 2016 р., §§ 177-182; див. також розділ «Мирні зібрання» та *Посібник про масові протести*, розділ I.E.2).

II. Свобода об'єднання

A. Важливість права на свободу об'єднання у демократичному суспільстві

113. Суд неодноразово підтверджував безпосередній зв'язок між демократією, плюралізмом та свободою об'єднання. Насправді спосіб, у який національне законодавство закріплює цю свободу та її практичне застосування органами влади, відображає стан демократії у відповідній країні («Горжелік та інші проти Польщі» (*Gozelik and Others v. Poland*) [ВП], 2004 р., § 88; «Сідіропулос та інші проти Греції» (*Sidiropoulos and Others v. Greece*), 1998 р., § 40).

114. Хоча у контексті статті 11 Суд часто посилався на важливу роль, яку відіграють політичні партії у забезпеченні плюралізму та демократії («Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» (*United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*), 1998 р., § 25), об'єднання, що створені для інших цілей, включаючи захист культурного або духовного надбання, переслідування різних соціально-економічних цілей, проповідування або навчання релігії, пошук етнічної самобутності або утвердження свідомості меншин, мають також важливе значення для належного функціонування демократії («Горжелік та інші проти Польщі» (*Gozelik and Others v. Poland*) [ВП], 2004 р., § 92; «Асоціація «Ріно» та інші проти Швейцарії» (*Association Rhino and Others v. Switzerland*), 2011 р., § 61).

115. Участь громадян у демократичному процесі значною мірою досягається через приналежність до об'єднань, де вони можуть взаємодіяти один з одним та разом переслідувати спільні цілі («Московське відділення Армії Порятунку проти Росії» (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*), 2006 р., § 61).

116. Свобода об'єднання є вкрай важливою для осіб, які належать до меншин, включаючи національні та етнічні меншини. Насправді створення об'єднання з метою вираження та просування його ідентичності може відігравати важливу роль у наданні допомоги меншині зі збереженням та захистом її прав («Горжелік та інші проти Польщі» (*Gozelik and Others v. Poland*) [ВП], 2004 р., § 93).

117. Об'єднання, які займаються діяльністю, що суперечить цінностям Конвенції, не можуть користуватися захистом за статтею 11 з огляду на статтю 17, яка забороняє використовувати Конвенцію для знищення або надмірного обмеження гарантованих нею прав («Хізб ут-Тахрір та інші проти Німеччини» (*Hizb ut-Tahrir and Others v. Germany*) (ухв.), 2012 р., §§ 73-74, про заборону діяльності ісламістського об'єднання через пропагування насильства; «В.П. та інші проти Польщі» (*W.P. and Others v. Poland*) (ухв.), 2004 р., про заборону створення об'єднання, статут якого мав антисемітські конотації; «Аюб та інші проти Франції» (*Ayoub and Others v. France*), 2020 р., про розпуск двох крайніх правих об'єднань). Див. *Посібник зі статті 17 Конвенції — Заборона зловживання правами*.

B. Зв'язок зі статтями 9 і 10 Конвенції

118. Хоча здійснення свободи об'єднання може включати низку передбачених Конвенцією прав, стаття 11 особливо тісно пов'язана зі статтями 9 і 10 Конвенції.

119. Захист особистих поглядів, передбачений статтями 9 і 10 Конвенції, у формі свободи думки, совісті та релігії і свободи вираження поглядів, є також однією з цілей свободи об'єднання, гарантованої статтею 11 («Янг, Джеймс і Вебстер проти Сполученого Королівства» (*Young, James and Webster v. the United Kingdom*), 1981 р., § 57, «Фьордюр Олафссон проти Ісландії» (*Vörður Ólafsson v. Iceland*), 2010 р., § 46). Такий захист може бути ефективно забезпечений лише

через гарантію позитивного і негативного права на свободу об'єднання (*«Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark)* [ВП], 2006 р., § 54).

120. Стаття 11, відповідно, застосовується не лише до осіб чи об'єднань, чиї погляди прихильно сприймаються або вважаються нешкідливими чи незначущими, а й тих, чиї погляди ображають, шокують або турбують (*«Редфірн проти Сполученого Королівства» (Redfearn v. the United Kingdom)*, 2012 р., § 56; *«Вона проти Угорщини» (Vona v. Hungary)*, 2013 р., § 57).

121. Проте, хоч і стаття 10 гарантує, що навіть ідеї, які відрізняються від ідей демократичної системи, можуть виражатися у публічних дискусіях за умови, що вони не призводять до мови ворожнечі або підбурюють інших осіб до насильства, стаття 11 не забороняє Державам вживати заходів для забезпечення того, що об'єднання не переслідує політичних цілей, які суперечать цінностям плюралістичної демократії та порушують права і свободи, гарантовані Конвенцією (*«Зехра Фаундейшн та інші проти Туреччини» (Zehra Foundation and Others v. Turkey)*, 2018 р., §§ 55-56, про розпуск об'єднання, діяльність якого була спрямована на створення шариатської держави).

122. Реалізація принципу плюралізму неможлива без здатності об'єднання вільно виражати свої ідеї та погляди (*«Горзелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland)* [ВП], 2004 р., § 91; *«Жечев проти Болгарії» (Zhechev v. Bulgaria)*, 2007 р., § 36). Захист поглядів та свободи їхнього вираження все більше застосовується до політичних партій з огляду на їхню важливу роль у забезпеченні плюралізму та належного функціонування демократії (*«Партія свободи і демократії (ÖZDEP) проти Туреччини»* [ВП], 1999 р., § 37).

С. Обсяг та зміст права на свободу об'єднання

1. Поняття об'єднання

123. Термін «об'єднання» передбачає добровільне групування заради спільної мети (*«Янг, Джеймс і Вебстер проти Сполученого Королівства» (Young, James and Webster v. the United Kingdom)*, 1981 р., доповідь Комісії, § 167).

124. Поняття свободи об'єднання стосується права створювати або бути пов'язаним з групою чи організацією, що переслідує конкретні цілі. Це не стосується права бути в компанії з іншими особами або спілкуватися з іншими особами (*«МакФілі проти Сполученого Королівства» (McFeeley v. the United Kingdom)*, рішення Комісії, 1980 р., § 114; *«Боллан проти Сполученого Королівства» (Bollan v. the United Kingdom)* (ухв.), 2000 р.).

125. Щоб на об'єднання поширювався захист статті 11, воно повинне мати приватно-правовий характер. Термін «об'єднання» має автономне значення; класифікація у національному праві має лише відносну цінність і є лише відправною точкою (*«Шассаню та інші проти Франції» (Chassagnou and Others v. France)* [ВП], 1999 р., § 100; *«Шнайдер проти Люксембургу» (Schneider v. Luxembourg)*, 2007 р., § 70).

126. Якщо Договірні Держави змогли на власний розсуд класифікувати об'єднання як «громадське» або «напівадміністративне» і, відповідно, усунути його з обсягу статті 11, результати цього можуть бути несумісними з цілями та завданнями Конвенції, що полягають у захисті прав, які не є теоретичними чи ілюзорними, а є практичними та ефективними (*«Шассаню та інші проти Франції» (Chassagnou and Others v. France)* [ВП], 1999 р., § 100).

127. Згідно з практикою Суду елементами, які визначають, чи вважати об'єднання приватним або громадським, є: чи було воно створене фізичними особами чи законодавчим органом; чи залишилося воно інтегрованим у державні структури; чи було воно наділене адміністративними, нормотворчими та дисциплінарними повноваженнями; і чи переслідувало воно мету, яка відповідала загальним інтересам (*«Муміліанос і Костакіс проти Греції» (Mytilinaios and Kostakis)*

v. Greece), 2015 р., § 35; «*Геррманн проти Німеччини*» (*Herrmann v. Germany*) [ВП], 2011 р., § 76; «*Слов'янський університет в Болгарії та інші проти Болгарії*» (*Slavic University in Bulgaria & Others v. Bulgaria*) (ухв.), 2004 р.).

2. Публічно-правові установи, професійні об'єднання та обов'язкове членство

128. Публічно-правова установа, створена законодавчим органом, не вважається об'єднанням у розумінні статті 11 (див., наприклад, «*Слов'янський університет в Болгарії та інші проти Болгарії*» (*Slavic University in Bulgaria and Others v. Bulgaria*) (ухв.), 2004 р., про державний університет; «*Колль проти Австрії*» (*Köll v. Austria*) (ухв.), 2002 р., про федерацію туризму).

129. Професійні об'єднання та органи, пов'язані із працевлаштуванням, також не входять до обсягу статті 11. Як правило, метою таких органів, встановленою законодавством, є регулювання та популяризація професій, виконуючи при цьому важливі публічно-правові функції для захисту громадськості. Відповідно, вони не можуть порівнюватися з приватно-правовими об'єднаннями або профспілками, проте залишаються інтегрованими у державні структури («*Попов та інші проти Болгарії*» (*Popov and Others v. Bulgaria*) (ухв.), 2003 р.). Об'єднання, до яких не застосовується стаття 11, включають наступні:

- спілки лікарів («*Ле Комт, Ван Льовен і Де Мейєр проти Бельгії*» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), 1981 р., §§ 64-65; «*Віалас Сімон проти Іспанії*» (*Vialas Simón v. Spain*), рішення Комісії, 1992 р.; «*Попов та інші проти Болгарії*» (*Popov and Others v. Bulgaria*) (ухв.), 2003 р.;
- рада ветеринарів-хірургів («*Бартольд проти Німеччини*» (*Barthold v. Germany*), 1985 р., § 61);
- об'єднання архітекторів («*Реве і Легалле проти Франції*» (*Revert and Legallais v. France*), рішення Комісії, 1989 р.);
- адвокатські об'єднання («*А. та інші проти Іспанії*» (*A. and Others v. Spain*), рішення Комісії, 1990 р.; «*Бота проти Румунії*» (*Bota v. Romania*) (ухв.), 2004 р.);
- нотаріальні палати («*О.В.Р. проти Росії*» (*O.V.R. v. Russia*) (ухв.), 2001 р.; «*Національна нотаріальна палата проти Албанії*» (*National Notary Chamber v. Albania*) (ухв.), 2008 р.);
- ради трудових колективів («*Каракурт проти Австрії*» (*Karakurt v. Austria*) (ухв.), 1999 р.);
- торгова палата («*Вайс проти Австрії*» (*Weiss v. Austria*), рішення Комісії, 1991 р.)

130. Обов'язкове членство у таких об'єднаннях не становить втручання у свободу об'єднання («*Попов та інші проти Болгарії*» (*Popov and Others v. Bulgaria*) (ухв.), 2003 р.). Проте особам не повинні перешкоджати утворювати власні професійні об'єднання або вступати до існуючих. Так, метою або наслідком існування об'єднання з обов'язковим членством не може бути обмеження, чи навіть придушення права, захищеного статтею 11 («*Ле Комт, Ван Льовен і Де Мейєр проти Бельгії*» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), 1981 р., § 65; «*О.В.Р. проти Росії*» (*O.V.R. v. Russia*) (ухв.), 2001 р.).

3. Створення об'єднання та його юридичне визнання

131. Право на створення об'єднання є невід'ємною частиною права на свободу об'єднання, навіть якщо стаття 11 містить лише пряме посилання на право створювати профспілки («*Сідіропулос та інші проти Греції*» (*Sidiropoulos and Others v. Greece*), 1998 р., § 40).

132. Здатність створити юридичну особу для колективної діяльності у сфері спільних інтересів — один з найважливіших аспектів свободи об'єднання, без якого таке право було б позбавлене

будь-якого сенсу («*Горжелік та інші проти Польщі*» (*Gorzelik and Others v. Poland*) [ВП], 2004 р., § 91; «*Мадьяр Керестень Менноніта Едъхаз та інші проти Угорщини*» (*Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary*), 2014 р., § 78).

133. Відмова національних органів надати об'єднанню громадян статус юридичної особи прирівнюється до втручання у здійснення їхнього права на свободу об'єднання («*Сідіропулос та інші проти Греції*» (*Sidiropoulos and Others v. Greece*), 1998 р., § 31; «*Корецький та інші проти України*» (*Koretskyu and Others v. Ukraine*), 2008 р., § 39; «*Озбек та інші проти Туреччини*» (*Özbek and Others v. Turkey*), 2009 р., § 35). Суттєва затримка процесу реєстрації також прирівнюється до такого втручання («*Рамазанова та інші проти Азербайджану*» (*Ramazanova and Others v. Azerbaijan*), 2007 р., § 60; «*Алієв та інші проти Азербайджану*» (*Aliyev and Others v. Azerbaijan*), 2008 р., § 33).

134. Відмова органів влади у реєстрації групи безпосередньо впливає на саму групу та на її президентів, засновників або окремих членів («*Кімля та інші проти Росії*» (*Kimlya and Others v. Russia*), 2009 р., § 84).

135. Не потрібно змушувати об'єднання набувати такої правової форми, якої воно не прагне, оскільки це обмежувало б свободу об'єднання його засновників та членів, що призвело б до її відсутності або позбавлення практичної цінності («*Республіканська партія Росії проти Росії*» (*Republican Party of Russia v. Russia*), 2011 р., § 105; «*Жечев проти Болгарії*» (*Zhechev v. Bulgaria*), 2007 р., § 56; «*Національна турецька спілка і Кунгюн проти Болгарії*» (*National Turkish Union and Kungyun v. Bulgaria*), 2017 р., § 41). Проте стаття 11 не передбачає право для об'єднань мати конкретний правовий статус («*Мадьяр Керестень Менноніта Едъхаз та інші проти Угорщини*» (*Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary*), 2014 р., § 91).

136. Хоча неофіційні об'єднання також користуються захистом статті 11, відсутність правосуб'єктності може негативно вплинути на їхнє функціонування та діяльність («*Об'єднана македонська організація «Ілinden» та інші проти Болгарії*» (*The United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria*), 2006 р., § 53; «*Московське відділення Армії Порятунку проти Росії*» (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*), 2006 р., § 73-74). Проте, якщо неофіційне об'єднання здатне вести свою основну діяльність, відмова у його реєстрації може бути сумісною зі статтею 11 («*Лавісс проти Франції*» (*Lavisse v. France*), рішення Комісії, 1991 р.; «*Лармела проти Фінляндії*» (*Larmela v. Finland*), рішення Комісії, 1997 р.; «*Рух за демократичне королівство проти Болгарії*» (*Movement for Democratic Kingdom v. Bulgaria*), рішення Комісії, 1995 р.).

137. Гарантоване статтею 11 право не обмежується створенням об'єднання; воно захищає об'єднання впродовж усього його існування («*Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини*» (*United Communist Party of Turkey and Others*), 1998 р., § 33).

4. Автономія об'єднань, внутрішнє управління та членство

138. Організаційна автономія об'єднань є важливим аспектом свободи об'єднання, що захищається статтею 11 («*Ловрич проти Хорватії*» (*Lovrić v. Croatia*), 2017 р., § 71). Об'єднання мають право розробляти власні правила та управляти своїми справами («*Чілл проти Сполученого Королівства*» (*Cheall v. the United Kingdom*), рішення Комісії, 1985 р.).

139. Однак свобода об'єднання не перешкоджає Державам встановлювати правила та вимоги до корпоративного управління та менеджменту, а також переконуватися, що їх дотримуються. Хоча Держави можуть на законних підставах впроваджувати певні мінімальні вимоги щодо ролі та структури керівних органів об'єднання, до функцій органів державної влади не відноситься забезпечення дотримання кожної формальності, викладеної у статуті об'єднання («*Об'єднання «Тіб'еті Мюхафізе Джемів'еті» та Ісрафілов проти Азербайджану*» (*Tebieti Mühafize Cemiyeti and Israfilov v. Azerbaijan*), 2009 р., §§ 72 і 78).

140. Статтю 11 не можна трактувати як таку, що накладає зобов'язання на об'єднання чи організації приймати всіх, хто бажає до них вступити. Якщо об'єднання створюються людьми, які, поділяючи певні цінності або ідеали, мають намір переслідувати спільні цілі, відсутність у них контролю над умовами членства суперечило б самому поняттю свободи, що розглядається. Наприклад, прийнято вважати, що релігійні організації та політичні партії загалом можуть регулювати умови членства та приймати лише тих, хто поділяє їхні переконання та ідеали (*«Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers and Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom)*, 2007 р., § 39).

141. Право на свободу об'єднання не включає в себе право стати членом конкретного об'єднання (див. *«Чілл проти Сполученого Королівства» (Cheall v. the United Kingdom)*, рішення Комісії, 1985 р.) та право займати певну посаду в об'єднанні (*«Федотов проти Росії» (Fedotov v. Russia)* (ухв.), 2004 р.).

Проте виключення з об'єднання може становити порушення свободи об'єднання відповідного члена, якщо це суперечить правилам об'єднання, є свавільним або призводить до виняткових труднощів для особи (*«Ловрич проти Хорватії» (Lovrić v. Croatia)*, 2017 р., §§ 54 і 72).

5. Негативна свобода об'єднання

142. Оскільки свобода об'єднання передбачає певний ступінь свободи вибору при її здійсненні, стаття 11 також включає негативне право на об'єднання, тобто право не вступати в об'єднання або вийти з нього (*«Сігур'юр А. Сігурйонссон проти Ісландії» (Sigurður A. Sigurjónsson v. Iceland)*, 1993 р., § 35; *«Фьордюр Олафссон проти Ісландії» (Vörður Ólafsson v. Iceland)*, 2021 р., § 45).

143. Поняття особистої автономії є важливим наслідком свободи вибору особи, що закладено у статті 11 (*«Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark)* [ВП], 2006 р., § 54).

144. Особа не користується правом на свободу об'єднання, якщо насправді свобода дій або вибору, яка їй залишається, є або відсутньою, або настільки обмеженою, що не має практичного значення (*«Шассаню та інші проти Франції» (Chassagnou and Others v. France)* [ВП], 1999 р., § 114).

145. Хоча зобов'язання вступати до конкретного об'єднання не завжди може суперечити Конвенції, форма такого зобов'язання, що зачіпає саму суть свободи об'єднання, гарантованої статтею 11, становитиме втручання у таку свободу (*«Янг, Джеймс і Вебстер проти Сполученого Королівства» (Young, James and Webster v. the United Kingdom)*, 1981 р., § 55, і *«Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark)* [ВП], 2006 р., § 56, про угоди про «закритий цех», що змушують працевлаштування залежати від членства у профспілці; *«Сігур'юр А. Сігурйонссон проти Ісландії» (Sigurður A. Sigurjónsson v. Iceland)*, 1993 р., § 36, про передбачене законом зобов'язання водіїв таксі бути членами конкретної організації операторів таксі; *«Митіліанос і Костакіс проти Греції» (Mytilinaios and Kostakis v. Greece)*, 2015 р., про зобов'язання виноградарів бути членами спілки, §§ 53 і 65; див. також *«Вальднер проти Франції» (Waldner v. France)*, 2023 р., § 59, про підвищення податку на доходи заявника на тій підставі, що він не був членом асоціації управління, затвердженої податковими органами, де Суд розглянув справу лише за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції).

146. Зобов'язання робити фінансові внески в об'єднання без офіційного членства може мати важливу схожість зі вступом до об'єднання, і може становити втручання у негативний аспект права на свободу об'єднання (*«Фьордюр Олафссон проти Ісландії» (Vörður Ólafsson v. Iceland)*, 2010 р., § 48, про зобов'язання особи, яка не є членом приватної промислової федерації, сплачувати внесок у таку федерацію; *«Геотех Кансев ГмбХ проти Німеччини» (Geotech Kancev*

Gmbh v. Germany), 2016 р., § 53, про зобов'язання особи, яка не є членом приватних об'єднань, робити фінансові внески у фонд таких об'єднань).

D. Обмеження свободи об'єднання

147. Стаття 11 захищає об'єднання від безпідставного втручання Держави, що зазвичай передбачає відмову у реєстрації або розпуск об'єднання, проте може також мати інші форми, перешкоджаючи об'єднанню вести діяльність (наприклад, через перевірки або обмеження фінансування) (див. *«Йорданові проти Болгарії» (Yordanovi v. Bulgaria)*, 2020 р., §§ 62-63, і *«Екозахист» та інші проти Росії» (Ecodefence and Others v. Russia)*, 2022 р., §§ 81 і 87, про різні форми обмежень).

148. Втручання у право на свободу об'єднання є обґрунтованим, якщо воно задовольняє вимоги частини 2 статті 11, тобто «встановлене законом», переслідує одну або кілька законних цілей та є «необхідним у демократичному суспільстві».

1. Встановлено законом

149. Вираз «встановлено законом» передбачає, по-перше, що захід, який оскаржується, повинен ґрунтуватися на національному законодавстві. Він також стосується якості такого законодавства та вимагає, щоб воно було доступним відповідним особам та передбачуваним стосовно його наслідків. Законодавство вважається «передбачуваним», якщо воно достатньо чітко сформульоване, щоб дозволити особі (після отримання відповідної поради, за потреби) регулювати свою поведінку (*«Н.Ф. проти Італії» (N.F. v. Italy)*, 2001 р., §§ 26 і 29). Щоб національне законодавство відповідало цим вимогам, воно повинне забезпечувати правовий захист від безпідставних втручань державних органів у права, гарантовані Конвенцією. Законодавство повинне достатньо чітко визначати обсяг дискреції та спосіб її застосування (*«Маестрі проти Італії» (Maestri v. Italy)* [ВП], 2004 р., § 30).

150. Суд встановив, що умова передбачуваності не була виконана, коли суддя не міг усвідомити, що його членство у Масонській ложі могло призвести до накладення на нього дисциплінарного стягнення (*«Н.Ф. проти Італії» (N.F. v. Italy)*, 2001 р., §§ 30-32; *«Маестрі проти Італії» (Maestri v. Italy)* [ВП], 2004 р., § 43-42).

151. У справі *«Корецький та інші проти України» (Koretsky and Others v. Ukraine)*, 2008, органи влади відмовили у реєстрації громадського об'єднання. Суд зазначив, що положення національного законодавства, яке регулює реєстрацію об'єднань, були надто нечіткими, щоб вважатися достатньо «передбачуваними», і надавали органам влади надмірно широкі межі дискреції для вирішення питання, чи можна зареєструвати конкретне об'єднання (§ 48).

152. Питання щодо вимоги «якості закону» також виникло у справі *«Об'єднання «Тєб'єті Мюхафізе Джемів'єті» та Ісрафілов проти Азербайджану» (Tebieti Mühafize Cemiyeti and Israfilov v. Azerbaijan)*, 2009, де об'єднання було розпущене на підставі законодавства, яке було сформульоване загальними термінами і здавалося таким, що надає широку дискрецію Міністерству юстиції для втручання у будь-яке питання, що стосується існування об'єднання, включаючи його внутрішнє управління (§§ 61-64).

153. У справі *«Єфімов і Молодіжна правозахисна група проти Росії» (Yefimov and Youth Human Rights Group v. Russia)*, 2021 р., Суд встановив, що положення національного права, які зробили так, щоб участь особи в об'єднанні залежала від рішення слідчого про визнання особи підозрюваною у вчиненні екстремістського злочину, не відповідали критерію «якості закону», оскільки вони надавали слідчим органам необмежену дискрецію і не забезпечували захист від зловживань (§§ 59-64). Розпуск об'єднання-заявника також не ґрунтувався на чітких та передбачуваних законних підставах (§§ 65-73).

154. У справі *«Таганрог ЛРО та інші проти Росії» (Taganrog LRO and Others v. Russia)*, 2022 р., Суд зазначив, що неприпустимо широке визначення «екстремістської діяльності» у національному законодавстві у поєднанні з відсутністю судових гарантій не забезпечувало достатньо передбачувану правову основу для примусового розпуску релігійних організацій Свідків Єгови (§§ 159 і 242).

155. При оцінюванні законності втручання і, зокрема, передбачуваності відповідного національного законодавства, Суд бере до уваги текст законодавства, спосіб його застосування і тлумачення національними органами (*«Джафаров та інші проти Азербайджану» (Jafarov and Others v. Azerbaijan)*, 2019 р., §§ 70 і 85, про незаконну відмову у реєстрації об'єднання).

156. У справі *«Екозахист» та інші проти Росії»*, 2022 р., Суд встановив, що два основні поняття Закону про іноземних агентів («політична діяльність», «іноземне фінансування»), що застосовується до громадських організацій та їхніх директорів, не відповідали вимозі передбачуваності, а судовий перегляд не забезпечував адекватних та ефективних гарантій від свавільного та дискримінаційного здійснення широкої дискреції, наданої виконавчій владі (§ 118).

157. У справі *«Фонд імені Андрія Рилькова та інші проти Росії» (Andrey Rylkov Foundation and Others v. Russia)**, 2024, Суд встановив, що закон про «небажані організації» не відповідав критерію «встановлено законом», оскільки він не був сформульований з достатньою точністю, щоб дозволити організаціям-заявникам передбачити, що їхні законні дії призведуть до визнання їх «небажаними» та заборони їх діяльності в Росії. Крім того, не було ефективних правових гарантій проти фактично необмеженої дискреції, наданої виконавчим органам (§§ 89-95).

158. У справі *«Юксель Ялчинкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye)* [ВП], 2023 р., національні суди розширили обсяг застосування відповідного положення кримінального права у непередбачуваний спосіб, посилаючись на членство заявника у профспілці та об'єднанні (обидва функціонували законно на час розгляду справи), щоб підтвердити його засудження, таким чином позбавляючи заявника мінімального захисту від свавільного втручання (§§ 389-396).

2. Законна мета

159. Будь-яке втручання у право на свободу об'єднання повинне переслідувати принаймні одну законну мету з викладених у частині 2 статті 11: національна або громадська безпека, запобігання заворушенням або злочинам, охорона здоров'я або моралі, а також захист прав та свобод інших осіб. Винятки зі свободи об'єднання повинні тлумачитися вузько, щоб їхній перелік був строго вичерпним, а їхнє визначення — обов'язково обмежувальним (*«Сідіропулос та інші проти Греції» (Sidiropoulos and Others v. Greece)*, 1998 р., § 38).

3. Необхідне у демократичному суспільстві

160. Поняття необхідності передбачає дві умови: а) будь-яке втручання повинне відповідати «нагальній потребі суспільства», і б) втручання повинне бути пропорційним поставленій законній меті.

161. Термін «необхідний» не має такої гнучкості, як слова «корисний» або «бажаний». Винятки з норми про свободу об'єднання повинні тлумачитись чітко, і лише переконливі та вагомі причини можуть обґрунтувати обмеження, накладені на таку свободу. В першу чергу національні органи повинні оцінити, чи є «нагальна потреба суспільства» накладати конкретне обмеження. Завдання Суду полягає не у заміні власною позицією думки національних органів влади, а у перегляді рішень за Конвенцією, які вони ухвалили під час застосування своєї дискреції.

162. Це не означає, що контроль Суду обмежується визначенням, чи здійснювала Держава-відповідач свої дискреційні повноваження обґрунтовано, ретельно та добросовісно. Він повинен розглянути оскаржуване втручання із врахуванням обставин справи в цілому та визначити, чи було воно «пропорційним законній меті, яку вони переслідують», і чи були підстави, наведені національними органами для обґрунтування такого втручання, «релевантними і достатніми». При цьому Суд повинен переконатися, що національні органи влади застосовували стандарти, які відповідали принципам, закріпленим у статті 11, і, крім того, що вони ґрунтували свої рішення на прийнятній оцінці відповідних фактів (*«Горжелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland)* [ВП], 2004 р., §§ 95-96; *«Комуністична партія (Непечерішті) та Унгуреану проти Румунії» (Partidul Comunistilor (Nepenceristi) and Ungureanu v. Romania)*, 2005 р., § 49; *«Мадьяр Керестень Менноніта Едьхаз та інші проти Угорщини» (Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary, 2)*, 2014 р., §§ 79-80).

а. Обсяг судового перегляду

163. Інтенсивність контролю Суду залежить від виду об'єднання та характеру його діяльності. З огляду на різницю у важливості для демократії політичної партії та неполітичного об'єднання, лише перша підлягає найсуворішій перевірці щодо необхідності обмеження права на об'єднання (*«Вона проти Угорщини» (Vona v. Hungary)*, 2013 р., § 58; *«Лез Отонтік і Супра Отой 91 проти Франції» (Les Authentiks and Supras Auteuil 91 v. France)*, 2016 р., §§ 74 і 84). Національні органи влади користуються ширшими межами свободи розсуду при оцінюванні необхідності втручання у справах про підбурювання до насильства стосовно особи, представника Держави або групи населення (*«Лез Отонтік і Супра Отой 91 проти Франції» (Les Authentiks and Supras Auteuil 91 v. France)*, 2016 р., § 84; *«Аюб та інші проти Франції» (Ayoub and Others v. France)*, 2020 р., § 121) і при вжитті заходів, спрямованих на боротьбу з міжнародним тероризмом загалом (*«Інтернаціонале Гуманітере Хільфсорганізаціон е.в.» проти Німеччини» (Internationale Humanitäre Hilfsorganisation e. v. v. Germany)*, 2023 р., §§ 75-76 і 85-89).

Суд також визнав, що об'єднання, лідери якого висувують політику, що не поважає норми демократії або спрямована на її знищення і нехтування правами та свободами, визнаними в демократії, може підлягати покаранню (*«Зехра Фаундейшн» та інші проти Туреччини» (Zehra Foundation and Others v. Turkey)*, 2018 р., § 54). Повноваження Держави щодо захисту її установ та громадян від об'єднань, що можуть загрожувати їм, повинні здійснюватися з обережністю (*«Мадьяр Керестень Менноніта Едьхаз та інші проти Угорщини» (Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others)*, 2014 р., § 79).

б. Серйозність втручання та вимога пропорційності

164. Ступінь втручання не можна розглядати абстрактно, а потрібно оцінювати у конкретному контексті справи.

165. *Кримінальне покарання* є однією з найсерйозніших форм втручання у право на свободу об'єднання, одним із завдань якого є захист поглядів та свободи їхнього вираження, особливо якщо йдеться про політичні партії (*«Йорданові проти Болгарії» (Yordanovi v. Bulgaria)*, 2020 р., § 75, де Суд визнав необґрунтованим відкриття кримінального провадження проти заявників за спробу створити політичну партію на релігійній основі).

166. Хоча Держави мають право вимагати від організацій, які прагнуть офіційної реєстрації, виконати обґрунтовані юридичні формальності, на таку вимогу завжди поширюється умова пропорційності (*«Об'єднана македонська організація «Ілінден» та інші проти Болгарії (№2)» (The United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria (no. 2))*, 2011 р., § 40).

167. *Відмова у реєстрації об'єднання* є радикальним заходом, оскільки це перешкоджає об'єднанню навіть почати вести будь-яку діяльність (*«Жечев проти Болгарії» (Zhechev v.*

Bulgaria), 2007 р., § 58; «Об'єднана македонська організація «Ілінден» та інші проти Болгарії» (*The United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria*), 2006 р., § 80; «Бозган проти Румунії» (*Bozgan v. Romania*), 2007 р., § 27).

168. Можливість об'єднання повторно подати заяву на реєстрацію — це фактор, який можна враховувати при оцінюванні пропорційності втручання («Об'єднана македонська організація «Ілінден» та інші проти Болгарії (№2)» (*The United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria (no. 2)*), 2011 р., § 30).

169. Відмова у реєстрації об'єднання через його оманливу та наклепницьку назву не є особливо суворим втручанням; вимога до заявників змінити запропоновану назву не вважається непропорційною («АПЕХ Ільдєзеттеінек Севетшеге, Іваньї, Ром і Сердахельї проти Угорщини» (*АРЕН Üldözötteinek Szövetsége, Iványi, Róth and Szerdahelyi v. Hungary*) (ухв.), 1999 р.; «В.П. та інші проти Польщі» (*W.P. and Others v. Poland*) (ухв.), 2004 р.).

170. Держави мають право переконатися, що мета та діяльність об'єднання відповідають нормам, передбаченим законодавством («Сідіропулос та інші проти Греції» (*Sidiropoulos and Others v. Greece*), 1998 р., § 40; «Московське відділення Армії Порятунку проти Росії» (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*), 2006 р., § 59). У разі невиконання об'єднанням обґрунтованих юридичних формальностей щодо його створення, функціонування або внутрішньої організаційної структури, межі свободи розсуду Держав можуть включати право на втручання — з дотриманням умови пропорційності — у свободу об'єднання («Об'єднання «Тєб'єті Мюхафізе Джемів'єті» та Ісрафілов проти Азербайджану» (*Tebieti Mühafize Cemiyyeti and Israfilov v. Azerbaijan*), 2009 р., § 72; «Савенко та інші проти Росії» (*Savenko and Others v. Russia*), 2021 р., §§ 68-69; «Єсіллер ве Сол Геледжек Партісі проти Туреччини» (*Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi v. Turkey*), 2022 р., § 49, де Суд не встановив свавілля у відмові партії (заявник) провести місцеві конгреси у різних містах через відсутність місцевих відділень, відмова не перешкоджала партії користуватися свободою діяльності об'єднання).

171. Хоча Держави можуть на законних підставах встановлювати певні мінімальні вимоги щодо ролі та структури керівних органів об'єднання, органи влади не повинні втручатися у внутрішню організаційну діяльність об'єднань у такому великому обсязі, щоб забезпечити дотримання кожної окремої формальності, викладеної у статуті об'єднання («Об'єднання «Тєб'єті Мюхафізе Джемів'єті» та Ісрафілов проти Азербайджану» (*Tebieti Mühafize Cemiyyeti and Israfilov v. Azerbaijan*), 2009 р., § 78).

172. Розпуск об'єднання — це жорстокий захід із суттєвими наслідками, який можна вживати лише у найсерйозніших випадках («Асоціація «Ріно» та інші проти Швейцарії» (*Association Rhino and Others v. Switzerland*), 2011 р., § 62; «Вона проти Угорщини» (*Vona v. Hungary*), 2013 р., § 58; «Лез Отонтікс і Супра Отой 91 проти Франції» (*Les Authentiks and Supras Auteuil 91 v. France*), 2016 р., § 84). Держави зобов'язані вказувати підстави, які обґрунтовують такий захід («Адана ТАЯД проти Туреччини» (*Adana TAYAD v. Turkey*), 2020 р., § 35). Наказ про розпуск, який не заснований на прийнятних та переконливих підставах, має стримувальний ефект на об'єднання-заявника та його окремих членів, а також на правозахисні організації в цілому (*там само*, § 36).

Хоча відмова у реєстрації об'єднання та його розпуск мають радикальні наслідки, останній захід є більш далекосяжним та може бути обґрунтованим лише в суворо обмежених обставинах. Перший захід має більш обмежені наслідки, і його можна легко виправити шляхом подання нової заяви про реєстрацію («Об'єднана македонська організація «Ілінден» — ПІРІН та інші проти Болгарії (№2)» (*United Macedonian Organisation Ilinden – PIRIN and Others v. Bulgaria (№ 2)*), 2011 р., § 94).

173. Якщо розпуск об'єднання — єдине можливе покарання згідно з національним законодавством, незалежно від тяжкості відповідного порушення, більшу гнучкість у виборі

пропорційнішого покарання можна забезпечити шляхом впровадження у законодавство менш радикальних покарань, наприклад попередження, штраф або позбавлення податкових пільг (*«Об'єднання «Таб'єті Мюхафізе Джемів'єті» та Ісрафілов проти Азербайджану» (Tebietî Mühafize Cemiyyeti and Israfilov v. Azerbaijan)*, 2009 р., § 82; *«Свідки Єгови у Москві та інші проти Росії» (Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia)*, 2010 р., § 159).

174. Саме лише недотримання певних правових вимог щодо правил внутрішнього управління громадськими організаціями не можна вважати серйозним порушенням для обґрунтування рішення про розпуск (*«Об'єднання «Таб'єті Мюхафізе Джемів'єті» та Ісрафілов проти Азербайджану» (Tebietî Mühafize Cemiyyeti and Israfilov v. Azerbaijan)*, 2009 р., § 82). Проте, якщо громадське об'єднання більше не здатне функціонувати відповідно до його цілей через брак фінансових засобів, його розпуск може бути обґрунтованим (*«МІХР Фаундейшн» проти Туреччини» (MİHR Foundation v. Turkey)*, 2019 р., §§ 41-43). Навіть якщо розпуск об'єднання на підставах банкрутства або тривалої бездіяльності може вважатися досягненням законної мети згідно з частиною 2 статті 11, рішення національних органів повинні засновуватися на прийнятній оцінці відповідних фактів (*«Хорватська федерація гольфу проти Хорватії» (Croatian Golf Federation v. Croatia)*, 2020 р., §§ 96 і 100).

175. Щоб дотримуватися принципу пропорційності у справах про розпуск, органи влади повинні продемонструвати, що немає інших засобів досягнення таких самих цілей, які б менш серйозно втручалися у право на свободу об'єднання (*«Адана ТАЯД проти Туреччини» (Adana TAYAD v. Turkey)*, 2020 р., § 36; *«Асоціація «Ріно» та інші проти Швейцарії» (Association Rhino and Others)*, 2011 р., § 65; *«Мадьяр Керестень Менноніта Едъхаз та інші проти Угорщини» (Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary)*, 2014 р., § 96; *«Інтернаціонале Гуманітере Хільфсорганизаціон е.в.» проти Німеччини» (Internationale Humanitäre Hilfsorganisation e. v. v. Germany)*, 2023 р., §§ 95-97). Однак Суд визнав, що можуть бути випадки, коли вибір доступних для органів влади заходів у відповідь на «нагальну потребу суспільства» у зв'язку з передбачуваними шкідливими наслідками, пов'язаними з існуванням або діяльністю об'єднання, неминуче обмежений (*«Горжелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland)* [ВП], 2004 р., § 105; *«Аюб та інші проти Франції» (Ayoub and Others v. France)*, 2020 р., §§ 119-120).

176. Держави мають право вживати *запобіжних заходів* для захисту демократії стосовно політичних партій та безпартійних суб'єктів. Не можна вимагати, щоб вони почекали, поки політична партія захопить владу та почне вживати конкретних кроків для впровадження політики, несумісної зі стандартами Конвенції. Якщо загроза такої політики достатньою мірою встановлена і неминуча, Держава може запобігти реалізації такої політики до спроби впровадити її через конкретні кроки, які можуть зашкодити громадянському миру та демократичному режиму країни (*«Партія Рефак (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey)*, 2003 р., § 102; *«Еррі Батасуна і Батасуна проти Іспанії» (Herri Batasuna and Batasuna v. Spain)*, 2009 р., § 81). Подібним чином запобіжні заходи можна застосовувати до позапартійних суб'єктів, якщо неминуча шкода правам інших осіб може підірвати основоположні цінності демократичного суспільства (*«Вона проти Угорщини» (Vona v. Hungary)*, 2013 р., § 57).

177. Наприклад, Суд встановив, що розпуск партії або іншого об'єднання був обґрунтованим, якщо вони:

- боролися за державу відповідно до шариату (*«Партія Рефак (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (The Welfare Party) and others v. Turkey)*, 2003 р.; *«Зехра Фаундейшн та інші проти Туреччини» (Zehra Foundation and Others v. Turkey)*, 2018 р.; *«Каліфатштаат проти Німеччини» (Kalifatstaat v. Germany)* (ухв.), 2006 р.;
- мали зв'язки з терористичною організацією (*«Еррі Батасуна і Батасуна проти Іспанії» (Herri Batasuna and Batasuna v. Spain)*, 2009 р.);

- брали участь у мітингах проти ромів та воєнізованих парадах («*Вона проти Угорщини*» (*Vona v. Hungary*), 2013 р.);
- брали участь у неодноразових актах насильства, пов'язаних з футбольними матчами («*Лез Омонікс і Супра Отой 91 проти Франції*» (*Les Authentiks and Supras Auteuil 91 v. France*), 2016 р.);
- мали ознаки приватних бойовиків та брали участь у насильстві й порушеннях громадського порядку («*Аюб та інші проти Франції*» (*Ayoub and Others v. France*), 2020 р.);
- надавали значну фінансову допомогу благодійним організаціям, пов'язаним з терористичною організацією ХАМАС («*Інтернаціонале Гуманітере Хільфсorganізаціон е.в..*» проти Німеччини» (*Internationale Humanitäre Hilfsorganisation e. v. v. Germany*), 2023 р.).

Е. Особливі види об'єднань

178. Хоча стаття 11 не позбавляє будь-яку категорію об'єднань свого захисту, об'єднаннями, які займають чільне місце у практиці Суду, є політичні партії, об'єднання меншин та релігійні об'єднання як ключові гравці у демократичному суспільстві. Профспілки, як єдиний вид об'єднання, що чітко вказаний у статті 11, розглядаються окремо у частині 3 нижче по тексту, через їхні специфічні риси та роль.

1. Політичні партії

179. З огляду на важливу роль політичних партій у забезпеченні плюралізму та належного функціонування демократії будь-який захід, вжитий стосовно них, впливає як на свободу об'єднання, так і, відповідно, на демократію у відповідній Державі («*Республіканська партія Росії проти Росії*» (*Republican Party of Russia v. Russia*), 2011 р., § 78). Відповідно, наведені у статті 11 винятки слід тлумачити однозначно; лише переконливі та вагомі підстави можуть обґрунтувати обмеження свободи об'єднання таких партій («*Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини*» (*United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*), 1998 р., § 46). Проте накладення Державою на політичні партії обов'язку поважати та захищати гарантовані Конвенцією права і свободи, а також зобов'язання не висувати політичну програму, що суперечить основоположним принципам демократії, може бути обґрунтованим на підставі її позитивних зобов'язань, передбачених статтею 1 Конвенції («*Партія Рефах (Партія добробуту) та інші проти Туреччини*» (*Refah Partisi (The Welfare Party) and others v. Turkey*), 2003 р., § 103).

а. Відмова у реєстрації та розпуск

180. Радикальні заходи, такі як розпуск цілої політичної партії або відмова у реєстрації партії, можуть вживатися лише у найсерйозніших випадках («*Еррі Батасуна і Батасуна проти Іспанії*» (*Herri Batasuna and Batasuna v. Spain*), 2009 р., § 78; «*Лінков проти Чеської Республіки*» (*Linkov v. the Czech Republic*), 2006 р., § 45). До таких випадків відносяться ті, що загрожують політичному плюралізму або основоположним демократичним принципам («*Партія за демократичне суспільство (ДТП) та інші проти Туреччини*» (*Party for a Democratic Society (DTP) and Others v. Turkey*), 2016 р., § 101).

181. Суд визначив дві умови, на яких політична партія може просувати зміни у законодавстві або правових та конституційних структурах Держави: по-перше, використані з такою метою засоби повинні бути законними і демократичними: по-друге, запропоновані зміни не повинні суперечити основоположним демократичним принципам. Відповідно, політична партія, лідери якої підбурюють до насильства або висувують політику, яка не поважає демократію або яка спрямована на руйнування останньої та нехтування правами і свободами, визнаними в

демократичному суспільстві, не може претендувати на захист Конвенції від покарань, застосованих на таких підставах (*«Язар та інші проти Туреччини» (Yazar and Others v. Turkey)*, 2002 р., § 49).

182. Важливо враховувати те, чи містить програма партії заклик до застосування насильства, повстання або іншої форми заперечення демократичних принципів (*«Комуністична партія (Непечерішті) та Унгуреану проти Румунії» (Partidul Comunistilor (Nepoceristi) and Ungureanu v. Romania)*, 2005 р., § 54; *«Партія свободи і демократії (ÖZDEP) проти Туреччини» (Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey)*, 1999 р., § 40). Однак програма політичної партії не є єдиним критерієм для визначення її завдань та намірів; зміст програми потрібно порівнювати з діями лідерів партії та позиціями, які вони відстоюють. Разом ці дії та позиції можуть мати значення для процедур розпуску політичної партії, оскільки вони можуть розкрити її цілі та наміри (*«Партія Рефах (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey)*, 2003 р., § 101; *«Еррі Батасуна і Батасуна проти Іспанії» (Herri Batasuna and Batasuna v. Spain)*, 2009 р., § 80).

183. При розгляді питання, чи відмова у реєстрації політичної партії або її розпуск через ризик підірвання демократичних принципів відповідає «нагальній потребі суспільства», Суд враховує наступне: (i) чи були достовірні докази, що ризик для демократії був неминучим; (ii) чи дії та промови лідерів, взяті до уваги у справі, що розглядається, безпосередньо стосувалися відповідної політичної партії; і (iii) чи дії та промови, що безпосередньо стосувалися політичної партії, утворювали єдине ціле, що забезпечувало чітке уявлення про модель суспільства, яку задумала та просувала партія, і яка суперечила поняттю «демократичного суспільства» (*«Партія Рефах (Партія благоденства) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey)*, 2003 р., § 104; *«Комуністична партія (Непечерішті) та Унгуреану проти Румунії» (Partidul Comunistilor (Nepoceristi) and Ungureanu v. Romania)*, 2005 р., § 46).

184. У справі *«Партія Рефах (Партія добробуту) та інші проти Туреччини» (Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey)*, 2003 р., Конституційний суд розпустив партію на тій підставі, що вона стала «осередком діяльності, яка суперечила принципу секуляризму». Не встановивши порушення статті 11, Суд зазначив, що дії та промови членів і лідерів «Рефах» розкрили довгострокову політику партії, що полягала у встановленні режиму, заснованого на шариаті, в рамках плюралізму правових систем, і що «Рефах» не виключала застосування сили з метою реалізації своєї політики. З огляду на несумісність цих планів з поняттям «демократичного суспільства» і що партія мала реальні можливості для їхньої реалізації, можна обґрунтовано вважати, що ухвала Конституційного суду відповідає «нагальній потребі суспільства».

185. Суд також не знайшов порушення статті 11 у справі *«Еррі Батасуна і Батасуна проти Іспанії» (Herri Batasuna and Batasuna v. Spain)*, 2009 р., де партії-заявники були розпущені на тій підставі, що вони переслідували стратегію «тактичного розділення» шляхом тероризму, і що між ними та терористичною організацією ЕТА було багато спільних рис. Суд не бачив підстав відступати від висновків іспанських судів. З огляду на ситуацію, яка багато років існувала в Іспанії у зв'язку з терористичними атаками, зв'язки між партіями-заявниками та ЕТА можна було об'єктивно вважати загрозою для демократії. Крім того, дії та промови, які безпосередньо стосувалися партій-заявниць, забезпечили чітке уявлення про соціальну модель, яку вони передбачали та відстоювали, і яка суперечила поняттю «демократичного суспільства» та становила серйозну загрозу для іспанської демократії. Відповідно, накладене на заявників покарання відповідало «нагальній потребі суспільства» і було пропорційним поставленій законній меті.

186. За відсутності доказів недемократичних намірів у програмі або діяльності партії, радикальні заходи, вжиті стосовно політичних партій, призвели до встановлення Судом порушень статті 11.

187. У справі *«Комуністична партія (Непечерішті) та Унгуреану проти Румунії» (Partidul Comunistilor (Nepoceristi) and Ungureanu v. Romania)*, 2005 р., де органи влади відмовили у

реєстрації партії *комуністів*, Суд не прийняв аргумент Уряду про те, що Румунія не могла дозволити, щоб з'явилася нова комуністична партія, аби стати предметом демократичних дискусій. Хоча Суд був готовий розглянути досвід тоталітарного комунізму в Румунії до 1989 року, він вважав, що лише такий контекст не може обґрунтувати необхідність втручання, особливо коли комуністичні партії, які дотримуються марксистської ідеології, існують у багатьох країнах. Оскільки у програмі партії не було нічого, що могло б вважатися заклик до застосування насильства або будь-якої іншої форми заперечення демократичних принципів, або до «диктатури пролетаріату», програма не суперечила «демократичному суспільству».

188. Суд дійшов подібного висновку у справі *«Цонев проти Болгарії» (Tsonev v. Bulgaria)*, 2006 р., де органи влади відмовили у реєстрації Комуністичної партії Болгарії, посилаючись на порушення формальних вимог у реєстраційних документах та ймовірну загрозу, що впливає з цілей та заяв партії. Суд не знайшов ознак того, що партія намагалася (попри свою назву) встановити панування одного соціального класу над іншими. Також не було доказів, що при додаванні слова «революційний» у преамбулу своєї конституції, партія обрала політику, яка становила реальну загрозу для Болгарії. Крім того, у заявах партії ніщо не свідчило про те, що її цілі були недемократичними, або що вона мала намір застосовувати насильство для їхнього досягнення.

189. Натомість, у справі *«Ігнатенку та Румунська комуністична партія проти Румунії» (Ignatencu and the Romanian Communist Party v. Romania)*, 2020 р., відмова у реєстрації партії-заявника була визнана обґрунтованою. Оскільки партія стверджувала, що вона є наступником Комуністичної партії, яка керувала країною в період тоталітарного комунізму, органи влади намагалися запобігти ймовірному зловживанню партією своєю позицією та захистити верховенство права і основоположні принципи демократії. Суд зазначив, що у конкретному контексті справи наведені органами влади підстави для відмови у реєстрації партії були доцільними та достатніми, і що захід був пропорційним законній меті захисту національної безпеки та прав і свобод інших осіб.

190. Заборона у національному законодавстві етнічної приналежності політичної партії не суперечить Конвенції. Відповідно, це може бути законною підставою для відмови у реєстрації політичної партії за умови, що висунуті національними органами підстави є достатніми для обґрунтування такого суворого заходу (*«Савенко та інші проти Росії» (Savenko and Others v. Russia)*, §§ 92-93, де відмова у реєстрації «Націонал-більшовицької партії», програма зовнішньої політики якої проголошувала захист етнічного російського та російськомовного населення, не була достатньо обґрунтованою).

191. Варто зазначити, що вибір назви політичної партії не може, в принципі, обґрунтувати такий радикальний захід, як розпуск, за відсутності інших відповідних та достатніх обставин (*«Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» ((United Communist Party of Turkey and Other v. Turkey)*, 1998 р., § 54, де однією з підстав для розпуску партії було те, що вона додала до своєї назви слово «комуністична»).

192. У багатьох справах, де органи влади вважали програму партії такою, що підриває територіальну цілісність Держави та закликає групу населення до *сепаратизму*, Суд встановив порушення статті 11. На його думку, немає жодного виправдання для перешкоджання політичній групі, яка дотримується основоположних демократичних принципів, лише через те, що вона критикувала конституційно-правовий устрій країни і прагнула публічної дискусії на політичній арені (*«Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» (United Communist Party of Turkey and Other v. Turkey)*, 1998 р., § 57). Суть демократії полягає в тому, щоб давати змогу пропонувати та обговорювати різні політичні програми, навіть ті, що ставлять під сумнів поточну організацію Держави, за умови, що вони не шкодять самій демократії (*«Соціалістична партія та інші проти Туреччини» (Socialist Party and Others*

v. Turkey), 1998 р., § 47; «Партія свободи і демократії (ÖZDEP) проти Туреччини» (*Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey*) [ВП], 1999 р., § 41).

193. Той факт, що політична партія закликає до автономії або навіть вимагає відокремлення частини території країни, не є достатнім обґрунтуванням для її розпуску на підставі національної безпеки. У демократичному суспільстві, побудованому на верховенстві права, політичні ідеї, що оскаржують існуючий устрій без ставлення під сумнів основ демократії, та реалізація яких обстоюється мирними засобами, повинні мати належну можливість вираження своїх позицій через участь у політичному процесі («Об'єднана македонська організація «Ілінден» – ПІРІН та інші проти Болгарії» (*The United Macedonian Organisation Ilinden – PIRIN and Others v. Bulgaria*), 2005 р., § 61).

194. Держави мають право — з дотриманням умови пропорційності — вимагати від політичних партій дотримуватися обґрунтованих юридичних формальностей щодо їхнього створення («Об'єднана македонська організація «Ілінден» – ПІРІН та інші проти Болгарії (№2)» (*The United Macedonian Organisation Ilinden – PIRIN and Others v. Bulgaria (no. 2)*), 2011 р., § 83). У справі «Республіканська партія Росії проти Росії» (*Republican Party of Russia v. Russia*), 2011 р., Суд встановив, що розпуск партії-заявника через невиконання вимог щодо мінімальної кількості членів та регіонального представництва був непропорційним законним цілям, на які посилався Уряд. Навіть якщо вимога для політичних партій мати мінімальну кількість членів не була чимось незвичним для держав-членів Ради Європи, встановлений російським законодавством поріг, який у 2001 році зріс з 10 000 до 50 000 членів, був найвищим у Європі. Суд вважав, що такий радикальний захід, як розпуск партії на формальній підставі, що був застосований до давно створеної та законослухняної політичної партії, не можна вважати «необхідним у демократичному суспільстві». Вимога щодо мінімальної кількості членів була б обґрунтованою лише тоді, коли вона дозволяла б безперешкодне створення та функціонування плюралізму політичних партій, що представляють інтереси різних груп населення, навіть меншин, і забезпечують їм доступ до політичної арени (§§ 119-120).

195. Що стосується вимоги регіонального представництва, вона обґрунтовувалася запобіганням створенню та участі у виборах регіональних партій, які становили загрозу для територіальної цілісності країни. На думку Суду, для захисту російського законодавства, установ та національної безпеки існували інші засоби, аніж повна заборона створення регіональних партій, яку ввели лише у 2001 році. Загальні обмеження для політичних партій ставало складніше обґрунтовувати з плином часу. Потрібно брати до уваги фактичну програму та поведінку кожної політичної партії, а не передбачувану загрозу від певної категорії або виду партій (§§ 122 і 130).

в. Фінансування та перевірки

196. Суд визнав необхідність контролю за фінансовою діяльністю політичних партій з метою підзвітності та прозорості, що слугує для забезпечення довіри громадськості до політичного процесу. З огляду на першочергову роль, яку відіграють політичні партії у належному функціонуванні демократій, може вважатися, що широка громадськість зацікавлена у їхньому моніторингу та накладенні покарань за будь-які неправомірні витрати, особливо щодо політичних партій, які отримують державне фінансування («Республіканська народна партія проти Туреччини» (*Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey*), 2016 р., § 69).

197. Держави-члени користуються відносно широкими межами свободи розсуду щодо того, як вони перевірятимуть фінанси політичних партій та які покарання накладатимуть за неправомірні фінансові операції («Республіканська народна партія проти Туреччини» (*Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey*), 2016 р., § 70).

198. Однак будь-які правові норми, що регулюють перевірку витрат політичних партій, повинні бути сформульовані термінами, які розумно вказують на те, як ці положення будуть тлумачитися

і застосовуватися (*«Республіканська народна партія проти Туреччини» (Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey)*, 2016 р., § 106).

199. Фінансову перевірку ніколи не потрібно використовувати як політичний інструмент для здійснення контролю за політичними партіями, особливо на тій підставі, що партія фінансується Державою. Щоб запобігти зловживанню механізмом фінансової перевірки з політичних цілей, до законів, які регулюють перевірку фінансів політичних партій, має застосовуватися високий стандарт «передбачуваності», як щодо конкретних вимог, що висуваються, так і щодо санкцій, які накладаються за порушення останніх (*«Республіканська народна партія проти Туреччини» (Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey)*, 2016 р., § 88).

200. Заборона політичним партіям отримувати кошти від іноземних джерел не суперечить статті 11 Конвенції. Це питання входить в межі свободи розсуду Держав, які можуть вільно визначати, які джерела іноземного фінансування можуть приймати політичні партії. Утім, заборона фінансування політичних партій іноземними державами є необхідною для збереження національного суверенітету (*«Баскська націоналістична партія — регіональна організація «Інарральде» проти Франції» (Parti nationaliste basque – Organisation régionale d'Iparralde v. France)*, 2007 р., § 47).

201. Межі свободи розсуду Держав можуть включати право на втручання у внутрішню організацію та функціонування партії у разі невиконання обґрунтованих юридичних формальностей. Проте органи влади не повинні втручатися у настільки радикальний спосіб, щоб забезпечити дотримання партією кожної окремої формальності, викладеної у її статуті. У першу чергу від самої партії та її членів, а не державних органів, залежить забезпечення дотримання формальностей у спосіб, визначений у її статуті (*«Республіканська партія Росії проти Росії» (Republican Party of Russia v. Russia)*, 2011 р., §§ 87-88, де відмова органів влади у внесенні змін до Державного реєстру на підставі порушення внутрішньої процедури партії була визнана Судом такою, що не має достатньої правової основи і не є необхідною у демократичному суспільстві).

202. Суд не знайшов обґрунтування для застосування частих та комплексних перевірок політичних партій щодо ситуації з членством та постійній загрозі розпуску з формальних причин (§§ 115-116).

2. Об'єднання меншин

203. Суд визнав, що свобода об'єднання є вкрай важливою для осіб, які належать до меншин, включаючи національні та етнічні меншини. Насправді створення об'єднання з метою вираження та просування його ідентичності може відігравати важливу роль у наданні допомоги меншині зі збереженням та захистом її прав (*«Горзелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland)* [ВП], 2004 р., § 93).

204. Існування меншин та різних культур у країні є історичним фактом, який демократичне суспільство повинне толерувати і навіть захищати та підтримувати згідно з принципами міжнародного права (*«Ерімим Ве Білім Емексілері Сендікасі та інші проти Туреччини» (Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası v. Turkey)*, 2012 р., § 59).

205. Не можна сказати, що збереження та розвиток культури меншин і згадка про усвідомлення приналежності до меншини становить загрозу для «демократичного суспільства», навіть якщо це може спровокувати напруженість (*«Ураніо Токсо та інші проти Греції» (Ouranio Toxo and Others v. Greece)*, 2005 р., § 40). Виникнення напруги — один з неминучих наслідків плюралізму, який побудований на справжній повазі до різноманіття та динаміці етнічної і культурної ідентичності (*там само*, § 35). Роль органів державної влади за таких обставин полягає не в усуненні причини напруги шляхом ліквідації плюралізму, а в забезпеченні, щоб конкуруючі групи толерували одна одну (*«Жданов та інші проти Росії» (Zhdanov and Others v. Russia)*, 2019 р., § 163).

206. Територіальній цілісності, національній безпеці та громадському порядку не загрожує діяльність об'єднання, метою якого є просування культури регіону, навіть якщо припустити, що воно також частково спрямоване на просування культури меншини (*«Туркікі Еносі Ксантіс та інші проти Греції» (Tourkiki Enosi Xanthis and Others v. Greece)*, 2008 р., § 51).

207. Відмова у реєстрації об'єднання, яке утворює свідомість меншини, лише на підставі підозри про наміри засновників об'єднання підірвати територіальну цілісність країни була визнана Судом непропорційною меті захисту національної безпеки.

208. У справі *«Сідіропулос та інші проти Греції»*, 1998 р., національні суди відмовили у реєстрації македонського культурного об'єднання на тій підставі, що воно мало намір підірвати територіальну цілісність країни. Суд визнав цілі об'єднання — збереження та розвиток традицій і культури македонської меншини — абсолютно законними. На його думку, мешканці регіону у країні мають право створювати об'єднання для просування особливостей регіону. Твердження національних судів про те, що об'єднання становило загрозу для територіальної цілісності Греції, ґрунтувалося лише на підозрі. Якщо після реєстрації об'єднання буде займатися діяльністю, яка суперечить його заявленим цілям або закону, органи влади матимуть можливість розпустити його. Відповідно, відмова у реєстрації об'єднання заявників була непропорційною поставленим цілям (§§ 44-47).

209. Подібні міркування дозволили Суду встановити порушення статті 11, де органи влади відмовили у реєстрації об'єднання мусульманської меншини (*«Бекір-Ауста та інші проти Греції» (Bekir-Ousta and Others v. Greece)*, 2007 р., § 42-44; (*«Національна турецька спілка і Кунгюн проти Болгарії» (National Turkish Union Kungyun v. Bulgaria)*, 2017 р., §§ 44- 45). Не було підстав стверджувати, що об'єднання пропагували застосування насильства або антидемократичних засобів.

210. У будь-якому випадку вираження сепаратистських поглядів та заклики до автономії чи територіальних змін не прирівнюються до загрози для територіальної цілісності країни та національної безпеки (*«Об'єднана македонська організація «Ілінден» та інші проти Болгарії» (The United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria)*, 2006 р., § 76). Не можна припускати існування такої загрози через використання певних слів у назві об'єднання (*«Національна турецька спілка і Кунгюн проти Болгарії» (National Turkish Union and Kungyun v. Bulgaria)*, 2017 р., § 45).

211. Натомість, Держави мають значну свободу встановлювати критерії для участі у виборах. Наприклад, відмова у створенні юридичної особи, яка отримала б право балотуватися на виборах, може вважатися необхідною у демократичному суспільстві, якщо особам іншим чином не перешкоджають створювати об'єднання для вираження поглядів та просування відмінних особливостей меншини.

212. У справі *«Горжелік та інші проти Польщі» (Gorzelik and Others v. Poland)* [ВП], 2004 р., органи влади відмовили у реєстрації об'єднання, яке характеризувало себе як організація сілезької національної меншини. Вони вважали, що сілезці не були національною меншиною, і реєстрація об'єднання як «організації національної меншини» надала б йому виборчих привілеїв, що забезпечило б йому перевагу відносно інших етнічних організацій. Суд визнав, що національні органи влади не вийшли за межі свободи розсуду, вважаючи, що на момент реєстрації була нагальна потреба суспільства у регулюванні вільного вибору об'єднання називати себе «організацією національної меншини», щоб захистити існуючі демократичні інститути та виборчі процедури в Польщі. Відмова не була непропорційною поставленим законним цілям, оскільки вона здебільшого стосувалася найменування, яке об'єднання могло використовувати за законом, а не його здатності діяти колективно у сфері спільних інтересів (§§ 103-106).

213. У справі *«Артёмов проти Росії» (Artyomov v. Russia)* (ухв.), 2006 р., Суд визнав обґрунтованою відмову у реєстрації об'єднання як політичної партії, що відкрито заявляє про приналежність до конкретної етнічної групи («Російський загальнонародний союз»). Органи влади не перешкоджали заявнику створювати об'єднання для вираження поглядів та просування його конкретних цілей, а перешкоджали створенню юридичної особи, яка після реєстрації отримала б право балотуватися на виборах. З огляду на принцип поваги до національної специфіки у виборчих справах, Суд погодився з висновками національних судів, що у сьогоденній Росії було б ризиковано сприяти виборчій конкуренції між політичними партіями на підставі етнічної або релігійної приналежності.

214. Сама назва об'єднання не може обґрунтовувати його розпуск, навіть якщо назва може викликати ворожі настрої у більшості населення, але при цьому немає конкретних доказів реальної загрози для громадського порядку (*«Асоціація громадян «Радко» та Паунковський проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (Association of Citizens “Radko” and Paunkovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia)*, 2009 р., § 75, про розпуск об'єднання, яке заперечувало існування македонського етносу).

215. У справі *«Об'єднання людей силезької національності (у ліквідації) проти Польщі» (Association of People of Silesian Nationality (in liquidation) v. Poland)*, 2024, органи влади наказали розпустити об'єднання заявника, посилаючись на те, що назва такого об'єднання могла вводити в оману громадськість, оскільки була пов'язана з неіснуючою нацією. Для Суду таке обґрунтування рішення про розпуск було недостатнім, оскільки не було конкретних доказів того, що використання слів «сілезька національність» становило реальну загрозу громадському порядку (§§ 51-54).

216. У справі *«Ermiş Be Bilim Emekçileri Sendikası та інші проти Туреччини»*, 2012 р., було визнано, що заява про розпуск об'єднання через підтримку права на освіту рідною мовою, а не державною, порушувала статтю 11. Хоча це питання могло зашкодити певним переконанням більшості населення, належне функціонування демократії вимагало проведення громадського обговорення, щоб допомогти знайти рішення для питань загальнополітичних або громадських інтересів. На думку Суду, мета, що полягала у розвитку культури громадян, рідною мовою яких не була турецька, шляхом забезпечення освіти їхньою рідною мовою, не суперечила національній безпеці і не становила загрози для громадського порядку (§§ 55-59).

217. Свобода об'єднання передбачає право кожного на вираження у законний спосіб своїх переконань щодо їхньої етнічної самобутності. Якими б шокуючими та неприйнятними могли б здаватися для органів влади певні погляди або вжиті слова, їхнє поширення не слід автоматично вважати загрозою для державної політики або територіальної цілісності країни (*«Туркікі Еносі Ксантіс та інші проти Греції» (Tourkiki Enosi Xanthis and Others v. Greece)*, 2008 р., § 51, де перше об'єднання заявника було розпущене, *inter alia*, за його погляди стосовно меншин).

3. Релігійні об'єднання

218. Право вірян на свободу релігії, яке передбачає право на сповідування релігії спільно з іншими, включає в себе очікування, що вірянам буде дозволено вільно об'єднуватися без свавільного втручання Держави. Фактично автономне існування релігійних громад є необхідним для плюралізму у демократичному суспільстві. Обов'язок Держави дотримуватися нейтралітету та неупередженості виключає будь-яку дискрецію з боку Держави для визначення, чи є релігійні переконання або засоби, що використовуються для вираження таких переконань, законними (*«Московське відділення Армії Порятунку проти Росії» (Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia)*, 2006 р., §§ 58 і 92).

219. Якщо йдеться про організацію релігійної громади, відмова визнати її також становить втручання у право заявників на свободу релігії за статтею 9 Конвенції («*Московське відділення Армії Порятунку проти Росії*» (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*), 2006 р., § 71).⁶

220. Проте релігійні організації не мають права за статтею 11 у поєднанні зі статтею 9 на особливий правовий статус. Статті 9 і 11 Конвенції вимагають від Держави лише забезпечити, щоб релігійні громади мали можливість отримати правоздатність юридичних осіб згідно з цивільним законодавством; вони не вимагають надавати їм конкретного публічно-правового статусу («*Мадьяр Керестень Менноніта Едъхаз та інші проти Угорщини*» (*Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary*), 2014 р., § 91).

221. Для відмови у повторній реєстрації релігійної громади, яка існувала багато років, потрібні особливо вагомі та переконливі підстави («*Церква саєнтології в Москві проти Росії*» (*Church of Scientology Moscow v. Russia*), 2007 р., § 96; «*Московське відділення Армії Порятунку проти Росії*» (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*), 2006 р., § 96; «*Свідки Єгови у Москві та інші проти Росії*» (*Jehovah's Witnesses of Moscow v. Russia*), 2010 р., § 180).

222. Якщо підстави для відмови у реєстрації не мали правової або фактичної основи, Суд встановив, що органи влади не діяли сумлінно та знехтували своїм обов'язком дотримуватися нейтралітету та неупередженості щодо релігійної громади заявника («*Московське відділення Армії Порятунку проти Росії*» (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*), 2006 р., § 97; «*Свідки Єгови у Москві та інші проти Росії*» (*Jehovah's Witnesses of Moscow v. Russia*), 2010 р., § 181; «*Церква саєнтології в Москві проти Росії*» (*Church of Scientology Moscow v. Russia*), 2007 р., § 97).

223. Державні органи зобов'язані забезпечити достатньо короткий час очікування релігійною громадою на набуття правосуб'єктності («*Релігійне товариство Свідків Єгови та інші проти Австрії*» (*Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*), 2008 р., § 79). Проте встановлення обґрунтованого мінімального періоду може бути необхідним у випадку новоутворених та невідомих релігійних груп («*Мадьяр Керестень Менноніта Едъхаз та інші проти Угорщини*» (*Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary*), 2014 р., § 111).

224. Відмова у реєстрації на підставі правової норми, що забороняє всім релігійним групам, які не існували на відповідній території щонайменше п'ятнадцять років, отримати статус юридичної особи, не є обґрунтованою («*Кімля та інші проти Росії*» (*Kimlya and Others v. Russia*), 2009 р., § 98-101).

225. Відмова у реєстрації через ненадання інформації про основоположні принципи релігії може обґрунтовуватися за конкретних обставин справи необхідністю визначити, чи становить конфесія, яка прагне визнання, загрозу для демократичного суспільства («*Духовне управління мусульман в Республіці Молдова проти Молдови*» (*Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova v. Moldova*) (ухв.), 2005 р.).

226. Законно вимагати від об'єднання, яке прагне зареєструватися, щоб воно відрізнялося від вже існуючих об'єднань, з метою уникнення плутанини в очах громадськості («*Методієв та інші проти Болгарії*» (*Methodiev and Others v. Bulgaria*), 2017 р., § 43; «*Православна Охридська архієпархія (Греко-православна Охридська архієпархія Печської патріархії)*» проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*“Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy)” v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2017 р., § 111; «*Громада Бекташі та інші проти Колишньої Югославської Республіки Македонія*» (*Bektashi Community and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), 2018 р., § 71). Проте стверджувана відсутність точності в описі переконань та обрядів релігійного об'єднання у його

⁶ Див. *Посібник зі статті 9 Конвенції* для детального огляду визнання, реєстрації та розпуску релігійних об'єднань.

конституції не може обґрунтовувати відмову у реєстрації такого об'єднання (*«Методієв та інші проти Болгарії» (Metodiev and Others v. Bulgaria)*, 2017 р., §§ 44-46).

227. Договірні Держави користуються межами свободи розсуду при виборі форм співпраці з різними релігійними громадами (*«Іззетін Доган та інші проти Туреччини» (İzzettin Doğan and Others v. Turkey)* [ВП], 2016 р., § 112). Надана Державам свобода регулювання їхніх відносин з церквами також передбачає можливість змінювати надані привілеї за допомогою законодавчих заходів. Проте ця свобода не може бути настільки широкою, щоб зазіхати на нейтралітет та неупередженість, що вимагаються від Держави у цій сфері (*«Мадьяр Керестень Менноніта Едъхаз та інші проти Угорщини» (Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary)*, 2014 р., § 111).

228. Якщо Держава вирішує, з дотриманням статей 9 і 11, зберегти систему, згідно з якою вона зобов'язана за Конституцією дотримуватися конкретної релігії, як у випадку з певними європейськими державами, і вона надає державну допомогу лише конкретним релігійним суб'єктам, а не іншим, це має реалізовуватися на підставі обґрунтованих критеріїв, що стосуються задоволення громадських інтересів (*«Мадьяр Керестень Менноніта Едъхаз та інші проти Угорщини» (Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary)*, 2014 р., § 113).

Ф. Позитивні зобов'язання

229. Реальна та ефективна повага до свободи об'єднання не може обмежуватися лише обов'язком Держави не втручатися (*«Ураніо Токсо та інші проти Греції» (Ouranio Toxo and Others v. Greece)*, 2005 р., § 37). За певних обставин національні органи можуть бути зобов'язані втрутитися у відносини між фізичними особами шляхом вжиття обґрунтованих і доцільних заходів для забезпечення ефективного здійснення права на свободу об'єднання (*«Вілсон, Національний союз журналістів та інші проти Сполученого Королівства» (Wilson, National Union of Journalists and Others v. the United Kingdom)*, 2002 р., § 41).

230. Незалежно від того, чи аналізується справа з точки зору позитивного обов'язку Держави чи з точки зору втручання державного органу, що має бути обґрунтованим, критерії, які слід застосовувати, не відрізняються по суті. В обох контекстах слід звернути увагу на справедливий баланс між конкуруючими інтересами особи та суспільства в цілому (*«Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark)* [ВП], 2006 р., § 58).

231. Державні органи зобов'язані гарантувати належне функціонування об'єднання або політичної партії, навіть якщо вони дратують або ображають осіб, які виступають проти законних ідей чи тверджень, що ті намагаються просувати. Їхні члени повинні мати змогу проводити засідання без страху, що вони зазнають фізичного насильства від опонентів. Такий страх може стримувати інші об'єднання або політичні партії від відкритого вираження своїх поглядів щодо дуже спірних питань, які стосуються громади. У демократії право на контрдемонстрацію не може призводити до перешкоджання здійсненню права на об'єднання (*«Ураніо Токсо та інші проти Греції» (Ouranio Toxo and Others v. Greece)*, 2005 р., § 37; *«Жданов та інші проти Росії» (Zhdanov and Others v. Russia)*, 2019 р., § 162).

232. Позитивне зобов'язання забезпечувати ефективне здійснення свободи об'єднання має особливе значення для осіб з непопулярними поглядами або з числа меншин, оскільки вони вразливіші до віктимізації (*«Банчковський та інші проти Польщі» (Bączkowski and Others v. Poland)*, 2007 р., § 64).

233. У справі *«Ураніо Токсо та інші проти Греції» (Ouranio Toxo and Others v. Greece)*, 2005 р., було встановлене порушення статті 11 у зв'язку з, *inter alia*, бездіяльністю органів влади Греції. Зокрема, Держава не вживала належних заходів для уникнення або стримування насильства, яке спалахнуло після того, як партія, що відстоювала інтереси македонської меншини, розмістила на штабі партії написану македонською мовою назву партії. Поліція могла

передбачити загрозу насильства стосовно членів партії та чітких порушень свободи об'єднання, проте не втрутилася. Крім того, прокурор не вважав за необхідне почати розслідування у зв'язку з інцидентами для визначення відповідальних. Суд наголосив, що у випадках втручання у свободу об'єднання через дії фізичних осіб на компетентні органи покладається додаткове зобов'язання провести ефективне розслідування (§ 43).

234. У справі *«Жданов та інші проти Росії» (Zhdanov and Others v. Russia)*, 2019 р., було визнано, що відмова у реєстрації об'єднань, створених для просування прав ЛГБТ-осіб, на тій підставі, *inter alia*, що об'єднання потенційно можуть стати жертвами агресії особи, яка не схвалювала гомосексуальність, порушувала статтю 11. Суд зазначив, що російські органи влади повинні були вжити обґрунтованих і доцільних заходів, щоб дозволити об'єднанням вести діяльність без страху зазнати фізичного насильства. Хоча органи влади володіють широкою дискрецією при виборі засобів, які дозволили б об'єднанням функціонувати без перешкод, натомість вони вирішили усунути причину напруги та запобігти ризику виникнення заворушень шляхом обмеження свободи об'єднання (§ 164). Відмова у реєстрації об'єднань також прирівнювалася до дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації, що є порушенням статті 14.

235. Органи влади мають позитивне зобов'язання забезпечити судовий перегляд та гарантії від звільнення осіб приватними роботодавцями, якщо таке звільнення мотивоване лише тим фактом, що співробітник належить до певної політичної партії (*«Редфірн проти Сполученого Королівства» (Redfearn v. the United Kingdom)*, 2012 р., § 43, де співробітнику завадили подати позов до суду за несправедливе звільнення через політичну приналежність протягом кваліфікаційного періоду тривалістю один рік).

236. За статтями 11 і 14 Конвенції Держави повинні створити судову систему, яка забезпечує реальний та ефективний захист від дискримінації за ознакою членства в об'єднанні (*«Даніленков та інші проти Росії» (Danilenkov and Others v. Russia)*, 2009 р., § 124, де національні органи судової влади відмовилися розглядати скарги заявників на тій підставі, що існування дискримінації можна встановити лише у кримінальному провадженні; *«Захарова та інші проти Росії» (Zakharova and Others v. Russia)*, 2022 р., § 36, де *prima facie* справу заявників про дискримінацію було відхилено як просто необґрунтовану).

237. Держава має позитивне зобов'язання впровадити систему визнання, яка сприяє набуттю правосуб'єктності релігійними громадами. Визначення понять релігії та релігійної діяльності мають безпосередні наслідки для здійснення особою права на свободу релігії (*«Мадьяр Керестень Менноніта Едъхаз та інші проти Угорщини» (Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others)*, 2014 р., § 90).

238. Договірна Держава повинна організувати національну систему державної реєстрації та вживати необхідних виправних заходів, щоб відповідні органи влади могли дотримуватися строків, встановлених законодавством, та уникати необґрунтованих затримок у зв'язку з цим (*«Рамазанова та інші проти Азербайджану» (Ramazanova and Others v. Azerbaijan)*, 2007 р., § 65, де Міністерство юстиції порушило встановлені законом строки реєстрації об'єднання, а національне законодавство не передбачало достатнього захисту від таких затримок).

III. Свобода утворювати профспілки та вступати до них

A. Обсяг прав профспілок

239. Стаття 11 представляє свободу профспілок як форму або особливий аспект свободи об'єднання, а не незалежне право (*«Національна спілка бельгійської поліції проти Бельгії» (National Union of Belgian Police v. Belgium)*, 1975 м., § 38; *«Маноле та «Роменіен Фармерс*

Дірект» проти Румунії» (Manole and “Romanian Farmers Direct” v. Romania), 2015 р., § 57). Відповідно, наведені вище елементи свободи об'єднання, а також умови втручання у таку свободу згідно з частиною 2 статті 11 однаково застосовуються до профспілок тією мірою, наскільки це доречно.

240. Свобода профспілок є важливим елементом соціального діалогу між працівниками та роботодавцями, а отже — важливим інструментом досягнення соціальної справедливості та гармонії (*«Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania)* [ВП], 2013 р., § 130).

241. Стаття 11 гарантує свободу захищати професійні інтереси членів профспілок через діяльність останніх, ведення та розвиток якої Договірні Держави повинні дозволяти і уможливлювати (*«Шведська спілка машиністів проти Швеції» (Swedish Engine Drivers’ Union v. Sweden)*, 1976 р., § 40; *«Тюм Габер Сен і Чинар проти Туреччини» (Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey)*, 2006 р., § 28). Проте це не гарантує профспілкам або їхнім членам конкретного поведження Держави. Згідно з національним правом профспілки повинні мати змогу — за умов, які не суперечать статті 11 — боротися за захист інтересів своїх членів (*«Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania)* [ВП], 2013 р., § 134). Слова «для захисту своїх інтересів» не можна тлумачити так, наче лише особи, а не профспілки, можуть подавати скаргу згідно з цим положенням (*«Федерація профспілок працівників морських нафтогазових промислів та інші проти Норвегії» (Federation of Offshore Workers’ Trade Unions and Others v. Norway)* (ухв.), 2002 р.). Стаття 11 захищає працівників та спілки (*«Якутська Республіканська федерація профспілок проти Росії» (Yakut Republican Trade-Union Federation v. Russia)*, 2021 р., § 30). Профспілка може стверджувати, що вона стала жертвою внаслідок звільнення роботодавцем одного з її членів, якщо таке звільнення було мотивоване саме членством цієї особи або діяльністю у спілці (*«Хоппен і профспілка працівників «ЕйБі Амбер Грід» проти Литви» (Hoppen and trade union of AB Amber Grid employees v. Lithuania)*, 2023 р., § 153).

242. Члени профспілки мають право (з метою захисту своїх інтересів) на те, щоб їхню профспілку було почуто. Вони повинні мати змогу висловлювати роботодавцю вимоги, за допомогою яких вони намагаються покращити становище працівників у їхній компанії. Профспілка, яка не має можливості вільно виражати свої ідеї з цього приводу, позбавлена важливого засобу дій (*«Страуме проти Латвії» (Straume v. Latvia)*, 2022 р., §§ 91-92). У контексті свободи вираження поглядів представником профспілки Суд вважає релевантними наступні елементи: контекст, у якому наводяться твердження (включаючи те, чи вони були частиною законної діяльності профспілки); характер тверджень (включаючи те, чи перетиналися межі доцільної критики); шкода, заподіяна роботодавцю або іншим особам; і характер та суворість покарань або інших наслідків (§ 103).

243. Представники працівників, як правило та в певних межах, повинні користуватися належними умовами, щоб мати змогу виконувати функції профспілок оперативно та ефективно (*«Санчес Навакас проти Іспанії» (Sanchez Navajas v. Spain)* (ухв.), 2001 р.).

244. Політика, яка обмежує кількість організацій, з якими Уряд проводитиме консультації, не суперечить свободі профспілок (*«Національна спілка бельгійської поліції проти Бельгії» (National Union of Belgian Police v. Belgium)*, 1975 р., §§ 40-41, де спілка-заявник мала можливість займатися іншими видами діяльності щодо Уряду для захисту інтересів її членів).

245. Частина 2 статті 11 не виключає жодну професійну групу з обсягу застосування цієї статті. Національні органи влади мають право щонайбільше накласти «законні обмеження» на певних співробітників відповідно до частини 2 статті 11 (*«Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania)* [ВП], 2013 р., § 145). Відповідно, стаття 11 застосовується до будь-якої особи у трудових відносинах (див. *«Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania)* [ВП], 2013 р., §§ 141 і 148, про членів духовенства; *«Маноле та «Роменіен Фармерс Дірект» проти Румунії» (Manole and “Romanian*

Farmers Direct v. Romania), 2015 р., § 62, про самозайнятих фермерів). Роботу у в'язниці не можна прирівнювати до звичайної зайнятості. Законодавча заборона на створення профспілок працюючих ув'язнених може, відповідно, бути обґрунтованою з огляду на відсутність достатнього консенсусу між Державами-членами Ради Європи стосовно права ув'язнених створювати профспілки та вступати до них (*«Якутська Республіканська федерація профспілок проти Росії» (Yakut Republican Trade-Union Federation v. Russia)*, 2021 р., §§ 44-47).

246. Конвенція не розрізняє функції Договірної Держави як носія державної влади та її обов'язки як роботодавця. Відповідно, стаття 11 є обов'язковою для «Держави як роботодавця» незалежно від того, чи відносини останнього зі своїми співробітниками регулюються публічним чи приватним правом (*«Шмідт і Дальстрем проти Швеції» (Schmidt and Dahlström v. Sweden)*, 1976 р., § 33; *«Тюм Габер Сен і Чинар проти Туреччини» (Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey)*, 2006 р., § 29).

В. Важливі елементи та підхід Суду

247. Право на об'єднання включає наступні важливі елементи: право створювати профспілки або вступати до них, заборона угод про закритий цех, право профспілки намагатися переконати роботодавця послухати, що вона може сказати від імені її членів, і, в принципі, право на ведення колективних перемовин з роботодавцем (*«Демір і Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008 р., §§ 145 і 154; *«Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (Sindicatul «Păstorul cel Bun» v. Romania)* [ВП], 2013 р., § 135).

248. Цей перелік не є вичерпним і може змінюватися залежно від конкретних змін у трудових відносинах. Суд візьме до уваги елементи міжнародного права, окрім Конвенції, тлумачення таких елементів компетентними органами і практику європейських держав, у якій викладені їхні спільні цінності (*«Демір і Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008 р., §§ 85 і 146; *«Маноле та «Роменіен Фармерс Дірект» проти Румунії» (Manole and «Romanian Farmers Direct» v. Romania)*, 2015 р., § 67; *«Гумперт та інші проти Німеччини» (Humpert and Others v. Germany)* [ВП], 2023 р., § 101). Якби Суд прийняв щодо статті 11 тлумачення обсягу свободи об'єднання у профспілки, яке є набагато вужчим, ніж те, що переважає у міжнародному праві, це було б несумісне з зазначеним методом (*«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014 р., § 76).

249. Підхід Суду до суті права на об'єднання керується двома принципами: по-перше, Суд враховує сукупність вжитих відповідною Державою заходів для забезпечення свободи профспілок відповідно до меж свободи розсуду; по-друге, Суд не приймає обмеження, що впливають на важливі елементи свободи профспілок, без яких така свобода стане позбавленою суті. Хоча Держави, в принципі, можуть вільно вирішувати, які заходи вживати для забезпечення дотримання статті 11, вони зобов'язані враховувати елементи, що вважаються важливими згідно з практикою Суду (*«Демір і Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008 р., § 144).

250. Навіть при виконанні своїх зобов'язань згідно з правом ЄС або Європейської економічної зони (ЄЕЗ) Договірні Сторони повинні забезпечити, що обмеження, накладені на передбачені статтею 11 права, не впливають на важливі елементи свободи профспілок, без яких така свобода стане позбавленою суті (*«Норвезька конфедерація профспілок (ЛО) і Норвезька профспілка працівників транспорту (НТФ) проти Норвегії» (Norwegian Confederation of Trade Unions (LO) and Norwegian Transport Workers' Union (NTF) v. Norway)*, 2021 р., § 117). Свобода підприємницької діяльності в ЄЕЗ не є врівноважуючим основоположним правом на свободу об'єднання, а швидше є одним елементом, хоча і важливим, який потрібно враховувати при оцінюванні пропорційності за частиною 2 статті 11 (*там само*, § 118).

С. Відмова у реєстрації

251. Хоча кожна працевлаштована особа має право створювати профспілки, у певних ситуаціях Суд визнав обґрунтованою відмову Держави реєструвати профспілку.

249. У справі *«Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (Sindicatul «Păstorul cel Bun» v. Romania)* [ВП], 2013 р., заява про реєстрацію профспілки, створеної священниками румунської православної церкви, була відхилена національними органами влади через невиконання вимоги щодо отримання дозволу архієпископа. Не встановивши порушення статті 11, Суд виснував, що органи влади просто застосували принцип автономії релігійних громад і відмовилися брати участь в організації та функціонуванні румунської православної церкви, тим самим дотримуючись свого обов'язку конфесійного нейтралітету відповідно до статті 9 Конвенції. Національні органи влади повинні були поважати думку релігійних громад щодо будь-якої спільної діяльності їхніх членів, яка може підірвати їхню автономію (§§ 159, 164-166).

253. У справі *«Маноле та «Роменіен Фармерс Дірект» проти Румунії» (Manole and «Romanian Farmers Direct» v. Romania)*, 2015 р., групі самозайнятих фермерів відмовили у реєстрації профспілки, оскільки така форма об'єднання у сільському господарстві була призначена лише для працівників та членів кооперативів. Суд, врахувавши відповідні міжнародні документи, встановив, що позбавлення права самозайнятих фермерів на створення профспілок не порушувало статтю 11 Конвенції. Згідно з національним законодавством заявники мали право на створення професійних об'єднань, які користувалися важливими правами, що дозволяли їм захищати інтереси своїх членів при взаємодії з державними органами без необхідності створення профспілок.

Д. Покарання та стримувальні фактори

254. Співробітник або працівник повинен мати свободу вибору щодо того, чи вступати, чи не вступати у профспілку без застосування до нього покарання або стримувальних факторів (*«Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers and Firemen (ASLEF) v. The United Kingdom)*, 2007 р., § 39).

255. Суть права вступати до профспілки полягає у тому, що співробітники повинні мати можливість доручити спілці звернутися до їхнього роботодавця із заявами або вжити заходів для підтримки їхніх інтересів. Роль Держави полягає у тому, щоб забезпечити, щоб що членам профспілок не перешкоджали або не обмежували у використанні профспілки для їхнього представництва (*«Вілсон, Національний союз журналістів та інші проти Сполученого Королівства» (Wilson, National Union of Journalists and Others v. the United Kingdom)*, 2002 р., § 46, де роботодавці використовували фінансові стимули, щоб спонукати співробітників поступитися важливими правами спілки, таким чином підриваючи здатність профспілки боротися за захист інтересів її членів).

256. Для гарантування реальних та ефективних прав профспілок національні органи влади повинні забезпечити, щоб непропорційні покарання не відлякували представників профспілок від спроб виражати та захищати інтереси своїх членів (*«Профспілка поліції в Словацькій Республіці та інші проти Словаччини» (Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others v. Slovakia)*, 2012 р., § 55). Якщо заяви чітко пов'язані з діяльністю профспілки, їхнє покарання важко узгодити з прерогативами керівника профспілки (*«Страуме проти Латвії» (Straume v. Latvia)*, 2022 р., § 92).

257. Кримінальні або дисциплінарні покарання, накладені на членів профспілки у зв'язку з їхньою діяльністю, можуть перешкоджати їхній законній участі у страйках або інших акціях на захист їхніх професійних інтересів, і тому були визнані необґрунтованими (*«Огневенко проти*

Росії» (Ognevenko v. Russia), 2018 р., § 84; *«Карачай проти Туреччини» (Karaçay v. Turkey)*, 2007 р., § 37; *«Уркан та інші проти Туреччини» (Urcan and Others v. Turkey)*, 2008 р., § 34; *«Доган Алтун проти Туреччини» (Doğan Altun v. Turkey)*, 2015 р., § 50; *«Страуме проти Латвії» (Straume v. Latvia)*, 2022 р., § 112). Навіть мінімальні покарання відлякують членів профспілок від вільної участі у їхній діяльності (*«Каймак та інші проти Туреччини» (Kaymak and Others v. Türkiye)*, 2023 р., § 56, про «некаральне попередження»).

258. Статтю 11 Конвенції не можна тлумачити як таку, що вимагає від Договірних Держав передбачити у своєму національному законодавстві, що члена або керівника профспілки не можна звільнити, окрім випадків, коли профспілка дає на це згоду (*«Хоппен і профспілка працівників «ЕйБі Амбер Грід» проти Литви» (Hoppen and trade union of AB Amber Grid employees v. Lithuania)*, 2023 р., § 215).

Е. Право не вступати до профспілки

259. Хоча зобов'язання, передбачене законодавством або угодою, вступати до конкретної профспілки не завжди може суперечити Конвенції, форма такого зобов'язання, яке за певних обставин справи посягає на саму суть свободи об'єднання, гарантованої статтею 11, становитиме втручання у таку свободу (див. *«Янг, Джеймс і Вебстер проти Сполученого Королівства» (Young, James and Webster v. the United Kingdom)*, 1981 р., § 55, про примус у формі погрози звільненням, що передбачає втрату засобів до існування; *«Сігур'юр А. Сігурйонссон проти Ісландії» (Sigurður A. Sigurjónsson v. Iceland)*, 1993 р., § 36, про ризик втрати професійної ліцензії).

260. Захист, що надається статтею 11, поширюється не лише на ті ситуації, коли вимога вступити до профспілки пред'являється після прийому фізичної особи на роботу або після видачі ліцензії. Не можна вважати, що фізична особа відмовилася від свого негативного права на свободу об'єднання у ситуаціях, коли, знаючи, що членство в профспілці є передумовою працевлаштування, вона приймає пропозицію про працевлаштування попри свою незгоду з умовою, що висувається (*«Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark)*, 2006 р., § 56). Прийняття членства в профспілці як однієї з умов найму суттєво не змінює елемент примусу, властивий вступу в профспілку проти власної волі (*там само*, § 59).

261. Звільнення особи внаслідок її відмови виконати вимогу стати членом конкретної профспілки є серйозною формою примусу, що завдає удару по самій суті свободи вибору, тісно пов'язаної з негативним правом на свободу об'єднання, що захищається статтею 11 Конвенції (*«Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark)*, 2006 р., § 61).

262. Використання угод про закритий цех на ринку праці не є незамінним інструментом для ефективного користування свободами профспілок (*«Соренсен і Расмуссен проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark)*, 2006 р., § 75).

Ф. Право профспілок регулювати внутрішні справи та обирати своїх членів

263. Право створювати профспілки включає право профспілок розробляти власні правила, керувати своїми справами і створювати федерації профспілок та вступати до них (*«Чілл проти Сполученого Королівства» (Cheall v. the United Kingdom)* (рішення Комісії), 1985 р.). Як спілка повинна мати можливість вступати до федерації, так і федерація повинна мати можливість приймати спілку (*«Якутська Республіканська федерація профспілок проти Росії» (Yakut Republican Trade-Union Federation v. Russia)*, 2021 р., § 30). Профспілки користуються свободою встановлювати власні правила щодо умов членства, включаючи адміністративні формальності та сплату зборів, а також інші більш суттєві критерії, наприклад професія або торгівля, що

здійснюється потенційним членом (*«Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers & Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom)*, 2007 р., § 38).

264. Профспілка повинна вільно обирати своїх членів; стаття 11 не передбачає зобов'язання для об'єднань чи організацій приймати усіх, хто хоче вступити. Якщо об'єднання створюються людьми, які поділяють певні цінності або ідеали і мають намір переслідувати спільні цілі, відсутність у них контролю над умовами членства суперечить самому поняттю свободи, що розглядається» (*«Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers & Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom)*, 2007 р., § 39). Профспілки не є органами, які присвячені виключно політично нейтральним аспектам благополуччя своїх членів, а часто є ідеологічними з рішучими переконаннями щодо соціальних та політичних питань (*так само*, § 50).

265. Право вступати до спілки «для захисту своїх інтересів» не можна трактувати як надання загального права вступати до спілки за власним вибором незалежно від правил спілки: при здійсненні прав за частиною 1 статті 11 спілки повинні вільно вирішувати відповідно до своїх правил питання щодо прийняття та виключення зі спілки (*«Чілл проти Сполученого Королівства» (Cheall v. the United Kingdom)*, рішення Комісії, 1985 р.; *«Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers & Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom)*, 2007 р., § 39, де спілці завадили виключити члена через його членство у політичній партії, що просувала погляди, які суперечили її власним, що порушувало статтю 11; *«Влахов проти Хорватії» (Vlahov v. Croatia)*, 2022 р., § 60, про право профспілок контролювати членство щодо права на свободу об'єднання потенційних членів).

266. Проте можуть виникати різні міркування, коли на об'єднання або профспілку покладаються громадські обов'язки або вони отримують державне фінансування, щоб можна було вимагати приймати членів для досягнення ширших цілей, аніж виконання власних завдань (*«Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers & Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom)*, 2007 р., § 40).

264. Однак для забезпечення ефективності права вступати до спілки Держава повинна захищати особу від зловживання профспілками домінуючою позицією. Таке зловживання може виникнути, наприклад, якщо виключення чи вислання не відповідало правилам спілки або якщо правила були абсолютно необґрунтованими чи свавільними, або якщо наслідки виключення чи вислання призвели до виняткових труднощів (*«Чілл проти Сполученого Королівства» (Cheall v. the United Kingdom)* (рішення Комісії), 1985 р.; *«Йоханссон проти Швеції» (Johansson v. Sweden)*, рішення Комісії, 1990 р.; *«Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers & Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom)*, 2007 р., § 43). Певної форми зловживання може також виникнути у разі дискримінаційного поводження, проти якого Держава повинна вживати реальних та ефективних заходів захисту (*«Влахов проти Хорватії» (Vlahov v. Croatia)*, 2022 р., § 61).

Г. Право вести колективні перемовини

268. У справі *«Демір і Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008 р., Суд переглянув свою попередню практику, у якій право вести колективні перемовини й укладати колективні трудові угоди не становило невід'ємного елемента статті 11 і не було обов'язковим для ефективного здійснення свободи об'єднання у профспілки. Беручи до уваги зміни у трудовому праві та практиці Договірних Держав у таких справах, Суд постановив, що право на

колективні перемовини з роботодавцем загалом стало одним із суттєвих елементів «права створювати професійні спілки та вступати до них для захисту [чиїхось] інтересів», викладених у статті 11 Конвенції, що передбачає, що Держави зберігають за собою право організовувати свою систему так, щоб за потреби надавати особливий статус представницьким профспілкам (§§ 153–154).

269. Право на колективні перемовини не трактується як таке, що включає «право» на колективну трудову угоду (*«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014 р., § 85) або право профспілки підтримувати колективну угоду з конкретного питання протягом невизначеного періоду (*«Спілка транспортних робітників Швеції проти Швеції» (Swedish Transport Workers Union v. Sweden)* (ухв.), 2004 р.).

270. Конвенція не вимагає, щоб роботодавець приєднався або залишався у конкретних колективних перемовинах або погоджувався з вимогами профспілки від імені її членів (*«УНІСОН» проти Сполученого Королівства» (UNISON v. the United Kingdom)* (ухв.), 2002 р.).

271. Позитивні зобов'язання Держави за статтею 11 не поширюються на забезпечення обов'язкового передбаченого законом механізму для колективних перемовин (*«Профспілка «Юнайт зе Юніон» проти Сполученого Королівства» (Unite the Union v. the United Kingdom)* (ухв.), 2016 р., § 65 в кінці; *«Вілсон, Національний союз журналістів та інші проти Сполученого Королівства» (Wilson, National Union of Journalists and Others v. the United Kingdom)*, 2002 р., § 44).

272. Суть добровільної системи колективних перемовин полягає у тому, що профспілка, яку не визнає роботодавець, повинна мати можливість вжити заходів, в тому числі, якщо потрібно, організувати страйк, з метою переконати роботодавця почати колективні перемовини з нею стосовно тих питань, які спілка вважає важливими для інтересів її членів (*«Вілсон, Національний союз журналістів та інші проти Сполученого Королівства» (Wilson, National Union of Journalists and Others v. the United Kingdom)*, 2002 р., § 46).

273. У справі *«Асоціація державних службовців і Спілка колективних перемовин та інші проти Німеччини» (Association of Civil Servants and Union for Collective Bargaining and Others v. Germany)*, 2022 р., Суд визнав, що національне законодавство, яке робить недійсними суперечливі колективні угоди, укладені профспілками меншин, не порушує статтю 11, зважаючи на межі свободи розсуду Держави-відповідача у цій сфері, обмежений обсяг свободи обмежень і важливу мету забезпечення належного функціонування системи колективних переговорів в інтересах як працівників, так і роботодавців.

Н. Право на страйк

274. Надання права на страйк виступає одним із найважливіших засобів, за допомогою якого Держави може забезпечити свободу профспілки захищати професійні інтереси її членів (*«Шмідт і Дальстрем проти Швеції» (Schmidt and Dahlström v. Sweden)*, 1976 р., § 36; *«Вілсон, Національний союз журналістів та інші проти Сполученого Королівства» (Wilson, National Union of Journalists and Others v. the United Kingdom)*, 2002 р., § 45). Це право не є абсолютним і може підлягати регулюванню за національним законодавством (*там само*; *«Енерджі Япи-Йол Сен проти Туреччини» (Enerji Yarı-Yol Sen v. Turkey)*, 2009 р., § 32). Накладені Договірною Державою обмеження на здійснення права на страйк самі по собі не призводять до виникнення питання щодо порушення статті 11 Конвенції (*«Федерація профспілок працівників морських нафтогазових промислів та інші проти Норвегії» (Federation of Offshore Workers' Trade Unions and Others v. Norway)* (ухв.), 2002 р.).

275. Страйк підлягає прямому захисту за статтею 11 (*«Асоціація науковців проти Ісландії» (Association of Academics v. Iceland)* (ухв.), 2018 р., §§ 24-27, з оглядом практики Суду;

«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom), 2014 р., § 84). Суд назвав страйк найпотужнішим інструментом, доступним для профспілки для захисту професійних інтересів її членів (*«Хорватський медичний союз проти Хорватії» (Hrvatski liječnicki sindikat v. Croatia)*, 2014 р., § 59).

Право на страйк захищається статтею 11 лише у тому випадку, якщо він оголошується профспілковими організаціями та фактично вважається частиною профспілкової діяльності, а не лише припускається, що це так (*«Баріш та інші проти Туреччини» (Barış and Others v. Turkey)* (ухв.), 2021 р., § 45).

276. Заборона страйку повинна розглядатися як заборона можливості профспілки захищати інтереси її членів, що, відповідно, свідчить про обмеження свободи об'єднання (*«УНІСОН» проти Сполученого Королівства» (UNISON v. the United Kingdom)* (ухв.), 2002 р.; *«Хорватський медичний союз проти Хорватії» (Hrvatski liječnicki sindikat v. Croatia)*, 2014 р., § 49; *«Веніамін Тимошенко та інші проти України» (Veniamin Tymoshenko and Others v. Ukraine)*, 2014 р., § 77).

277. Вторинні дії (страйк проти іншого роботодавця, спрямований на здійснення непрямого тиску на роботодавця, який бере участь у трудовому спорі) також є частиною профспілкової діяльності, і законодавча заборона на такі дії втручається у право профспілки, що передбачено статтею 11 (*«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014 р., §§ 77–78).

278. Хоча обмеження можуть накладатися на право на страйк працівників, які надають важливі послуги населенню, повна заборона вимагає від Держави вагомих причин для обґрунтування її необхідності (*«Огневенко проти Росії» (Ognevenko v. Russia)*, 2018 р., §§ 72-73, про заборону страйку, передбачену законодавством для певних категорій залізничників; *«Федерація профспілок працівників морських нафтогазових промислів та інші проти Норвегії» (Federation of Offshore Workers' Trade Unions and Others v. Norway)* (ухв.), 2002 р., де Суд прийняв підстави Уряду для припинення страйку працівників на нафтових бурових платформах).

279. Право на страйк не передбачає права на перевагу (*«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014 р., § 85).

280. Вплив будь-якого обмеження можливості спілок проводити страйк не повинен піддавати їхніх членів жодному реальному або безпосередньому ризику шкоди або ризику залишитися беззахисним перед майбутніми спробами понизити платню або інші умови праці (*«УНІСОН» проти Сполученого Королівства» (UNISON v. the United Kingdom)* (ухв.), 2002 р.).

281. Хоча раніше Суд залишав відкритим питання про те, чи заборона страйків впливала на важливий елемент свободи профспілок, у справі *«Гумперт та інші проти Німеччини» (Humpert and Others v. Germany)* [ВП], 2023 р., він уточнив, що на це запитання не можна відповісти абстрактно або шляхом розгляду такої заборони окремо. Необхідна оцінка усіх обставин справи з огляду на сукупність вжитих Державою-відповідачем заходів для забезпечення свободи профспілок та альтернативні засоби і права, надані профспілкам і їхнім членам для захисту їхніх інтересів. Актуальними для такої оцінки були також інші аспекти трудових відносин у відповідній системі, наприклад колективні перемовини, відповідний сектор та функції, які виконують певні працівники (§§ 109-110).

I. Позитивні зобов'язання та межі свободи розсуду

282. Право створювати профспілки та вступати до них захищає, перш за все, від дій Держави (*«Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти*

Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers & Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom), 2007 р., § 37). Хоча основна мета статті 11 полягає у захисті особи від свавільного втручання державних органів у здійснення прав, які вона захищає, Держава може, крім того, нести позитивні зобов'язання щодо забезпечення ефективного користування такими правами (*«Демір і Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008 р., § 110).

283. Межі між позитивними та негативними зобов'язаннями Держави за статтею 11 Конвенції не піддаються точному визначенню, але застосовні принципи все ж схожі. В обох контекстах слід звертати увагу на справедливий баланс між конкуруючими інтересами особи та суспільства в цілому (*«Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania)* [ВП], 2013 р., § 132; *«Тек Гіда Іс Сендікасі проти Туреччини» (Tek Gıda İş Sendikası v. Turkey)*, 2017 р., § 50).

284. У сфері свободи профспілок з огляду на чутливий характер соціально-політичних питань, що стосуються досягнення належного балансу між відповідними інтересами робітників та керівництва, та враховуючи високий ступінь розбіжностей між національними системами у цій сфері, Договірні Держави користуються широкими межами свободи розсуду щодо того, як можна забезпечити свободу профспілок та захист професійних інтересів їхніх членів (*«Норвезька конфедерація профспілок (LO) і Норвезька профспілка працівників транспорту (NTF) проти Норвегії» (Norwegian Confederation of Trade Unions (LO) and Norwegian Transport Workers' Union (NTF) v. Norway)*, 2021 р., §§ 97 і 114; *«Фьордюр Олафссон проти Ісландії» (Vörður Ólafsson v. Iceland)*, 2010 р., § 75; *«Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania)* [ВП], 2013 р., § 133).

285. Межі свободи розсуду залежать, серед іншого, від характеру та обсягу обмеження відповідного права профспілок, мети, яку переслідує оскаржуване обмеження, конкуруючих прав та інтересів інших осіб у суспільстві, які можуть постраждати внаслідок необмеженого здійснення такого права, і спільної позиції держав-членів Ради Європи або міжнародного консенсусу, відображеного у відповідних міжнародних документах (*«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014 р., § 86).

286. Якщо законодавче обмеження стосується самої суті діяльності профспілки, вужчі межі свободи розсуду повинні визнаватися у національному законодавстві, і для обґрунтування пропорційності втручання в здійснення свободи профспілки в інтересах суспільства, потрібно буде більше аргументів. Однак, якщо зачіпається не суть, а вторинний чи допоміжний аспект діяльності профспілок, межі свободи розсуду є ширшими, а втручання за своїм характером, ймовірно, буде пропорційним, якщо говорити про його наслідки для здійснення свободи профспілок (*«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014 р., § 87; де законодавча заборона вторинного страйку не стосується самої суті свободи профспілок; див. також *«Тек Гіда Іс Сендікасі проти Туреччини» (Tek Gıda İş Sendikası v. Turkey)*, 2017 р., §§ 54-55, де масштабні звільнення членів профспілки посягали на саму суть діяльності спілки).

287. З огляду на широкий спектр конституційних моделей, які регулюють відносини між Державами та релігійними конфесіями в Європі, Держави користуються широкими межами свободи розсуду у цій сфері, що включає право вирішувати, визнавати чи ні профспілки, які функціонують у релігійних громадах і переслідують цілі, що можуть завадити реалізації автономії таких громад (*«Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (Sindicatul “Păstorul cel Bun” v. Romania)* [ВП], 2013 р., § 171).

288. Межі свободи розсуду вважаються меншими, якщо національне законодавство Договірної Держави дозволяє укладати угоди про закритий цех між спілками та роботодавцями, що суперечить свободі вибору особи, яка є невід'ємним елементом статті 11 (*«Соренсен і Расмуссен*

проти Данії» (Sørensen and Rasmussen v. Denmark), 2006 р., § 58), або якщо втручання у свободу об'єднання є дуже далекосяжним, наприклад розпуск профспілки (*«Демір і Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008 р., § 119; див. також *«Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства» (National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom)*, 2014 р., § 86).

289. Держава має позитивне зобов'язання захищати особу від зловживання профспілкою своїми повноваженнями (*«Чілл проти Сполученого Королівства» (Cheall v. the United Kingdom)*, 1985 р.; *«Йоханссон проти Швеції» (Johansson v. Sweden)*, 1990 р. (обидва рішення Комісії)). Хоча Держава може втручатися для захисту члена профспілки від заходів, вжитих спілкою щодо нього, вона повинна встановити справедливий баланс між конкуруючими інтересами, а межі її свободи розсуду повинні відігравати лише незначну роль (*«Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства» (Associated Society of Locomotive Engineers & Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom)*, 2007 р., §§ 45-49).

290. Держави також мають позитивне зобов'язання забезпечувати ефективний судовий захист від дискримінації за ознакою членства у профспілці (*«Даніленков та інші проти Росії» (Danilenkov and Others v. Russia)*, 2009 р., §§ 124 і 136; *«Хоппен і профспілка працівників «ЕйБі Амбер Грід» проти Литви» (Hoppen and trade union of AB Amber Grid employees v. Lithuania)*, 2023 р., §§ 202-203).

IV. Обмеження для осіб, що входять до складу збройних сил, поліції та державної адміністрації

291. Хоча Держава повинна поважати свободу зібрань та об'єднання працівників, частина 2 статті 11 *врешті* дозволяє накладати законні обмеження на здійснення таких прав особами, що входять до складу збройних сил, поліцією або адміністрацією (*«Демір і Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008 р., § 96; *«Тюм Габер Сен і Чинар проти Туреччини» (Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey)*, 2006 р., § 29). На сьогодні практика Суду по суті стосується обмежень права державних службовців на свободу об'єднання, а не свободу зібрань.

292. Термін «законний» у другому реченні частини 2 статті 11 посилається на те саме поняття законності, що згадується у Конвенції з використанням таких самих або подібних виразів, а саме виразу «встановлений законом» у другій частині статей 9-11. Поняття законності, яке використовується у Конвенції, окрім утвердження відповідності з національним законодавством, також передбачає якісні вимоги до останнього, наприклад передбачуваність і, загалом, відсутність свавілля (*«Гранде Оріенте д'Італія ді Палаццо Джустиніані проти Італії» (Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani v. Italy)*, 2001 р., § 30; *«Реквені проти Угорщини» (Rekvényi v. Hungary)* [ВП], 1999 р., § 59).

293. Обмеження, накладені на три групи, що вказані у статті 11, повинні тлумачитися однозначно і, відповідно, повинні зводитися до «здійснення» зазначених прав. Ці обмеження не повинні завдавати шкоди самій суті права на організацію (*«Демір і Байкара проти Туреччини» (Demir and Baykara v. Turkey)* [ВП], 2008 р., §§ 97 і 119).

294. Хоча друге речення частини 2 статті 11 не містить прямого посилання на вимогу необхідності, Суд встановив, що законні обмеження, накладені на осіб, що входять до складу збройних сил, співробітників поліції або адміністрації Держави, також повинні відповідати нагальній потребі суспільства та бути «необхідними в демократичному суспільстві» (*«Тюм Габер Сен і Чинар проти Туреччини» (Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey)*, 2006 р., §§ 35-35; *«Адефдроміл проти Франції» (Adefdromil v. France)*, 2014 р., §§ 42-45; і *«Профспілка поліції в Словацькій Республіці та інші проти Словаччини» (Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others*

v. Slovakia), 2012 р., §§ 62 і далі; порівняйте і зіставте з попередніми справами: «Рада профспілок державної служби та інші проти Сполученого Королівства» (*Council of Civil Service Unions and Others v. the United Kingdom*), рішення Комісії, 1987 р., де термін «законний» у другому реченні частини 2 статті 11 був визнаний таким, що не передбачає жодної вимоги пропорційності, і «Реквенї проти Угорщини» (*Rekvényi v. Hungary*) [ВП], 1999 р., § 61, де це питання залишилося відкритим).

А. Адміністративні органи держави

295. Поняття «адміністративні органи держави» потрібно тлумачити вузько з огляду на посаду, яку займає відповідний службовець («Гранде Оріенте д'Італія ді Палаццо Джустініані проти Італії» (*Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani v. Italy*), 2001 р., § 31, де відповідні посади виходять за рамки такого поняття, оскільки вони не є частиною організаційної структури регіонального органу влади; «Фогт проти Німеччини» (*Vogt v. Germany*), 1995 р., § 67, де Суд не встановив за необхідне розглядати, чи вчитель, призначений на постійну посаду на державній службі, підпадає під це поняття, оскільки її звільнення за постійну відмову відмежуватися від Німецької комуністичної партії було непропорційним поставленій законній меті).

296. Муніципальні державні службовці, які не беруть участі в управлінні Державою як такому, в принципі не можуть розглядатися як «члени адміністративних органів Держави» і, відповідно, на цій підставі можуть зазнавати обмеження їхнього права на організацію та створення профспілок («Демір і Байкара проти Туреччини» (*Demir and Baykara v. Turkey*) [ВП], 2008 р., § 97).

297. Оскільки роль державних службовців у демократичному суспільстві полягає у наданні допомоги уряду з виконанням його функцій, обов'язок лояльності та стриманості набуває особливого значення для них. Такі міркування однаково застосовуються до військовослужбовців та співробітників поліції («Профспілка поліції в Словацькій Республіці та інші проти Словаччини» (*Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others v. Slovakia*), 2012 р., § 57).

Крім того, свобода об'єднання державних службовців може бути обмежена, якщо вважається, що необхідно підтримувати їхню політичну нейтральність (див. «Ахмед та інші проти Сполученого Королівства» (*Ahmed and Others v. the United Kingdom*), 1998 р., §§ 53 і 63, де Суд визнав обґрунтованими обмеження діяльності високопосадовців місцевих органів влади в рамках політичних партій, членами яких вони були).

298. Абсолютна заборона створення профспілок, накладена на державних службовців, суперечить статті 11 («Тюм Габер Сен і Чинар проти Туреччини» (*Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey*), 2006 р., §§ 36 і 40; «Демір і Байкара проти Туреччини» (*Demir and Baykara v. Turkey*) [ВП], 2008 р., § 120).

299. Хоча принцип свободи профспілок може бути сумісним із заборонаю права на страйк стосовно певних категорій державних службовців, таке обмеження не може поширюватися на усіх державних службовців або співробітників державних комерційних або промислових підприємств («Енерджі Япи-Йол Сен проти Туреччини» (*Enerji Yarı-Yol Sen v. Turkey*), 2009 р., § 32; «Рада директорів Національної солідарності поліції (ER.N.E.) проти Іспанії» (*Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.) v. Spain*), 2015 р., § 33).

300. Заборона членам законного об'єднання, яке не підозрюється у послабленні конституційних структур, займати державні посади не є обґрунтованою за частиною 2 статті 11 («Гранде Оріенте д'Італія ді Палаццо Джустініані проти Італії» (*Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani v. Italy*), 2001 р., де масони були зобов'язані обирати між членством у масонській ложі та претендуванням на державну посаду). Особи не повинні відмовлятися через страх відхилення їхньої заявки на посаду від здійснення права на об'єднання в таких випадках. Свобода об'єднання має таке важливе значення, що її не можна обмежувати навіть стосовно кандидата

на державну посаду, доки відповідна особа не вчинить будь-яку дію, що викликає осуд, внаслідок її членства в об'єднанні (§§ 25-26).

301. Не суперечить статті 11 вимога від осіб, що обіймають державні посади, подати з метою прозорості декларацію про членство в об'єднанні, коли це спрямовано на інформування громадськості про можливі конфлікти інтересів, що впливають на державних службовців (*«Сівері і К'єлліні проти Італії» (Siveri and Chiellini v. Italy)* (ухв.), 2008 р., де звільнення заявника за неподання необхідної декларації було визнане обґрунтованим).

302. Примусове переведення державного службовця до іншого міста через його членство у профспілці не входить до сфери належного ведення та управління державною службою і становить необґрунтоване втручання у право державного службовця брати участь у діяльності профспілки (*«Метін Туран проти Туреччини» (Metin Turan v. Turkey)*, 2006 р., §§ 30-31).

В. Поліція

303. Представники громадськості мають право очікувати, що у спілкуванні з поліцією вони стикаються з політично нейтральними співробітниками, які відсторонені від політичної боротьби. Бажання забезпечити, що важлива роль поліції у суспільстві не порушується через руйнування політичної нейтральності її співробітників, відповідає демократичним принципам (*«Реквені проти Угорщини» (Rekvényi v. Hungary)* [ВП], 1999 р., § 41). Відповідно, *заборона членства* співробітників поліції у *політичній партії* може бути обґрунтованою згідно з частиною 2 статті 11 (*там само*, § 61).

304. З огляду на їхню первинну роль у забезпеченні внутрішнього порядку та безпеки, а також у боротьбі зі злочинністю, обов'язки та відповідальність, властиві цій посаді, та роль співробітників поліції обґрунтовують певні механізми здійснення їхніх *прав на створення профспілок*. Законно вимагати, щоб співробітники поліції діяли неупереджено при вираженні своїх поглядів, щоб підтримувати їхню надійність та довіру громадськості. Накладення покарань на членів профспілок для досягнення такої мети відповідає «нагальній потребі суспільства» (*«Профспілка поліції в Словацькій Республіці та інші проти Словаччини» (Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others v. Slovakia)*, 2012 р., §§ 67-70).

305. *Заборона страйків*, накладена на профспілку поліції, переслідує законну мету, що полягає у запобіганні заворушенням, з огляду на конкретні обов'язки поліції та потенційні наслідки переривання її діяльності. Необхідність безперервної служби поліції та той факт, що вони озброєні, відрізняє їх від інших державних службовців, обґрунтовуючи обмеження їхніх прав на організацію. Державі надані досить широкі межі свободи розсуду для регулювання певних аспектів діяльності профспілки поліції в громадських інтересах, проте без позбавлення спілки основного змісту її прав за статтею 11 (*«Рада директорів Національної солідарності поліції (ER.N.E.) проти Іспанії» (Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.) v. Spain)*, 2015 р., §§ 37-39).

С. Збройні сили

306. З огляду на роль армії у суспільстві Суд визнав законною мету мати політично нейтральну армію у будь-якому демократичному суспільстві (*«Ердель проти Німеччини» (Erdel v. Germany)* (ухв.), 2007 р.).

307. Заходи, спрямовані на підтримку порядку та дисципліни, необхідної у збройних силах, також переслідують законну мету. Поняття «порядок», передбачене у частині 2 статті 11, стосується не тільки громадського порядку, а й порядку, який повинен переважати в межах конкретної соціальної групи, наприклад збройні сили, оскільки заворушення у такій групі можуть мати певні наслідки для порядку у суспільстві в цілому (*«Мателлі проти Франції» (Matelly)*

v. France), 2014 р., §§ 62 і 67; «*Енгель та інші проти Нідерландів*» (*Engel and Others v. the Netherlands*), 1976 р., § 98).

308. Суд визнав, що діяльність профспілки потрібно адаптувати з урахуванням особливого характеру місії збройних сил, і що навіть суттєві обмеження можуть накладатися на форми дій та вираження поглядів професійного об'єднання та його членів. Проте такі обмеження не повинні позбавляти їх загального права на об'єднання для захисту професійних та немайнових інтересів («*Адефдроміл проти Франції*» (*Adefdromil v. France*), 2014 р., § 55; «*Мателлі проти Франції*» (*Matelly v. France*), 2014 р., § 71).

309. Повна заборона на створення військовослужбовцями профспілок або вступ до них зазіхає на саму суть їх свободи об'єднання і є забороненою Конвенцією як така («*Адефдроміл проти Франції*» (*Adefdromil v. France*), 2014 р., § 60; «*Мателлі проти Франції*» (*Matelly v. France*), 2014 р., § 75).

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає постановлені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на перегляд Великої Палати не було заявлено; або (с) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) та Комісії (рішення та доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд постановляє свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних [HUDOC](#), яку можна знайти після натискання на гіперпосилання на справу.

—А—

«*A. та інші проти Іспанії*» (*A. and Others v. Spain*), № 13750/88, рішення Комісії від 02 липня 1990 р., Рішення та доповіді 66, с. 188

«*Агіт Демір проти Туреччини*» (*Agit Demir v. Turkey*), № 36475/10, 27 лютого 2018 року

«*Адана ТАЯД проти Туреччини*» (*Adana TAYAD v. Turkey*), № 59835/10, 21 липня 2020 року

«*Адефдроміл проти Франції*» (*Adefdromil v. France*), № 32191/09, 02 жовтня 2014 року

«*Акарсубаші та Алчічек проти Туреччини*» (*Akarsubaşı and Alçiçek v. Turkey*), № 19620/12, 23 січня 2018 року

«*Акгьоль і Гьоль проти Туреччини*» (*Akgöl and Göl v. Turkey*), №№ 28495/06 і 28516/06, 17 травня 2011 року

«*Алексєєв проти Росії*» (*Alekseyev v. Russia*), №№ 4916/07 та 2 інших, 21 жовтня 2010 року

«*Алієв та інші проти Азербайджану*» (*Aliyev and Others v. Azerbaijan*), № 28736/05, 18 грудня 2008 року

«*Алічі та інші проти Туреччини*» (*Alıcı and Others v. Türkiye*), № 70098/12, 24 травня 2022 року

«*Анненков та інші проти Росії*» (*Annenkov and Others v. Russia*), № 31475/10, 25 липня 2017 року

- «АПЕХ Ільдзеттеінек Севетшеге, Іваньї, Пот і Сердахельї проти Угорщини» (APEH *Üldözötteinek Szövetsége, Iványi, Róth and Szerdahelyi v. Hungary*) (ухв.), № 32367/96, 31 серпня 1999 року
- «Артьомов проти Росії» (*Artyomov v. Russia*) (ухв.), № 17582/05, ЄСПЛ 2006-XV
- «Асоціація «Ріно» та інші проти Швейцарії» (*Association Rhino and Others v. Switzerland*), № 48848/07, 11 жовтня 2011 року
- «Асоціація громадян «Радко» та Паунковський проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Association of Citizens "Radko" and Paunkovski v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), № 74651/01, ЄСПЛ 2009 (витяги)
- «Асоціація державних службовців і Спілка колективних перемовин та інші проти Німеччини» (*Association of Civil Servants and Union for Collective Bargaining and Others v. Germany*), №№ 815/18 та 4 інших, 05 липня 2022 року
- «Асоціація науковців проти Ісландії» (*Association of Academics v. Iceland*) (ухв.), № 2451/16, 15 травня 2018 року
- «Ахмед та інші проти Сполученого Королівства» (*Ahmed and Others v. the United Kingdom*), 02 вересня 1998 року, Збірник рішень і ухвал 1998-VI
- «Ашугян проти Вірменії» (*Ashughyan v. Armenia*), № 33268/03, 17 липня 2008 року
- «Аюб та інші проти Франції» (*Ayoub and Others v. France*), №№ 77400/14 та 2 інших, 08 жовтня 2020 року

—Б—

- «Баєв та інші проти Росії» (*Bayev and Others v. Russia*), №№ 67667/09 та 2 інших, 20 червня 2017 року
- «Балчик та інші проти Туреччини» (*Balçık and Others v. Turkey*), № 25/02, 29 листопада 2007 року
- «Банчковський та інші проти Польщі» (*Bączkowski and Others v. Poland*), № 1543/06, 03 травня 2007 року
- «Барабанов проти Росії» (*Varabanov v. Russia*), №№ 4966/13 та 5550/15, 30 січня 2018 року
- «Баранкевич проти Росії» (*Barankevich v. Russia*), № 10519/03, 26 липня 2007 року
- «Бариш та інші проти Туреччини» (*Barış and Others v. Turkey*) (ухв.), № 66828/16 та 31 інше, 14 грудня 2021 року
- «Баррако проти Франції» (*Barraco v. France*), № 31684/05, 05 березня 2009 року
- «Бартольд проти Німеччини» (*Barthold v. Germany*), 25 березня 1985 року, § 61, серія А, № 90
- «Баскська націоналістична партія - регіональна організація «Іпarrальде» проти Франції» (*Parti nationaliste basque – Organisation régionale d'Iparralde v. France*), № 71251/01, ЄСПЛ 2007-II
- «Бекір-Ауста та інші проти Греції» (*Bekir-Ousta and Others v. Greece*), № 35151/05, 11 жовтня 2007 року
- «Беркман проти Росії» (*Berkman v. Russia*), № 46712/15, 01 грудня 2020 року
- «Берладір та інші проти Росії» (*Berladir and Others v. Russia*), № 34202/06, 10 липня 2012 року
- «Бозган проти Румунії» (*Bozgan v. Romania*), № 35097/02, 11 жовтня 2007 року
- «Боллан проти Сполученого Королівства» (*Bollan v. the United Kingdom*) (ухв.), № 42117/98, ЄСПЛ 2000-V
- «Бота проти Румунії» (*Bota v. Romania*) (ухв.), № 24057/03, 12 жовтня 2004 року
- «Бороненков проти України» (*Boronenkov v. Ukraine*) (ухв.), № 9987/14, 02 квітня 2024 року.
- «Будахазі проти Угорщини» (*Budaházy v. Hungary*), № 41479/10, 15 грудня 2015 року
- «Букта та інші проти Угорщини» (*Bukta and Others v. Hungary*), № 25691/04, ЄСПЛ 2007 III
- «Бумбеш проти Румунії» (*Bumbeş v. Romania*), № 18079/15, 03 травня 2022 року

—В—

- «В.П. та інші проти Польщі» (*W.P. and Others v. Poland*) (ухв.), № 42264/98, ЄСПЛ 2004-VII
- «Вайс проти Австрії» (*Weiss v. Austria*), № 14596/89, рішення Комісії від 10 липня 1991 року, неопубліковане
- «Вальднер проти Франції» (*Waldner v. France*), № 26604/16, 07 грудня 2023 року
- «Веніамін Тимошенко та інші проти України» (*Veniamin Tymoshenko and Others v. Ukraine*), № 48408/12, 02 жовтня 2014 року
- «Веренцов проти України» (*Vyarentsov v. Ukraine*), № 20372/11, 11 квітня 2013 року
- «Віалас Сімон проти Іспанії» (*Vialas Simón v. Spain*), № 16685/90, рішення Комісії від 08 липня 1992 року, відсутнє у збірках судових рішень
- «Вілсон, Національний союз журналістів та інші проти Сполученого Королівства» (*Wilson, National Union of Journalists and Others v. the United Kingdom*), №№ 30668/96 та 2 інших, ЄСПЛ 2002-V
- «Влахов проти Хорватії» (*Vlahov v. Croatia*), № 31163/13, 05 травня 2022 року
- «Вона проти Угорщини» (*Vona v. Hungary*), № 35943/10, ЄСПЛ 2013

—Г—

- «Гафгаз Мамедов проти Азербайджану» (*Gafgaz Mammadov v. Azerbaijan*), № 60259/11, 15 жовтня 2015 року
- «Гейлані та інші проти Туреччини» (*Geylani and Others v. Türkiye*), № 10443/12, 12 вересня 2023 року
- «Геотех Кансев ГмбХ» проти Німеччини» (*Geotech Kancev GmbH v. Germany*), № 23646/09, 02 червня 2016 року
- «Геррманн проти Німеччини» (*Herrmann v. Germany*), № 9300/07, 20 січня 2011 року
- «Гранде Оріенте д'Італія ді Палаццо Джустініані проти Італії» (*Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani v. Italy*), № 35972/97, ЄСПЛ 2001-VIII
- «Громада Бекташі та інші проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*Bektashi Community and Others v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), №№ 48044/10 та 2 інших, 12 квітня 2018 року
- «Гумперт та інші проти Німеччини» (*Humpert and Others v. Germany*) [ВП], №№ 59433/18 та 3 інших, 14 грудня 2023 року
- «Гусейнлі та інші проти Азербайджану» (*Huseynli and Others v. Azerbaijan*), № 67360/11 та 2 інших, 11 лютого 2016 року
- «Гюлер і Угур проти Туреччини» (*Güler and Uğur v. Turkey*), №№ 31706/10 і 33088/10, 02 грудня 2014 року
- «Гюльджу проти Туреччини» (*Gülcü v. Turkey*), № 17526/10, 19 січня 2016 року
- «Гюн та інші проти Туреччини» (*Gün and Others v. Turkey*), № 8029/07, 18 червня 2013 року

—Г—

- «Галстян проти Вірменії» (*Galstyan v. Armenia*), № 26986/03, 15 листопада 2007 року
- «Горжелік та інші проти Польщі» (*Gozelik and Others v. Poland*) [ВП], № 44158/98, ЄСПЛ 2004-I

—Д—

- «Даніленков та інші проти Росії» (*Danilenkov and Others v. Russia*), № 67336/01, ЄСПЛ 2009 (витяги)

«Дарешкізб Лтд» проти Вірменії» (*Dareskizb Ltd v. Armenia*), № 61737/08, 21 вересня 2021 року
«Демір і Байкара проти Туреччини» (*Demir and Baykara v. Turkey*) [ВП], № 34503/97, ЄСПЛ 2008
«Джавіт Ан проти Туреччини» (*Djavit An v. Turkey*), № 20652/92, ЄСПЛ 2003-III
«Джафаров та інші проти Азербайджану» (*Jafarov and Others v. Azerbaijan*), № 27309/14, 25 липня 2019 року
«Джіуліані та Гаджіо проти Італії» (*Giuliani and Gaggio v. Italy*) [ВП], № 23458/02, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Діанова та інші проти Росії» (*Dianova and Others v. Russia*)*, №№ 21286/15 та 4 інших, 10 вересня 2024 року
«Діск і Кеск проти Туреччини» (*Disk and Kesk v. Turkey*), № 38676/08, 27 листопада 2012 року
«Доган Алтун проти Туреччини» (*Dogan Altun v. Turkey*), № 7152/08, 26 травня 2015 року
«Дрімман та інші проти Норвегії» (*Drieman and Others v. Norway*) (ухв.), № 33678/96, 04 травня 2000 року
«Духовне управління мусульман в Республіці Молдова проти Молдови» (*Cârnuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova v. Moldova*), (ухв.), № 12283/02, 14 червня 2005 року

—Е—

«Егітім ве Білім Емекчілері Сендікасі проти Туреччини» (*Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası v. Turkey*), № 20641/05, ЄСПЛ 2012 (витяги)
«Егітім ве Білім Емекчілері Сендікасі та інші проти Туреччини» (*Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası and Others v. Turkey*), № 20347/07, 05 липня 2016 року
«Езелін проти Франції» (*Ezelin v. France*), 26 квітня 1991 року, серія А, № 202
«Екозахист» та інші проти Росії» (*Ecodefence and Others v. Russia*), №№ 9988/13 та 60 інших, 14 червня 2022 року
«Екрем Кан та інші проти Туреччини» (*Ekrem Can and Others v. Turkey*), № 10613/10, 08 березня 2022 року
«Еллінгер проти Австрії» (*Öllinger v. Austria*), № 76900/01, 2006-IX
«Ельвіра Дмитрієва проти Росії» (*Elvira Dmitriyeva v. Russia*), №№ 60921/17 і 7202/18, 30 квітня 2019 року
«Емін Гусейнов проти Азербайджану» (*Emin Huseynov v. Azerbaijan*), № 59135/09, 07 травня 2015 року
«Енгель та інші проти Нідерландів» (*Engel and Others v. the Netherlands*), 08 червня 1976 року, серія А, № 22
«Енерджі Япи-Йол Сен проти Туреччини» (*Enerji Yarı-Yol Sen v. Turkey*), № 68959/01, 21 квітня 2009 року
«Енімал Дефендерс Інтернешнел проти Сполученого Королівства» (*Animal Defenders International v. the United Kingdom*) [ВП], № 48876/08, ЄСПЛ 2013 (витяги)
«Еплбі та інші проти Сполученого Королівства» (*Appleby and Others v. the United Kingdom*), № 44306/98, ЄСПЛ 2003 VI
«Ердель проти Німеччини» (*Erdel v. Germany*) (ухв.), № 30067/04, 13 лютого 2007 року
«Еррі Батасуна і Батасуна проти Іспанії» (*Herri Batasuna and Batasuna v. Spain*), №№ 25803/04 і 25817/04, ЄСПЛ 2009
«Ете проти Туреччини» (*Ete v. Türkiye*), № 28154/20, 06 вересня 2022 року

—Є—

«Єва Мольнар проти Угорщини» (*Éva Molnár v. Hungary*), № 10346/05, 07 жовтня 2008 року
«Єжов та інші проти Росії» (*Yezhov and Others v. Russia*), № 22051/05, 29 червня 2021 року

«Єсиллер ве Сол Геледжек Партісі проти Туреччини» (*Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi v. Turkey*), № 41955/14, 10 травня 2022 року

«Єфімов і Молодіжна правозахисна група проти Росії» (*Yefimov and Youth Human Rights Group v. Russia*), №№ 12385/15 та 51619/15, 07 грудня 2021 року

—Ж—

«Жданов та інші проти Росії» (*Zhdanov and Others v. Russia*), №№ 12200/08 та 2 інших, 16 липня 2019 року

«Жечев проти Болгарії» (*Zhechev v. Bulgaria*), № 57045/00, 21 червня 2007 року

«Жінки на хвилях» та інші проти Португалії (*Women On Waves and Others v. Portugal*), № 31276/05, 03 лютого 2009 року

—З—

«Захаров і Варжабетян проти Росії» (*Zakharov and Varzhabetyan v. Russia*), №№ 35880/14 та 75926/17, 13 жовтня 2020 року

«Захарова та інші проти Росії» (*Zakharova and Others v. Russia*), № 12736/10, 08 березня 2022 року

«Зехра Фаундейшн» та інші проти Туреччини» (*Zehra Foundation and Others v. Turkey*), № 51595/07, 10 липня 2018 року

«Зіліберберг проти Молдови» (*Ziliberberg v. Moldova*) (ухв.), № 61821/00, 04 травня 2004 року

«Зулкуф Мурат Кахраман проти Туреччини» (*Zulkuf Murat Kahraman v. Turkey*), № 65808/10, 16 липня 2019 року

—І—

«Ібрагімов та інші проти Азербайджану» (*Ibrahimov and Others v. Azerbaijan*), №№ 69234/11 та 2 інших, 11 лютого 2016 року

«Ігнатенку та Румунська комуністична партія проти Румунії» (*Ignatencu and the Romanian Communist Party v. Romania*), № 78635/13, 05 травня 2020 року

«Ідентоба та інші проти Грузії» (*Identoba and Others v. Georgia*), № 73235/12, 12 травня 2015 року

«Іззетін Доған та інші проти Туреччини» (*İzzettin Doğan and Others v. Turkey*) [ВП], № 62649/10, ЄСПЛ 2016

«Ізці проти Туреччини» (*İzci v. Turkey*), № 42606/05, 23 липня 2013 року

«Інтернаціонале Гуманітере Хільфсorganізаційон е.в.» проти Німеччини» (*Internationale Humanitäre Hilfsorganisation e. v. v. Germany*), № 11214/19, 10 жовтня 2023 року

—Й—

«Йорданові проти Болгарії» (*Yordanovi v. Bulgaria*), № 11157/11, 03 вересня 2020 року

«Йоханссон проти Швеції» (*Johansson v. Sweden*), № 13537/88, рішення Комісії від 07 травня 1990 року, Рішення та доповіді 65, с. 202

—К—

- «Казан проти Туреччини» (*Kazan v. Türkiye*), № 58262/10, 06 червня 2023 року
«Каймак та інші проти Туреччини» (*Kaymak and Others v. Türkiye*), № 62239/12, 20 червня 2023 року
«Каліфатштаат проти Німеччини» (*Kalifatstaat v. Germany*) (ухв.), № 13828/04, 11 грудня 2006 року
«Каракурт проти Австрії» (*Karakurt v. Austria*) (ухв.), № 32441/96, 14 вересня 1999 року
«Карачай проти Туреччини» (*Karaçay v. Turkey*), № 6615/03, 27 березня 2007 року
«Каспаров проти Росії» (*Kasparov v. Russia*), № 53659/07, 11 жовтня 2016 року
«Каспаров та інші проти Росії» (*Kasparov and Others v. Russia*), № 21613/07, 03 жовтня 2013 року
«Кемал Четін проти Туреччини» (*Kemal Çetin v. Turkey*), № 3704/13, 26 травня 2020 року
«Кімля та інші проти Росії» (*Kimlya and Others v. Russia*), №№ 76836/01 і 32782/03, ЄСПЛ 2009
«Колль проти Австрії» (*Köll v. Austria*) (ухв.), № 43311/98, 04 липня 2002 року
«Комуністична партія (Непечерішті) та Унгуреану проти Румунії» (*Partidul Comunistilor (Nepeseristi) and Ungureanu v. Romania*), № 46626/99, ЄСПЛ 2005-I (витяги)
«Корецький та інші проти України» (*Koretskyu and Others v. Ukraine*), № 40269/02, 03 квітня 2008 року
«Крупко та інші проти Росії» (*Krupko and Others v. Russia*), № 26587/07, 26 червня 2014 року
«Кудревічус та інші проти Литви» (*Kudreivičius and Others v. Lithuania*) [ВП], № 37553/05, ЄСПЛ 2015
«Кузнецов та інші проти Росії» (*Kuznetsov and Others v. Russia*), № 184/02, 11 січня 2007 року
«Кьортвельєші проти Угорщини» (*Körtvélyessy v. Hungary*), № 7871/10, 05 квітня 2016 року

—Л—

- «Лавісс проти Франції» (*Lavisse v. France*), № 14223/88, рішення Комісії від 05 червня 1991 року, Рішення та доповіді 70, с. 229
«Лагуна Гузман проти Іспанії» (*Laguna Guzman v. Spain*), № 41462/17, 06 жовтня 2020 року
«Лармела проти Фінляндії» (*Larmela v. Finland*), № 26712/95, рішення Комісії від 28 травня 1997 року, неопубліковане
«Лаурайсен та інші проти Нідерландів» (*Laurijsen and Others v. the Netherlands*), №№ 56896/17 та 4 інших, 21 листопада 2023 року
«Лашманкін та інші проти Росії» (*Lashmankin and Others v. Russia*), №№ 57818/09 та 14 інших, 07 лютого 2017 року
«Ле Конт, Ван Льовен і Де Мейєр проти Бельгії» (*Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium*), 23 червня 1981 року, серія А, № 43
«Лез Отонтікс і Супра Оттой 91 проти Франції» (*Les Authentiks and Supras Auteuil 91 v. France*), №№ 4696/11 і 4703/11, 27 жовтня 2016 року
«Лінков проти Чеської Республіки» (*Linkov v. the Czech Republic*), № 10504/03, 07 грудня 2006 року
«Ловрич проти Хорватії» (*Lovrić v. Croatia*), № 38458/15, 04 квітня 2017 року
«Лукас проти Сполученого Королівства» (*Lucas v. the United Kingdom*) (ухв.), № 39013/02, 18 березня 2003 року

—М—

- «Мадьяр Керестень Менноніта Едъхаз та інші проти Угорщини» (*Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary*), №№ 70945/11 та 8 інших, ЄСПЛ 2014 (витяги)

- «*Маестрі проти Італії*» (*Maestri v. Italy*) [ВП], № 39748/98, ЄСПЛ 2004-I
- «*Макарашвілі та інші проти Грузії*» (*Makarashvili and Others v. Georgia*), №№ 23158/20 та 2 інших, 01 вересня 2022 року
- «*МакФілі проти Сполученого Королівства*» (*McFeeley v. the United Kingdom*), № 8317/78, § 114, рішення Комісії від 15 травня 1980 року, Рішення та доповіді 20, с. 44
- «*Малофєєва проти Росії*» (*Malofeyeva v. Russia*), № 36673/04, 30 травня 2013 року
- «*Маноле та «Роменіен Фармерс Дірект» проти Румунії*» (*Manole and “Romanian Farmers Direct” v. Romania*), № 46551/06, 16 червня 2015 року
- «*Мателлі проти Франції*» (*Matelly v. France*), № 10609/10, 02 жовтня 2014 року
- «*Месут Ілдіз та інші проти Туреччини*» (*Mesut Yildiz and Others v. Turkey*), № 8157/10, 18 липня 2017 року
- «*Метін Туран проти Туреччини*» (*Metin Turan v. Turkey*), № 20868/02, 14 листопада 2006 року
- «*Методієв та інші проти Болгарії*» (*Methodiev and Others v. Bulgaria*), № 58088/08, 15 червня 2017 року
- «*Митіліанос і Костакіс проти Греції*» (*Mytilinaios and Kostakis v. Greece*), № 29389/11, 03 грудня 2015 року
- «*МІХР Фаундейшн» проти Туреччини*» (*MİHR Foundation v. Turkey*), № 10814/07, 07 травня 2019 року
- «*Московське відділення Армії Порятунку проти Росії*» (*Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*), № 72881/01, ЄСПЛ 2006-XI
- «*Мустафа Хаджілі та інші проти Азербайджану*» (*Mustafa Hajili and Others v. Azerbaijan*), №№ 69483/13 та ін., 06 жовтня 2022 року

—H—

- «*Н.Ф. проти Італії*» (*N.F. v. Italy*), № 37119/97, ЄСПЛ 2001-IX
- «*Навальний і Яшин проти Росії*» (*Navalnyu and Yashin v. Russia*), № 76204/11, 04 грудня 2014 року
- «*Навальний проти Росії*» (*Navalnyu v. Russia*) [ВП], №№ 29580/12 та 4 інших, 15 листопада 2018 року
- «*Навальний та Гунько проти Росії*» (*Navalnyu and Gunko v. Russia*), № 75186/12, 10 листопада 2020 року
- «*Національна нотаріальна палата проти Албанії*» (*National Notary Chamber v. Albania*) (ухв.), № 17029/05, 06 травня 2008 року
- «*Національна спілка бельгійської поліції проти Бельгії*» (*National Union of Belgian Police v. Belgium*), 27 жовтня 1975 року, серія А, № 19
- «*Національна спілка залізничників, морських та транспортних робітників проти Сполученого Королівства*» (*National Union of Rail, Maritime and Transport Workers v. the United Kingdom*), № 31045/10, ЄСПЛ 2014
- «*Національна турецька спілка і Кунгюн проти Болгарії*» (*National Turkish Union and Kungyun v. Bulgaria*), № 4776/08, 08 червня 2017 року
- «*Немцов проти Росії*» (*Nemtsov v. Russia*), № 1774/11, 31 липня 2014 року
- «*Новікова та інші проти Росії*» (*Novikova and Others v. Russia*), №№ 25501/07 та 4 інших, 26 квітня 2016 року
- «*Норвезька конфедерація профспілок (ЛО) і Норвезька профспілка працівників транспорту (NTF) проти Норвегії*» (*Norwegian Confederation of Trade Unions (LO) and Norwegian Transport Workers' Union (NTF) v. Norway*), № 45487/17, 10 червня 2021 року
- «*Нуреттін Альдемір та інші проти Туреччини*» (*Nurettin Aldemir and Others v. Turkey*), №№ 32124/02 та 6 інших, 18 грудня 2007 року

—О—

- «*О.В.Р. проти Росії*» (*O.V.R. v. Russia*) (ухв.), № 44319/98, ЄСПЛ 2001-V
- «*Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини*» (*United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*), 30 січня 1998 року, Збірник рішень і ухвал 1998-I
- «*Об'єднана македонська організація «Ілinden» – ПІРІН та інші проти Болгарії*» (*United Macedonian Organisation Ilinden – PIRIN and Others v. Bulgaria*), № 59489/00, 20 жовтня 2005 року
- «*Об'єднана македонська організація «Ілinden» – ПІРІН та інші проти Болгарії (№2)*» (*United Macedonian Organisation Ilinden – PIRIN and Others v. Bulgaria (no. 2)*), №№ 41561/07 та 20972/08, 18 жовтня 2011 року
- «*Об'єднана македонська організація «Ілinden» та Іванов проти Болгарії*» (*The United Macedonian Organisation Ilinden and Ivanov v. Bulgaria*), № 44079/98, 20 жовтня 2005 року
- «*Об'єднана македонська організація «Ілinden» та інші проти Болгарії*» (*United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria*), № 59491/00, 19 січня 2006 року
- «*Об'єднана македонська організація «Ілinden» та інші проти Болгарії (№2)*» (*United Macedonian Organisation Ilinden and Others v. Bulgaria (no. 2)*), № 34960/04, 18 жовтня 2011 року
- «*Об'єднане товариство машиністів електровозів та водіїв пожежних машин (ASLEF) проти Сполученого Королівства*» (*Associated Society of Locomotive Engineers and Firemen (ASLEF) v. the United Kingdom*), № 11002/05, 27 лютого 2007 року
- «*Об'єднання «Тєб'єті Мюхафізе Джемів'єті» та Ісрафілов проти Азербайджану*» (*Tebieti Mühafize Cemiyeti and Israfilov v. Azerbaijan*), № 37083/03, ЄСПЛ 2009
- «*Об'єднання людей силезької національності (у ліквідації) проти Польщі*» (*Association of People of Silesian Nationality (in liquidation) v. Poland*), № 26821/17, 14 березня 2024 року
- «*Оботе проти Росії*» (*Obote v. Russia*), № 58954/09, 19 листопада 2019 року
- «*Огневенко проти Росії*» (*Ognevenko v. Russia*), № 44873/09, 20 листопада 2018 року
- «*Огру проти Туреччини*» (*Öğrü v. Turkey*), № 19631/12, 17 жовтня 2017 року
- «*Озбек та інші проти Туреччини*» (*Özbek and Others v. Turkey*), № 35570/02, 06 жовтня 2009 року
- «*Ольга Кудріна проти Росії*» (*Olga Kudrina v. Russia*), № 34313/06, 06 квітня 2021 року
- «*Оре та інші проти Франції*» (*Auray and Others v. France*), № 1162/22, 08 лютого 2024 року
- «*Османи та інші проти «Колишньої Югославської Республіки Македонії*» (*Osmani and Others v. “the former Yugoslav Republic of Macedonia”*) (ухв.), № 50841/99, ЄСПЛ 2001-X
- «*Оя Атаман проти Туреччини*» (*Oya Ataman v. Turkey*), № 74552/01, 2006-XIII

—П—

- «*Партія за демократичне суспільство (DTP) та інші проти Туреччини*» (*Party for a Democratic Society (DTP) and Others v. Turkey*), №№ 3840/10 та 6 інших, 12 січня 2016 року
- «*Партія Рефах (Партія добробуту) та інші проти Туреччини*» (*Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey*) [ВП], №№ 41340/98 та 3 інших, ЄСПЛ 2003-II
- «*Партія свободи і демократії (ÖZDEP) проти Туреччини*» (*Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey*) [ВП], № 23885/94, ЄСПЛ 1999-VIII
- «*Перадзе та інші проти Грузії*» (*Peradze and Others v. Georgia*), № 5631/16, 15 грудня 2022 року
- «*Півкіна та інші проти Росії*» (*Pivkina and Others v. Russia*) (ухв.), №№ 2134/23 та 6 інших, 06 червня 2023 року
- «*Платформа “Лікарі за життя” проти Австрії*» (*Plattform “Arzte fur das Leben” v. Austria*), 21 червня 1988 року, серія А, № 139

- «Попов та інші проти Болгарії» (*Popov and Others v. Bulgaria*) (ухв.), № 48047/99, 06 листопада 2003 року
- «Православна Охридська архієпархія (Греко-православна Охридська архієпархія Печської патріархії)» проти Колишньої Югославської Республіки Македонія» (*“Orthodox Ohrid Archdiocese (Greek-Orthodox Ohrid Archdiocese of the Peć Patriarchy)” v. the former Yugoslav Republic of Macedonia*), № 3532/07, 16 листопада 2017 року
- «Примов та інші проти Росії» (*Primov and Others v. Russia*), № 17391/06, 12 червня 2014 року
- «Протопапа проти Туреччини» (*Protopapa v. Turkey*), № 16084/90, 24 лютого 2009 року
- «Профспілка «Юнайт зе Юніон» проти Сполученого Королівства» (*Unite the Union v. the United Kingdom*) (ухв.), № 65397/13, 03 травня 2016 року
- «Профспілка поліції в Словацькій Республіці та інші проти Словаччини» (*Trade Union of the Police in the Slovak Republic and Others v. Slovakia*), № 11828/08, 25 вересня 2012 року

—P—

- «Рада директорів Національної солідарності поліції (ER.N.E.) проти Іспанії» (*Junta Rectora Del Ertzainen Nazional Elkartasuna (ER.N.E.) v. Spain*), № 45892/09, 21 квітня 2015 року
- «Рада профспілок державної служби та інші проти Сполученого Королівства» (*Council of Civil Service Unions and Others v. the United Kingdom*), № 11603/85, рішення Комісії від 29 січня 1987 року, Рішення та доповіді 50, с. 228
- «Развозжаєв проти Росії та України та Удальцов проти Росії» (*Razvozhayev v. Russia and Ukraine and Udaltsov v. Russia*), №№ 75734/12 та 2 інших, 19 листопада 2019 року
- «Рай та Еванс проти Сполученого Королівства» (*Rai and Evans v. the United Kingdom*) (ухв.), №№ 26258/07 та 26255/07, 17 листопада 2009 року
- «Рамазанова та інші проти Азербайджану» (*Ramazanova and Others v. Azerbaijan*), № 44363/02, 01 лютого 2007 року
- «Реве і Легалле проти Франції» (*Revert and Legallais v. France*), №№ 14331/88 та 14332/88, рішення Комісії від 08 вересня 1989 року, Рішення та доповіді 62, с. 309
- «Редфірн проти Сполученого Королівства» (*Redfearn v. the United Kingdom*), № 47335/06, 06 листопада 2012 року
- «Реквенї проти Угорщини» (*Rekvényi v. Hungary*) [ВП], № 25390/94, ЄСПЛ 1999-III
- «Релігійна громада Свідків Єгови у Болгарії проти Болгарії» (*The Religious Denomination of Jehovah's Witnesses in Bulgaria v. Bulgaria*), № 5301/11, 10 листопада 2020 року
- «Релігійне товариство Свідків Єгови та інші проти Австрії» (*Relionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria*), № 40825/98, 31 липня 2008 року
- «Республіканська народна партія проти Туреччини» (*Cumhuriyet Halk Partisi v. Turkey*), № 19920/13, ЄСПЛ 2016 (витяги)
- «Республіканська партія Росії проти Росії» (*Republican Party of Russia v. Russia*), № 12976/07, 12 квітня 2011 року
- «Рух за демократичне королівство проти Болгарії» (*Movement for Democratic Kingdom v. Bulgaria*), № 27608/95, рішення Комісії від 29 листопада 1995 року, неопубліковане

—C—

- «Савенко та інші проти Росії» (*Savenko and Others v. Russia*), № 13918/06, 14 вересня 2021 року
- «Санчес Навакас проти Іспанії» (*Sanchez Navajas v. Spain*) (ухв.), № 57442/00, ЄСПЛ 2001-VI
- «Свідки Єгови у Москві та інші проти Росії» (*Jehovah's Witnesses of Moscow and Others v. Russia*), № 302/02, 10 червня 2010 року
- «Сергей Кузнецов проти Росії» (*Sergey Kuznetsov v. Russia*), № 10877/04, 23 жовтня 2008 року

- «Синдикат «Пасторул чел Бун» проти Румунії» (*Sindicatul "Păstorul cel Bun" v. Romania*) [ВП], № 2330/09, ЄСПЛ 2013 (витяги)
- «Сівері і К'єлліні проти Італії» (*Siveri and Chiellini v. Italy*) (ухв.), № 13148/04, 03 червня 2008 року
- «Сігур'юр А. Сігурйонссон проти Ісландії» (*Sigurður A. Sigurjónsson v. Iceland*), 30 червня 1993 року, серія А, № 264
- «Сідіропулос та інші проти Греції» (*Sidiropoulos and Others v. Greece*), 10 липня 1998 року, Збірник рішень і ухвал 1998-IV
- «Сілгір проти Туреччини» (*Silgir v. Turkey*), № 60389/10, 03 травня 2022 року
- «Сіс проти Франції» (*Cisse v. France*), № 51346/99, ЄСПЛ 2002-III
- «Слов'янський університет в Болгарії та інші проти Болгарії» (*Slavic University in Bulgaria & Others v. Bulgaria*) (ухв.), № 60781/00, 18 листопада 2004 року
- «Соренсен і Расмуссен проти Данії» (*Sørensen and Rasmussen v. Denmark*) [ВП], №№ 52562/99 та 52620/99, ЄСПЛ 2006-I
- «Соціалістична партія та інші проти Туреччини» (*Socialist Party and Others v. Turkey*), 25 травня 1998 року, Збірник рішень і ухвал 1998-III
- «Спілка транспортних робітників Швеції проти Швеції» (*Swedish Transport Workers Union v. Sweden*) (ухв.), № 53507/99, ЄСПЛ 2004-XII (витяги)
- «Станков та Об'єднана македонська організація «Ілinden» проти Болгарії» (*Stankov and the United Macedonian Organisation Ilinden v. Bulgaria*), №№ 29221/95 і 29225/95, ЄСПЛ 2001-IX
- «Стіл та інші проти Сполученого Королівства» (*Steel and Others v. the United Kingdom*), 23 вересня 1998 року, Збірник рішень і ухвал 1998-VII
- «Страуме проти Латвії» (*Straume v. Latvia*), № 59402/14, 02 червня 2022 року
- «Сулейман Челебі та інші проти Туреччини (№2)» (*Süleyman Çelebi and Others v. Turkey (no. 2)*), №№ 22729/08 та 10581/09, 12 грудня 2017 року

—Т—

- «Таганрог ЛРО та інші проти Росії» (*Taganrog LRO and Others v. Russia*), №№ 32401/10 та 19 інших, 07 червня 2022 року
- «Тараненко проти Росії» (*Taranenko v. Russia*), № 19554/05, 15 травня 2014 року
- «Тек Гіда Іс Сендікасі проти Туреччини» (*Tek Gıda İş Sendikası v. Turkey*), № 35009/05, 04 квітня 2017 року
- «Туркікі Еносі Ксантіс та інші проти Греції» (*Tourkiki Enosi Xanthis and Others v. Greece*), № 26698/05, 27 березня 2008 року
- «Тускіа та інші проти Грузії» (*Tuskia and Others v. Georgia*), № 14237/07, 11 жовтня 2018 року
- «Тюм Габер Сен і Чинар проти Туреччини» (*Tüm Haber Sen and Çınar v. Turkey*), № 28602/95, ЄСПЛ 2006-II

—у—

- «УНІСОН» проти Сполученого Королівства» (*UNISON v. the United Kingdom*) (ухв.), № 53574/99, ЄСПЛ 2002--I
- «Ураніо Токсо та інші проти Греції» (*Ouranio Toxo and Others v. Greece*), № 74989/01, ЄСПЛ 2005-X (витяги)
- «Уркан та інші проти Туреччини» (*Urcan and Others v. Turkey*), №№ 23018/04 та 10 інших, 17 липня 2008 року

—Ф—

- «Фабер проти Угорщини» (*Fáber v. Hungary*), № 40721/08, 24 липня 2012 року
«Федерація профспілок працівників морських нафтогазових промислів та інші проти Норвегії» (*Federation of Offshore Workers' Trade Unions and Others v. Norway*) (ухв.), № 38190/97, ЄСПЛ 2002-VI
«Федотов проти Росії» (*Fedotov v. Russia*) (ухв.), № 5140/02, 23 листопада 2004 року
«Фогт проти Німеччини» (*Vogt v. Germany*), 26 вересня 1995 року, серія А, № 323
«Фонд імені Андрія Рилькова та інші проти Росії» (*Andrey Rytkov Foundation and Others v. Russia*)*, №№ 37949/18 та 83 інші, 18 червня 2024 року
«Форкаделл і Луїс проти Іспанії» (*Forcadell i lluis v. Spain*) (ухв.), № 75147/17, 07 травня 2019 року
«Френд, Сільський союз та інші проти Сполученого Королівства» (*Friend, the Countryside Alliance and others v. the United Kingdom*) (ухв.), №№ 16072/06 та 27809/08, 24 листопада 2009 року
«Фрумкін проти Росії» (*Frumkin v. Russia*), № 74568/12, 05 січня 2016 року
«Фьордюр Олафссон проти Ісландії» (*Vörður Ólafsson v. Iceland*), № 20161/06, ЄСПЛ 2010

—Х—

- «Хакім Айдин проти Туреччини» (*Hakim Aydın v. Turkey*), № 4048/09, 26 травня 2020 року
«Хакобян та інші проти Вірменії» (*Hakobyan and Others v. Armenia*), № 34320/04, 10 квітня 2012 року
«Хізб ут-Тахрір та інші проти Німеччини» (*Hizb ut-Tahrir and Others v. Germany*) (ухв.), № 31098/08, 12 червня 2012 року
«Хоппен і профспілка працівників «ЕйБі Амбер Грід» проти Литви» (*Hoppen and trade union of AB Amber Grid employees v. Lithuania*), № 976/20, 17 січня 2023 року
«Хорватська федерація гольфу проти Хорватії» (*Croatian Golf Federation v. Croatia*), № 66994/14, 17 грудня 2020 року
«Хорватський медичний союз» (*Hrvatski liječnicki sindikat v. Croatia*), № 36701/09, 27 листопада 2014 року
«Християни проти расизму та фашизму» проти Сполученого Королівства» (*Christians against Racism and Fascism v. the United Kingdom*), № 8440/78, рішення Комісії від 16 липня 1980 року, Рішення та доповіді 21, с. 138
«Християнсько-демократична народна партія проти Молдови (№ 2)» (*Christian Democratic People's Party v. Moldova (no. 2)*), № 25196/04, 02 лютого 2010 року
«Християнсько-демократична народна партія проти Молдови» (*Christian Democratic People's Party v. Moldova*), № 28793/02, ЄСПЛ 2006-II

—Ц—

- «Центр товариств свідомості Крішни в Росії» (*Centre of Societies for Krishna Consciousness in Russia*), № 37477/11, 23 листопада 2021 року
«Церква саєнтології в Москві проти Росії» (*Church of Scientology Moscow v. Russia*), № 18147/02, 05 квітня 2007 року
«Циганська рада та інші проти Сполученого Королівства» (*The Gypsy Council and Others v. the United Kingdom*) (ухв.), № 66336/01, 14 травня 2002 року
«Цонев проти Болгарії» (*Tsonev v. Bulgaria*), № 45963/99, 13 квітня 2006 року

—Ч—

- «*Чілл проти Сполученого Королівства*» (*Cheall v. the United Kingdom*), № 10550/83, рішення Комісії від 13 травня 1985 року, Рішення та доповіді 42, с. 178
- «*Чічек та інші проти Туреччини*» (*Çiçek and Others v. Türkiye*), №№ 48694/10 та 4 інших, 22 листопада 2022 року
- «*Члени збору Свідків Єгови в Глдані та інші проти Грузії*» (*Members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and Others v. Georgia*), № 71156/01, 03 травня 2007 року
- «*Чхартішвілі проти Грузії*» (*Chkhartishvili v. Georgia*), № 31349/20, 11 травня 2023 року

—Ш—

- «*Шассаню та інші проти Франції*» (*Chassagnou and Others v. France*) [ВП], №№ 25088/94, 28331/95 і 28443/95, ЄСПЛ 1999-III
- «*Шашка проти Угорщини*» (*Sáska v. Hungary*), № 58050/08, 27 листопада 2012 року
- «*Швабе та М.Г. проти Німеччини*» (*Schwabe and M.G. v. Germany*), №№ 8080/08 і 8577/08, ЄСПЛ 2011-VI (витяги)
- «*Шведська спілка машиністів проти Швеції*» (*Swedish Engine Drivers' Union v. Sweden*), 06 лютого 1976 року, серія А, № 20
- «*Шмідт і Дальстрем проти Швеції*» (*Schmidt and Dahlström v. Sweden*), 06 лютого 1976 року, серія А, № 21
- «*Шморгунов та інші проти України*» (*Shmorgunov and Others v. Ukraine*), №№ 15367/14 та 13 інших, 21 січня 2021 року
- «*Шнайдер проти Люксембургу*» (*Schneider v. Luxembourg*), № 2113/04, 10 липня 2007 року
- «*Шоларі проти Республіки Молдова*» (*Şolari v. the Republic of Moldova*), № 42878/05, 28 березня 2017 року

—Ю—

- «*Юксель Ялчинкая проти Туреччини*» (*Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye*) [ВП], № 15669/20, 26 вересня 2023 року

—Я—

- «*Язар та інші проти Туреччини*» (*Yazar and Others v. Turkey*), №№ 22723/93 та 2 інших, ЄСПЛ 2002-II
- «*Якутська Республіканська федерація профспілок проти Росії*» (*Yakut Republican Trade-Union Federation v. Russia*), № 29582/09, 07 грудня 2021 року
- «*Янг, Джеймс і Вебстер проти Сполученого Королівства*», №№ 7601/76 і 7896/77, доповідь Комісії від 14 грудня 1979 року, серія В, № 39, с. 36
- «*Янг, Джеймс і Вебстер проти Сполученого Королівства*» (*Young, James and Webster v. the United Kingdom*), 13 серпня 1981 року, серія А, № 44
- «*Ярослав Белоусов проти Росії*» (*Yaroslav Belousov v. Russia*), №№ 2653/13 і 60980/14, 04 жовтня 2016 року